

LÉNÁRT Anna

Magyar Skansen és a Székely Nemzeti Múzeum

BALASSA Ivánnak és
BALASSA M. Ivánnak, akiknek
biztatására és segítségével született

(Kivonat)

A dolgozat áttekinti a magyar szabadtéri néprajzi múzeumok történetét, egészen a Szabadtéri Néprajzi Múzeum 1966. évi megalakulásáig. Kiemeli a 19. századi székelyföldi hozzájárulást, az 1873-as bécsi Nemzetközi Falu és az 1885-ös budapesti országos kiállítás székely házát. Utóbbi, mely a szakirodalom számára eddig ismeretlen volt, az első magyarországi időszakos szabadtéri néprajzi múzeum-háznak tekinthető. Az első világháború előtt a Székely Nemzeti Múzeum skanzen megteremtésére vállalkozik, ekkor a háború felfüggeszti a terveket. Az 1929-es alapítású első, kolozsvári román és az 1932–34-es első magyarországi, balassagyarmati skanzenel párhuzamosan azonban, 1929–1937-ben a Székely Nemzeti Múzeum is felállítja szabadtéri néprajzi múzeumi részlegét, a Csíki házat, mégpedig kisebbségi lehetőségek között, állami támogatás nélkül. Az ígéretes újrakezdés a nagy sepsiszentgyörgyi múzeumigazgató, CSUTAK Vilmos halálával törik meg, majd a második világháború akadályozza meg a fejlesztést.

1. Bevezető

A magyar szabadtéri néprajzi kiállításokat, múzeumokat tárgyaló munkákban általánosan elfogadott, hogy első, bár időszakos magyarországi skanzennek az 1896-os ezredéves

Néprajzi Falu tekinthető.¹ Lebontását követően az első világháborúig nem történt érdemleges a magyar skanzen ügyében, hangzik az ítélet,² a Trianon utáni csonka ország lehetőségei pedig mindössze néhány népi épület muzeális célú felállítását-berendezését engedték meg – azt is vidéki kezdeményezésként. Az egyik legrégebb magyar múzeum, a Székely Nemzeti Múzeum irattárának megnyílása ezt a képet most több ponton is átrajzolja: Magyarország területén a kezdeteket egyértelműen 1885-re, a HASELIUS-féle kezdet idejére tolja ki, más dimenziókat ad az első világháború előtti erdélyi próbálkozásoknak, amelyeket a szakma eddig csak futólag, papíron maradt tervként említett, és a magyar múzeumügy számos más területéhez hasonlóan a szabadtéri néprajzi múzeumok kérdésében is nagy mértékben megváltoztat eddigi ismereteket a magyar határon kívül rekedt magyar intézmények szerepét illetően.

BALASSA Iván megállapításai irányadóak:³ a később *skanzen*mé köznévesülő *Skansen*, mint kifejezés használata VISKI Károly 1931-es tanulmányához kötődik,⁴ helyesebb szabadtéri néprajzi múzeumról, kiállításról stb. beszélni. Ahol egyetlen házat telepítettek muzeális célokra, ott pedig a ...-i ház megnevezés a legindokoltabb. Mivel azonban az egyetlen vagy néhány ilyen épület olykor átfogóbb tervek részleges megvalósulása, ezeket a fogalmi határokat sem kezelhetjük mereven. A Székely Nemzeti Múzeum telkére telepített Csíki ház esetében pl. egy olyan regionális kitekintésű program eredményével állunk szemben, amely igazából jóval később, a csernatonai, ma HASZMANN Pál Múzeum szabadtéri kiállításában teljesedett ki, de amelynek gyökerei és története nélkül a magyar skanzen története csonka. A címben tudatosan használjuk „magyar Skansen”-ként a kifejezést, VISKI-hez hasonlóan a magyar szabadtéri néprajzi múzeum álmát és ügyét értjük alatta, a dolgozatban pedig – a nélkülözhetetlen felvezetés mellett – megpróbálunk az ennek jegyében folytatott *szervezés* múzeumtörténeti vonatkozásaira összpontosítani, mindenekelőtt a székelyföldiekre, és elsősorban azokra, amelyekben a Székely Nemzeti Múzeumnak szerepe volt.

* Budapest, THALY Kálmán 52, III/3, H-1096

Közismert, hogy a *Skansen* eredetileg stockholmi városrész, majd az ott létrejött világhírű intézmény tulajdonneve. Az itt szervezett szabadtéri múzeumot művelődéstörténeti céllal hozták létre, valamint állatkertnek. A művelődéstörténeti rész az épületek és berendezések mellett népéletet is bemutatott ünnepnapokon, tudományos alapozását pedig az biztosította, hogy eleve a svéd Nordiska Museet osztályának jött létre – azt is ugyanaz az Arthur HASELIUS szervezte meg, aki 1885-ben, már akkor szabadtéri múzeum céllal, megszerezte a dalarnai, úgynevezett Mora-típusú házat (Morastugan). A szabadtéri múzeum megnyitása hat évvel később, 1891-ben történt, ekkor hat építményféle objektumból állt a létesítmény. A következő évben újabb tizenegy muzeális épület került be. A legtöbb épülettel 1900–1910-ben bővült, majd 1920 után még tizenkettővel. Mindezt VISKI ismerteti részletesen. 1931-es cikkének idején a létesítmény már összesen 153 építményből, berendezéseiből állott. Tulajdonképpen svéd nemzeti építészeti múzeum volt egyben, de ugyanakkor a svéd bútortervezés műhelye is. A svéd *Skansen* után röviddel alapítása után követik északi testvérei,⁵ és az intézmény múzeumtípussá rendszeresül.

Másfelől, a magyar néprajzi (vonatkozással is bíró) kiállítások története még régebről indul, és a legelsőeknek is van népi építészetet érintő vonatkozása. Már az 1867-es párizsi világkiállításon „magyar csárda” biztosítja a magyar jelenlétet,⁶ de ezt inkább konyhaművészeti bemutatás igénye hozta létre, és a célnak meg is felelt, mert az 1889-es párizsi világkiállításon újra a nádfedeles csárda képviseli a magyarokat. 1873-ban a bécsi világkiállítás elsőként töri meg a világkiállítások párizsi–londoni kizárólagosságát, és a birodalom önreklámjában ekkor, a Kiegészítés utáni első lendület jegyében, már helyet követel Magyarország. A monarchia történetében most létesül az első, nagy sikerű időszakos „skanzen”: az úgynevezett „nemzetközi falu”, és Magyarország területéről is ott áll benne négy, köztük egy székely, egy szász és egy román ház.⁷

1876-ban a budapesti nemzetközi statisztikai kongresszus következik, 1878-ban a

párizsi nemzetközi kiállítás, 1881-ben a budapesti női iparkiállítás.⁸ Szúrjuk közbe a kolozsvári Jótékony Nőegylet 1877-es tárlatát is, azt a kiállítást, amelyen először van jelen néprajznak tekinthető (iparművészeti) anyaggal is a Székely Nemzeti Múzeum. Az 1885-ös budapesti országos kiállítással új korszak kezdődik, VISKI is innen számította „a magyar Skansen” ügyét. De ahhoz, hogy az 1885-ben megvalósultakat helyénvalóan mérlegeljük, előbb vissza kell térnünk az 1873-as Bécsbe.

2. Az 1873-as bécsi világkiállítás és székely háza

A bécsi, 1873-as világkiállításon Magyarország néprajza a XANTUS János és RÓMER Flóris gyűjtötte 2600 néprajzi tárggyal van jelen.⁹ Előkészületképpen XANTUS részletes néprajzi gyűjtési tervet dolgoz ki, ebben makettek szintjén szerepel a népi lakóház is („az ország különböző vidékein még fennmaradt eredeti jellegű parasztházaknak elég nagyban készült mintái”), melléképületek és – kisebb léptékkel – a velejáró használati eszközök. A lakberendezést ugyanakkor eredeti anyagon szemléltetné párhuzamosan. Az anyagot előbb Pesten teszik közzemlére,¹⁰ és ház- és ólmodell már itt, a hatból negyedik teremben kiállításra kerül. Bécsben másrészt, a „nemzetközi faluban” ott állanak a felvidéki–erdélyi–bánsági házak. A székelynek és a szásznak lakója is van, a románnak nincs, annak viszont a létrehozója ismert: a kiállítás oravicai fiókbizottságának alelnöke, SCHNÁBEL Gyula. Valószínűleg a más kettőt is helyi albizottságok építették fel.¹¹ A *Nemeréből*, a Magyar Néprajzi Társaságot majd megalapító HERMANN Antal brassói székely hírlapjából tudjuk, hogy BARTHA SCHIEFNER Gyula magyar országos végrehajtó bizottmányi titkárnak minden székely székben (még a megyésítés előtt vagyunk!) sikerült fiókbizottságot alakítani, vagy lelkes személyeket megnyerni.¹² A házak akkor nem számítottak muzeológiai értéknek, inkább látványosságul szolgáltak. Hogy mai szemmel mit láthatunk bennük, ahhoz hadd idézzük újra csak BALASSA M. Iván nyomán a minket itt

legjobban érdeklő székely ház részletes ismertetését – a róla és kapujáról készült metszet, amelyet szintén közöl, ugyancsak a néprajzi hitelesség benyomását kelti:¹³

„Mielőtt a tulipános faragásokkal ékített kapu ajtajának kilincsére tennők kezünket, tekintsük meg a házat kívülről. A kapu a fába vésett tulipánokkal és madarakkal van díszítve, s e kifarragott részek kékre és vörösre festve. A bejáratnál jobbra utcai árnyékülés ad a barangolásban elfáradt látogatónak pihenőt. A kapuzábtól kezdve az első szobáig mindenütt rég ismert s nagyrészt rég feledett primitív dolgok integetnek feléd; az udvaron szélében hever a váltó eke, bőrna, szekér, gyalogszekér, itató csöbör, kézvonó pad, és da-gasztószék láb; a tornáczon bőven megrakva áll a törökbúza rúd és gúnyaszárító rúd, meg a sok gazdasági eszköz: csép, búzavágó gereblye, felező söprű, szóró lapát, szénatakaró villa, kasza, méhkas és sőtörő mozsár; a hátulsó szobában ott áll a fonalas osztováta (szövőszék), ott a szabad tüzelő, a siklódi láda és kenyérkas; a falakon sőtartó, reszelő, csíkszűrő, habszedő, pecsenyesütő nyárs stb.

Az első szobában kevélykednek a tulipános ládák és a két égbenyúló, párnagazdag ágy; minden szegletből egyszerű jólét és eredetiség köszönt. A falakra czifra mázos csuprok, mik első pillanatra elárujják eredetiségüket, fonott kosarak (szatyrok) és szeszélyes alakú szalmakalapok vannak aggatva; a pohárszéken szabad használatra ki van téve a borvíz; ihatik abból boldog, boldogtalan; a házi osztováta-fonta abrosszal leterített asztalon százféle apró házieszköz hever, ...”

„A vendégszerető gazda: ifj. FARKAS László Udvarhelyszékről, és az a fiatal menyecske, a ki vendégeit oly ügyesen tudja szép szóval tartani, nos – az: ifj. FARKAS Lászlóné asszonyom.”

Siklód említését jegyezzük meg, és azt is, hogy a közeli Kőröspataknak ma is jellegzetes népi mestersége a szalmakalap-készítés.

3. Az 1885-ös budapesti országos kiállítás és székely háza

1885, az országos kiállítás néprajzi csoportja: „Az ország minden vidékéről, 15 élethű parasztszobát sikerült beszerezni (melyek foto-

gráfiai másolatai a jelentés végéhez vannak csatolva); valóságos néprajzi gyűjtemény volt ez annyiféle népviselettel és oly változatos eredetiséggel, amelyenek Európának országára fölmutatni nem képes. Az élethűnek tervezett bábukon gazdag népviseletet mutattak be, melyek az egész országból gyűjtve a háziiparnak legbecsesebb termékeit nyújtják, s egyúttal az egész kiállításnak etnográfiai jelleget is kölcsönöztek.” (Főjelentés: IV. k. 500. l.) Ugyancsak most mutatja be HERMAN Ottó a halászlai gyűjteményét, az ezredévi kiállítás szabadtéri halászlai tanyájának a csíráját.¹⁴ A kiállítás egyik bejárata HUSZKA József tervezte „székely” kapu, két kiskapuval.¹⁵ A háziipari csarnokban már március végén rendezik a szobafülkéket, amelyek a parasztlakások bútorzatát és belső berendezését fogják nemzetiségek szerint beosztva feltüntetni – gazdag néprajzi gyűjtemény lesz.¹⁶ A 42 fülkében egy-egy parasztszoba ágygal, asztallal, egyéb házi berendezéssel, és fülkénként két-két, népviseletet bemutató viaszalak. Mindez a létesítendő néprajzi múzeumnak fogja alapját képezni.¹⁷ Erdélyből hétfalusi csángó-magyar szoba (rendezte NAGY Gyula erdőfelügyelő Brassóból és BINDER Lajos erdélyrészi ipari felügyelő), csíkmegyei székely szoba (rendezte FERENCZY Károly gyergyószentmiklósi plébános és BINDER Lajos), kalotaszegi és torockói magyar szobák, hunyadmegyei román szoba. Mindezt részletesen bemutatja a sepsiszentgyörgyi hírlap is.¹⁸ Ám a meglepetés most következik:

„A külföldi munkagépek csarnoka mellett közvetlen szomszédságban kissé félreeső helyen áll a székelyház a maga hamisítatlan eredetiségében saját udvara közepén. – Az egész telek igen csinos rácsozattal van körülvéve, és a jómódú székely gazdák telkei kerítésének hű másolata. – Már a nagy arányokban épült székelykapu díszítményekkel és a szokásos feliratokkal általános érdeklődést kelt, a kapu zsindegy fedelében berendezett galambdúccok pedig ékeszólóan dicsérik a székelynép kedélyvilágát.

Ahogy a fakolontyús ajtón belépünk, azonnal meglep a ház rendkívül barátságos, derült és tiszta kinézése, otthonias érzést ébreszt a szép arányokban épült és a ház három oldalát

átölelő oszlopsoros tornác, mely a középben a konyha keskenyebb méretei folytán verandává szélesül. E szabad előcsarnokba három ajtó nyílik, melyből a szemben fekvő középpajtv a konyhába vezet, de mert ez felszerelve nincs, el van zár-va. Balra az ajtó a tulajdonképpeni székely szo-bába nyílik, melynek eredeti székely bútorzata a világos és szellős szobával egyetemben igen kel-lemes benyomást tesz minden látogatóra. A jobb fal mel-lett áll a tornyos nyoszolya a szép színes szövésű ágyneművel, mellette a tulipános láda. Az ablak-közön a rácsos lóca, előtte az asztal, bal falon egy szekrény, ismét egy ablak és a székely edényekkel megrakott pohárszék, az asztal körül és a falak mellett székek, jobbra az ajtótól az igen csinos munkájú kemence. A falakon képek és köröskörül az itt nálunk általánosan ismert virágos székely kancsók és csuprok.

E derült hajlékban lakik a szívélyes és valóban délceg demjénházi székelypár, arcaikon éppen nem vehető észre az a kényelmetlen kedv-telenség, melyet egyik helybeli laptársunk saját tudósítója (?) jónak látott rajta észrevenni. Hosz-szabb ideig beszélgettem velök, és egyáltalán nem konstatáltam rajtuk a melankólia aggasztó tüneteit. A Bécset megjárt „niederlande” székely baka ellenkezőleg, igen örvendett fontos missziójának, és a selyem főkkötös menyecskével együtt nagyon megkért, hogyha az „újságba kiírom őket”, küldjek nekik is, de még a demjén-házi plébános úrnak is Marosszékre, – sőt, hogy megvesztegessenek, megnyitották a sarokalmári-umot, megkínáltak fenyővízzel és még „otthon sült” kenyérrrel.” (...) A jobb ajtó mögött DEME-TER János díszműkereskedő, a székely háziipar szép és teljes kiállítása. „Edényekben láttam itt valódi műbecsű antique székely kancsókat a múlt századból és e század elejéből (...) Sepsiszent-györgyről a szövőintézetek válogatott áruit.”¹⁹

Azzal szembesülünk, amivel az 1873-as világkiállítás kapcsán BALASSA M. Iván. Az 1885-ös kiállításon sem csupán a háziipari csarnokban mutattak be tehát – szobabelsőket, de megkísérelték megismételni a tizenkét évvel korábbi bécsi székely ház teljesítményét is. Fele-másan, mert a demjénházi épületben egyidőben próbáltak szobabelsőt bemutatni és háziipari

kiállítást rendezni, de eredményesen, mert a ház-
ra a politikusok is felfigyeltek, mint BEKSICS
Gusztáv, aki a következőképpen nyilatkozik,
ugyancsak a Székely Nemzetben:

„A Székelyföld még mindig kiváló ott-
hona a háziiparnak, s egyik jövődöbeli termő-
földje a jövődö mű- és gyáriparnak. A székely-
házban s a háziiparcsarnokban látható székely
háziiparcikkek erről meggyőzhetnek mindenkit.
Maga a székelyház, mint etnográfiai műtárgy is
érdekes. Feltüntetni, mily házban lakik a székely, s
mily házi szükségletekkel bír a székely szoba (...)
Úgy a székelyházban, mint a székely szobákban
érdekes a bútorzat és az edény is, szintén több-
nyire háziipar eredménye. Mindez kezdetleges,
de ízléses és szolid. Valamennyi darab elárulja a
székely praktikus észjárását. Ahol azonban már a
művészet is belejár a székely iparba, ott való-
ban szép és becses műtárgyak keletkeznek. Az
antik székely kancsók, a szinte a majolikával ver-
senyző zománcozott cseréparuk (...) méltán ma-
gukra vonták a figyelmet.”²⁰

4. Az 1885-ös kiállítás székely háza és kiállítói

A székely ház felállításának háttérben ezúttal nem vidéki fiókbizottságok állanak, hanem a tizedik évét élő Székely Művelődési és Közgazdasági Egylet, amely éppen az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület megalakulása okozta válsággal szembesül.²¹ Az Egyletnek jelentős szerepe volt a Székely Nemzeti Múzeum intézményesülésében, és 1884. szeptember 24-én korábbi értékes jelentései mellett már a tudománypártolás terén is olyan teljesítményekkel dicsekedhet, mint a Székelyföld KOZMA Ferenc-féle leírása²². A nagygyűlésen maga SZABÓ Károly, a Régi Magyar Könyvtár és a Székely Oklevéltár atyja olvas fel tudományos értekezést. Úgy döntenek, hogy az országos kiállítás nyúj-totta lehetőséget a székely háziipar gyámoltása érdekében használják fel, kiállítási bizottságot küldenek ki e célból, részt vesznek a kiállításon, és anyagilag is áldozni fognak az ügyre.²³

A Székely Nemzet folyamatosan tudósít a fejleményekről. Vállalva némi ismétlést, hadd

idézzük ezt is egészében, mert lényeges körülményeket tisztáz: A székely művelődési és közgazdasági egyesület központi választmánya HAJÓS József elnöke alatt bejelenti a székely ház megérkezését az országos kiállításra Marosvásárhelyről, „hol annak kifaragását és előleges összeállítását gróf LÁZÁR Jenő, mint a székely egyesület kiállítási bizottságának tagja és tiszteletbeli elnöke, saját közvetlen felügyelete alatt volt szíves eszközölni. Ezen épület egy a rendes méretek szerint készült székely lakház, melynek elől és oldalt tornácza, középen pitvara s két szobája és egy kamrája van. Egyik szobája tisztán kiállítási helyiség lesz, ősi székely háztartáshoz tartozó tárgyakal felszerelve, a székely férfi és nő által vezetve. A másik DEMETER József kereskedőnek engedtetett át, hogy abba az egyesület kiállítási bizottságának ellenőrzése mellett, tisztán székely ipari cikkeket (szótt, fonott, agyag, fafaragászati stb. tárgyakat) áruljon, a mi által egyfelől alkalom nyújtatik, hogy az egyszerű, de gyakorlatias és jó minőségük mellett mégis aránylag olcsó székely házi iparcikkek szélesebb körben elterjedve a nagyközönség előtt ismeretesebbé váljanak, másfelől pedig az ily iparcikkek készítésével foglalkozók is ez alkalommal nagyobb mennyiséget értékesíthetnek a nevezett kereskedő útján, kinek a tárgyak beszerzése körül, a minisztérium engedélyével, BINDER Lajos erdélyi ipari felügyelő is segíteni szíveskedik.”²⁴

Mint még emlékszünk, ugyanaz a BINDER Lajos dolgozott a háziipari csarnokbeli csíki és barcasági csángó szoba kialakításán. A székely ház két oldalán található tornác, a pitvar és a kamra pedig a *Székely Nemzetben* korábban ecsetelt háromrészes tornácához, verandához és konyhához képest nagyon lényeges korrekció. A marosvásárhelyi *Marosvidék* 1885/31. száma a „házigazda demjénháziakat” is megnevezi, az ORBÁN-házaspárt.

A székely ház nemcsak a székely iparügynek hoz hasznos szolgáltatást, de az Egyesületnek is: közhasznú tevékenységért a Háziipar (XXIX.) csoportban lesz az országos kiállítás kitüntetettje (hasonlóképpen közhasznú tevékenységért, de nevelés és közoktatás – XXXI. – csoportban tüntetik ki az Erdélyi Múzeum-Egyesületet).²⁵

Az Egyesület maga is sikeresnek értékeli a részvételt, marosvidéki fiókjának június 7-i közgyűlésén báró APOR Károly elnöke alatt a következők kerülnek felolvasásra: „A *folymatba indult általános országos kiállítás kedvező alkalmat nyújtott arra, hogy egy jómódú székelyház sikerült eredeti mintájában mutassa fel a nagyvilág előtt a székelynek házi otthonát, s emellett házi és kézi iparának becses termékeit.*” A legfontosabb következmény azonban újabb meglepetés: következő lépésként ennek a vállalkozásnak a sikerét látva határozza el már május 13-án, Budapesten a központi választmány Marosvásárhelyre a székelyföldi iparmúzeum létrehozását. Erre egyelőre 2000 Ft-ot adnak az egyesület vagyonából, és a továbbiakban évi dotációt szándékoznak biztosítani.²⁶ A *Maros-Torda* első számából hamarosan a székelyföldi iparmúzeum tervezetét is átvehetik a sepsiszentgyörgyiek.²⁷

Kérdésünk arra irányulhat, hol van ekkor a Székely Nemzeti Múzeum? Igaz, hogy az épp egyszemélyes szakembergárdájú és nagyon szerény pénzügyi lehetőségekkel rendelkező, még kis vidéki múzeum nem sokat tehetett ebben az ügyben, de az az egy múzeumőr RÓMER Flóris jeles tanítványa, a Magyar Nemzeti Múzeumbeli későbbi igazgató-őr NAGY Géza, akinek Budapest majd díszsírhelyet ajándékoz 1915-ben, halálakor. Maga is foglalkozott pl. azokkal a (barcaújfalusi csángó, berecki stb.) fazakastermékekkel, amelyek a kiállításon is bemutatásra kerülnek, HUSZKA József, a kiállítás egyik kapujának már említett tervezője jó barátja és munkatársa. NAGY Géza szerkeszti 1883-ban, a kiállítás első előkészületeinek idején a *Nemere* sepsiszentgyörgyi, de regionális kitekintésű hírlapot is, amelyben a kiállítás felhívásai napvilágot látnak, és amelyben megjelenik a hír, hogy RÁTH Károly ez ügyben a Székelyföldön jár.²⁸ És NAGY Géza ekkori, 1883-as múzeumőri számadásában jelenik meg *egy székely kúria felmérése*. Lehet, hogy soha nem tudjuk meg, valóban az első magyarországi skanzen-épületnek mért-e fel NAGY Géza mintául szolgáló házat, felhasználták-e a „demjénházi székely ház” megépítésénél a felmérését, de egy biztos: 1884. szeptemberi gyűlésén a Székely Művelő-

dési és Közgazdasági Egylet RÁTH Károly ötleteként szavazza meg a vállalkozást, a „Székelypavillont” (*Marosvidék*, 1884/44). RÁTH Károly kiállításokat előkészítő megannyi külföldi tanulmányút kormánybiztosa, a budapesti technológiai iparmúzeum egyik létesítője, az 1876-os országos kiállítás ötletének első megpendítője, 1883-ban a kereskedelmi múzeum igazgatója,²⁹ 1884-ben országos iparegyesületi elnök. A marosvásárhelyi iparmúzeum ötletét is ő adhatta.

Végére hagytuk a helyi szervezőt. Helyi kiállítási bizottság alelnökéként SZATHMÁRI S. Ferenc, aki az 1873-as helyi kiállításnak is elnöke volt, felajánlja a bizottságnak az 1873-as helyi kiállítás jövedelméből fennmaradt 83 Ft-ot, és indítványára lesz a költségek térítésére előbb most is helyi kiállítás: „A székelyház vasárnapig látható a baromvásártéren, a SÓFALVI József ácspllér faragóhelyén” – írja a *Marosvidék* március 12-én. 1885-ben nemcsak, hogy felállítottak az országos kiállításra egy székely házat, de előbb Marosvásárhely főterén állították ki.

5. Az 1896-os ezredéves kiállítás Néprajzi Faluja

Ha időszakos is, az 1896-os Néprajzi Falu már valóban *skanzen*. A Falut és történetét, rendkívüli adatgazdagsággal és már a szükséges távlatlalt, BALASSA M. Iván idézett munkája mutatta be a legteljesebben. Tervét, az 1885-ös sikertől sem függetlenül, HERRMANN Antal veti fel, 1889-ben.³⁰ Ő kezdetben néprajzi kiállításra gondol ugyan, de nem faluszerűre (1890). GELLÉRI Mór háziipari-néprajzi közös kiállítást képzel el, lakberendezésekkel (1891), míg XANTUS János kilenc-tíz pavilonnal számol (1892).³¹

NÉMETH Imre, a kiállítás első igazgatója dönt úgy, hogy a forma néprajzi falu legyen, ő bízza megszervezését a szakemberekre (HERRMANN Antal, VIKÁR Béla, JANKÓ János). HERMAN Ottó önállóan készül.³² JANKÓ 1894 decemberében lát hozzá a tervezéshez. Eredetileg³¹ házra gondol (a megyék vállalása fogja a számot 24-re csökkenteni), és JANKÓ elképzelése az is, hogy az épületek fele a kisebbségeket képviselje. 1894-ben hozzákezdnek az ország

népi építkezésének felméréséhez. HERRMANN Dél-Erdély felderítését kapja feladatul, de lebe-tegedik, akárcsak VIKÁR Béla, így csak JANKÓ bihari munkája készül el, és hogy folytathassák a munkálatokat, egyedül kap megbízatást a további tervek-re. Csík megyét és szomszédait október 31–november 5-én járja le (Székelyudvarhely, Csíkszereda, Gyergyóditró, Oláhtoplica, Gödemesterháza, Palota, Ratosnya, Déda, Kövesd, Monasfalu, Disznajó, Vécs, Felfalu). Brassó megye önállóan fogja felállítani csángó házát.³³

1895-ben HERMAN Ottó a kiállítási törvényjavaslat tárgyalásakor is propagálja, mint országgyűlési képviselő, a néprajz szóhoz juttatását. GELLÉRI Mór iparpolitikus hangoztatja, hogy a háziipart az etnográfiai múzeum alapját képezheti majd. XANTUS János mint a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának vezetője veti fel az ötletet, hogy a törvényhatóságok adományozzák a néprajzi kiállítás anyagát, és így múzeum keletkezhesen belőle a Millennium emlékére.³⁴

A Néprajzi Falu tehát megszületik, és megszületésében a magyar néprajz hőskora, színe-virága játssza a főszerepet. Nem rajtuk múlik, hanem elsősorban a sietségen, hogy nem az állandó magyar skanzen teremtették meg. A Falu a kiállítás végeztével lebontják, lebontásának oka a gyors építés okozta penészedés, amely menthetetlenné tette az épületek többségét. Berendezési anyaguk azonban valóban a Néprajzi Múzeum alapozásául szolgált.³⁵

A szakma utólagos véleménye nem éppen az elégedettségről árulkodik. JANKÓ a következő évben, 1897-ben a millenniumi falu alapján próbálja tisztázni a magyar ház eredetét, HERMAN Ottó erre 1899-ben megtámadja, hogy „vasútmenti” háztípusokból indul ki.³⁶ 1896-ban huszonnégy jól-rosszul megépített parasztházmásolattal mi is kísérletet tettünk, írja DOMANOVSKY 1940-ben. 1896-ban JANKÓ rekonstruált inkább, tudniillik „tisztá” típusú akart bemutatni – ez néprajzilag kétes értékű lehet, értékeli VARGHA László.³⁷ Tény, hogy voltak hiányosságok és hibák. A vármegyék szégyellették a hiteleset (a cigányputrit éppenséggel

egyikük sem vállalta), vagy akár külföldi holmival rendezték be a házakat, és a házak is inkább a legrangosabbak mintájára készültek – ezek színvonalát a falu évtizedek múlva sem érte el. Nem egy ház bútorzata frissen készült. JANKÓ mindössze hét házat gyűjtött maga a huszonötből, rajta kívül pedig szakszerűen csak a kalotaszegi házat szervezik meg (GYARMATHY Zsiga) és, figyelem, a palócot (PINTÉR Sándor).³⁸

BALASSA M. Iván győz meg arról, hogy DOMANOVSKY véleménye azért felülvizsgálandó: JANKÓ valóban az ősi típusokat kereste, de a gyakorlatban bizonyíthatóan egy adott, kiválasztott épülethez válogat vigyázva néhány további elemet, lehetőleg egy helyről. A Csík megyei házról pl. sajnos nem maradt eredeti fényképfelvétel, akad viszont fénykép egy Csatószegről származó gazdasági épületről. Ez a Kiállítási Igazgatóság által a Néprajzi Múzeumnak átadott anyagban maradt fenn, és a leírása egybevethető vele, ott található a Néprajzi Faluról írott JANKÓ-könyvben: „*A telek hátsó részén keresztben áll a nagy és kifejlett székely csűr, közepén az elől nyitott szerúvel; a szerútól balra van az istálló, egy ajtóval az udvarra, előtte a nyári alvóhelyül szolgáló fapadkával; az istálló mellett a trágyatartó; a szerútól jobbra van az ódor, hol a szénát gyűjtik fel széles ajtótlan nyílással a szerú felé; ennek végében az árnyékalja a gazdasági eszközök számára.*” HERMAN is igazságtalan: JANKÓ megpróbált megharcolni a helyi hivatalossággal a hiteles anyagért, de erre kevés volt a mozgáster. A leginkább kifogásolt „matyó ház” pedig nagyon új volt ugyan, de valóban egy kialakuló új típusnak tekinthető, nem egyszerűen a „vasútmentinek” aposztrofált épület.

A kivitelezésnél a hazulról hozott anyagot rakták össze, helyi vállalkozók, a kinézett, meghatározott épület alapján. A csángó háznak utolsó cserepe is Csernátfaluból érkezett. A berendezés vállalt igényeit betartották (legközelebbi országos vásáron beszerezhető, tehát korabeli bútort), a minősége valóban egyenetlen volt, de pl. JANKÓ munkaeszköz-gyűjtésre is kiszállásokat tett, és ilyenkor a berendezés összeszedésében is részt vett.³⁹

Az 1896-os Néprajzi Falu ügyében Sepsiszentgyörgy nem jutott szerephez. A székely múzeum jelen volt a millenniumi kiállításon, ahogy jelen lesz az 1900-as párizsi világiállítás is, de ezek első interregnumának szürke évei. 1897-ben viszont figyelemreméltó adatot közöl a *Néprajzi Értesítő*. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségének megalakulása alkalmából felméri a vidéki múzeumok állapotát, lehetőségeit. Összesen kilenc vidéki múzeumot találnak támogatásra érdemesnek, és ezek között *egyetlenegyben van néprajzi gyűjtemény*: a Székely Nemzeti Múzeumban.⁴⁰ Mi történik a következő két évtizedben a magyar skanzen ügyében? És milyen szerepe érlelődik a legtávolabbi, de *legelső* néprajzi érdekelttségű vidéki magyar múzeumnak?

6. A „megbocsáthatatlan évek” (1897–1914) és a két világháború közti magyarországi kezdeményezések

A központi magyar néprajzi gyűjteménynek, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának ugyancsak nehézségei voltak, már megalakulása pillanatában. Az 1896-os kiállításból a kiállítási falu hevenyészve gyűjtött, nagyjából mondva csinált berendezését örökölte, melyet utána is holt teherként cipelt, írja GYÖRFFY István.⁴¹

1896–1914 között pedig semmi sem történt, és erre nincs felmentés, ítélik 1940-ben, idézett munkájában DOMANOVSKY. Egyedül Erdélyben, TOROCZKAI-WIGAND Ede indítványára, a marosvásárhelyi KEMÉNY Zsigmond Irodalmi Társaság 1910. febr. 14-i választmányi ülése mondta ki népművészeti múzeum alapítását: „*a székelység szívének néhány vidékéről egy-egy házikó épülne lehetőleg melléképületekkel, udvarral, kis kerttel együtt. Hegyvidék, Küküllő- és Nyárádmente, gyergyói alföld, Háromszék hegyvidéke, Hargita alja, régi Aranyosszék, Torockó, ami szintén Székelyföldre, a régi Aranyosszékhez tartozott, esetleg Kalotaszeg.*” „*Falyszerűen elrendezve, kezdve a faragó kunyhón, havasi isztinán, hodályon, székely házakat „régii szokásos székely elrendezésben”*

*állítottak volna fel bebútorozva. Az udvarba sövénykas, tyúkreesz, kukoricagóré, csűr, méhes stb. került volna, míg az egész falut kopjafás cinteremmel körülvevett régi bástyás, lövőréses temp-lom koronázta volna meg. E szép terv nem került kivitelre.*⁷²

1896 óta végül csak két vidéki múzeum, a balassagyarmati és a veszprémi látta át a népi építészeti védelmének szükségességét, és valósította azt meg egy palóc faház, illetőleg egy bakonyi kőház felépítésével, állítja 1940-ben DOMANOVSKY György. VISKI ugyan megfogalmazta a gondokat, sőt a pénzügyi vetületeket is 1931-ben: az 1896-os ezredévi falut újra fel kellene építeni, magyar Skansennek, írja. A gond inkább a hozzáállás, pénzbe nem is kerülne olyan sokba: egy új, modernebb székely ház 600 korona volt 1909-ben, a sárosi telek minden felépítményét berendezéssel odaadná 1200–1500 pengőért 1931-ben. 80–100 pengőért adnának egy székelykaput, de nincs ki megadná, és főleg aki elszállítaná.⁴³ A magyar néprajzi intézmények viszontagságos története (így a néprajzi múzeum 1934-es beolvasztása az Országos Történeti Múzeum Néprajzi Tárává) is sok mindent érthetőbbé tesz. Tény, hogy VISKI 1931-es észrevételeit az utána létesített kisebb népi hajlékoknál sem vették figyelembe (boldogi, kalocsai, mezőkövesdi, kiskunhalasi, tihanyi, hortobágyi népházak, csárdák, paraszttintreurók tervezésénél és kivitelezésénél) – ezek legfeljebb népi esek. Mindössze két népi ház jár közel, illetve tesz eleget a néprajzi kívánalmaknak: a veszprémi és a balassagyarmati. A veszprémi (Öcs, 1935) a múzeum előtti parkban eléggé jellemző a megyére, bár nem a legrégebb, arányai elfogadhatóan hitelesek, igyekeztek megtartani az eredeti formákat, elrendezésében is megfelelő módon alkalmazkodtak az általános típushoz. A balassagyarmati népi porta a palócságra jellemző ház és ahhoz tartozó melléképületek: eredeti állapotban, gondos kézzel átszállított, újra felépített palóc faház (Karancseszi, 1932), melléképületeivel, vagyis istállójával (Bocsár-Lapujtó), óljával (Patvarc) hű és tárgyilagos. A balassagyarmati palóc ház és belsőség, összegezi VARGHA, már valóságos „Skansen”.⁴⁴

A Veszprémben felállított oszlopos, gádoros Bakony–Balaton vidéki Bakonyi házat azonban ejteniünk kell. Arányaiban nem felel meg az eredetinek, mert magasabb az átlagos parasztházaknál, és így már az építkezés korában sem állott az akkori követelmények színvonalán.⁴⁵ Az 1935-ben, közadakozásból épült Bakonyi ház, a LACKÓ Dezső Múzeum kiállítóhelye a Bakonyi Múzeum tőszomszédságában áll, mintája egy öcsi kisnemesi ház, arányait, méreteit némileg megváltoztatták, ez a szabad rekonstrukció nem találkozik a szabadtéri múzeumépítés mai tudományos igényeivel, írja a **Magyarország múzeumai** kötet tárgyilagos ismeretetője is.⁴⁶ Marad a Palóc Múzeum kiállítóhelye, a balassagyarmati létesítmény. „A Palóc Múzeumot övező ligetben fölállított parasztporta az első, áttelepített épületekből álló szabadtéri múzeum Magyarországon. Épületeit 1932 és 1934 között szállították a városba; a házat Karancsesziből, az istállót Bocsárlapujtóból, a pajtát pedig Patvarcraól.”⁷⁷

A palóc épületek történetéhez talán nem jelentéktelen adalék, hogy a balassagyarmati NAGY Iván Múzeumot egy évvel a karancseszii ház telepítése előtt, 1931 novemberében dr. ZSOLDOS Béla nógrádi főispán nyitja meg, és aki kormány megbízottként mellette áll, az maga a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, 1932 októberétől Magyarország kultuszminisztere, HÓMAN Bálint. A FÉNYES Dezső vezette múzeum az idézett hír szerint a megnyitó idején a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályával való három évi jelentős együttműködés után áll.⁴⁸

Az első állandó magyar skanzen létrejöttében tehát szerencsés körülmények is szerepet játszottak, ami mit sem von le az alapozók érdemeiből, és most hadd idézzük vissza újra, hogy már az 1896-os Néprajzi Faluba innen kerül be az egyik hiteles ház, az előtt és nem sokkal később pedig a népi épületekre vonatkozó nagyobb magyar tanulmányok első hullámában írnak meg innen dolgozatokat.⁴⁹ A helyszín korántsem véletlen. És azt se feledjük, hogy Budapesten még 1940-ben is csak latolgatják a szabadtéri múzeum lehetőségeit: része lenne pl. a

kiskunfélegyházi szélmalom, a bakonypéterdi taposómalom, a mikházi 1673-as és a dálnoki 1791-es székelykapu⁵⁰. Térjünk vissza a Székelyföldre, ahonnan a vonatkozó kutatás egy másik nagy előőse indult, JANKÓ János, HUSZKA József, SZINTE Gábor munkáival.

7. Marosvásárhely, 1910–11

Az első világháború előtti marosvásárhelyi tervet jó lesz részletesebben ismertetnünk. „A múzeum felölelné az ősfoglalkozásokon kívül a népművészet még máig is részben gyakorolt összes ágait: bútóipar, faragványok (különösen a pásztoréletből), ötvösség, fazekasság, szövés-hímzés stb. ... lényeges mindent a maga kellő környezetében, rendeltetésének és használati céljának megfelelően elhelyezni. ... Elrendezésének jellege sövényvel körülvett falu, mely a fejlődés organikus, haladó kapcsolatát mutatná, kezdve az őserdőben rögtönzött favágókunyhón, havasi isztinán, hodályon. A falu fejlődését követve, alakulna ki a főutca, terével, házaival, melyekhez kert, szilvás és gazdasági udvar járulna. – A régi, szokásos székely elrendezésben: a ház előtt középen a külső udvar, két oldalt a kis virágoskert. A baloldali kis kert végében a ház húzódnék, tornácán oszlopai közt és ablakában színesre festett ládikókban tűzvörös muskátli égő virágai integetnének. Zsuppolt házfedelén a varázserejű fülfű. A hívogató tornác a pitvarba vezet, hol a nagy füleskemence terpeszkedik, mindenféle készséggel. Innen a külső házba (nagyszoba) lépünk. Itt vár a második vénaszony, gózával (banyakemence). Az ablakok falához simuló sarokban a magasra vetett, hímes ág, a gerendáról följe csüng a tarka rúdravaló, a szemben lévő ablakos falak sarkában a szeglet-téka, bokályoktól körülveve. Alatta az asztal, lócák. Nem hiányzik a motolla, még a szövőszék sem s a mestergerendáról a KÁROLI-biblia. A ház belső udvarán lenne még a sövénykas, tyúkreesz, kukoricagóré, kutyaház, hátul a csír s mögötte a gyümölcsös, a léces kerítéseket színes zománcú csuprok élénkítenék. Egyik-másik gazdaságban lenne a méhes, harmadikban a szövés-fonás bemutatása, máshelyt az agyagipar,

takácsmesterség stb. Kis udvarház (a CSEREY-kuria másolata)... Dús tömege a sok-sok jó magyar, szebbnél-szebb színes, szagos virágnak: parasztszegfű, bazsarózsa, százszorszép és georgina, perennis, jázmin, borsika, verbéna, majorránna, meg tuli-tubarózsa, kikerics, somkóró, istenfa stb. Fűszeres illatú gyógynövények: bazsalikom, izsóp, rozmarin, rezeda, zsálya, menta. Végül hegyoldalt a cinterem hímes kopjafaival, melyek együgyű, megható közvetlenségükkel a halottak birodalmát is meglevenítik, de nem a halottak emlékét őrzinék, hanem a mult kegyetes szokásait beszélnék el, régibástyás, lövőres templomával, melynek toldalékai hűen mutatnák az idők változását és a különböző vallásfelekezetek uralmának befolyását.”⁵¹

Mikor az ismertetés, egy évvel a terv elfogadása után, megjelenik, a KEMÉNY Zsigmond Irodalmi Társaság már meg is kezdte a gyűjtést a megvalósítás érdekében, és felkérte a sokoldalú művészt a terv részletes kidolgozására. Az ismertetés alatt mintaértékű skanzen-alaprajz szemlélhető meg, favágókunyhóval, esztenával, méhessel, gémeskúttal, öt étellel, egy kisnemesi kúriával, erődített templommal, cinteremmel. A népi házak fejlődésük több szakaszát illusztrálják, felismerhető sarokeresztes kétsztrálják, újabb típusú épület, nem hiányzik mögülik hol a veteményes, hol a szilvás, és előlük a virágoskert – a művész organikus szemlélete megköveteli azokat a teljesen indokolt részleteket is, amelyekre a félig halott anyagban gondolkodó tárgyi néprajz nem feltétlen figyelne fel. Persze TOROCZKAI-WIGAND is tudatában van annak: „Az utolsó órában dolgozunk.” Utána számol, a tervezett öt „kisebb épület 1000–2500 K-ba kerülne, gazdasági épületekkel csekély arányban emelkednének a költségek.”

TOROCZKAI-WIGAND marosvásárhelyi korszakából egyéb is idekívánczik. Az idézett ismertetés egész bekezdéseit beillesztette három évvel később, a Társaság évkönyvében közölt munkájába, ahol kifejti azt, amit organikus szemléletként nevezünk meg.⁵² A „négyféle mívek”, a szerves, beélhető lakott környezet jellegzetes szeleteinek kialakítása a következők köré csoportosul: A nép építőművészete (ahol

„érdemes irányító elemeket” ajánl a magyar építészeti stílus kialakításához), *A ház, A kert és virágai, Egyházművészet*. Hogyan látta az egyes épületeket, azt a KEMÉNY Zsigmond Irodalmi Társaságban tartott akkori székfoglalójából⁵³ tudjuk – 1910. május 19-ére datálja. A további részletek gazdag sorozatát pedig az ugyancsak 1910-ben, Marosvásárhelyen írott **Hajdonába régös-régön...** kötete tárja elénk. Témái még a harmincas évek közepén is néprajzi pályázat kiírására készítetik Debrecenben MILLEKER Rezsőt.

További kutatás feladata megállapítani, használta-e skanzentervében az organikus látásmódú művész TOROCZKAI-WIGAND azt a monumentális népi építészeti dokumentációt, amelyet a dokumentarista közelítés jeles párosa, KERTÉSZ K. Róbert és SVÁB Gyula tett közzé pár évvel korábban, és amelynek öt füzetéből kettő kizárólag székelyföldi anyag, ma már felbecsülhetetlen értékű fotó-, rajz-, alaprajz-felvételek sokasága.⁵⁴ További kutatás feladata annak megállapítása is, mi az összefüggés az 1910-es terv és HERRMANN Antal 1913. őszi marosvásárhelyi kezdeményezése között.⁵⁵ Kérdezzünk rá inkább DOMANOVSKY megállapítására – a tervezett skanzenből valóban nem lett semmi? Az a CSEREY-kúria ott a **Székelyföldi népművészeti múzeum** szövegében és a ter-vrajzon nem a reprezentatív székelyföldi kúriák egyike, hanem az az épület, ahonnan akkor öt éve temetőbe vitték a székelyföldi múzeumügy nagyasszonyát. Imecsfalván áll ma is, bár tetejét közben átépítették, és 1875–1879 között benne jött létre és indult fejlődésnek a Székely Nemzeti Múzeum...

8. Székely Nemzeti Múzeum, 1911–1914. A székely Skansen kezdetei

1901-ben új múzeumőr kerül a Székely Nemzeti Múzeumba: LÁSZLÓ Ferenc. A tudós a régészeti kutatásaival emeli európai hírűvé az alapító CSEREYné és VASADY, a vidékre száműzött NAGY Géza örökségét, de alapvető változások történnek a néprajzkutatás terén is. 1906-ban egy rendkívüli szervezőtehetségű tár-

sat nyer CSUTAK Vilmos személyében, az igazgató-választmány elnöke pedig GÖDRI Ferenc, Sepsiszentgyörgy nagy építő polgármestere. Az ország egyik legdinamikusabban fejlődő városában az ország egyik legdinamikusabban fejlődő múzeuma⁵⁶ 1911-ben megkezdí a saját múzeum-épület munkálatait. 1912-re a Székely Nemzeti Múzeum saját telekre, saját tető alá kerül.

A millennium előkészületei és az első világháború közötti két évtized amúgyis a magyar népi építészeti felfedezésének nagy korszaka, csak a budapesti idevágó néprajzi publikáció félszáz körüli, és ennek harmada székelyföldi vagy székely vonatkozású. 1895 és 1912 között éppenséggel a kétötöde, KERTÉSZ és SVÁB munkája nem véletlenül őrzi ezeket az arányokat. SZINTE mellé SEBESTYÉN Gyula társul, majd közölni kezd VISKI Károly is. 1902-ben LÁSZLÓ Ferenc JANKÓ és SEMAYER mellett végez néprajzi tanulmányokat.⁵⁷ 1903-ban ROEDIGER Lajos, volt zombori múzeumőr, 1914-től 1941-ben bekövetkező haláláig a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi tagja, két székelykapu-fényképet ajánl fel a múzeumnak.⁵⁸ ROEDIGER ebben az évben a *Néprajzi Értesítő*ben is a fa megmunkálásához és a települések néprajzához egyaránt kapcsolódó fejfa-témában jelentkezik.⁵⁹ De ebben az évben az intézmény általában nagyarányú gyűjtőmunkába kezd,⁶⁰ és 1906-ban a Kovásznára hazaköltöző ROEDIGER már komoly, rendszeresített kiszállási programba kapcsolódhat be.⁶¹ 1910-től a szabadtéri néprajzi részleghez kapcsolódó eseményeket önmagukban is csak kivonatolva tudjuk átláthatóvá tenni, a részletes kronológia mellékelt adattár feladata marad.⁶²

A marosvásárhelyiek 1910 februárjában döntöttek úgy, hogy székely Skansent alapítanak, és TOROCZKAI-WIGAND október 20-án már bizonyítottan megfordul a Székely Nemzeti Múzeumban.⁶³ A múzeum épületét tervező, az erdélyi népi építészettől olyan sokban ihletődő, a budapesti állatkertnek nemsokára ilyen alapon, ZRUMECZKYvel egész „falut” építő KÓS Károly is mind gyakoribb vendég Sepsiszentgyörgyön.⁶⁴ A KÓS művészetét nem túlságosan kedvelő ROEDIGER másrészt a Kászonok népi

építkezését és Felsőháromszék egyes egyházi épületeit méri fel szisztematikusan. Fél évvel azelőtt, hogy 1911. szeptember 29. és október 6. között a Magyar Nemzeti Múzeum megszerezne első, székelyfancsali galambbúgos nagykapuját, a Székely Nemzeti Múzeum szabadtéri néprajzi részleg létesítésébe vág. SZINTE Gábor figyelemztetésére és ajánlására, aki eredetileg egy állami kezdeményezésű, Háromszék megye tulajdonába adott múzeumocskában gondolkodik,⁶⁵ így történnek lépések a dálnoki „eggyes ház” (VERES-ház) behozatalára.

Április 15-én LÁSZLÓ Ferenc KÓSSal száll ki Dálnokba, a kiszemelt székely ház és az ottani nagygalambbúgos kapuk esetleges megszerzése és az új múzeumtelken való felépítése céljából.⁶⁶ Otthonos terepen járnak – az öreg székelykapukat már HUSZKA ismertette, a történész MÁRKI Sándor kérésére pedig a múzeum ezidőtájt nyomoz a községben DÓZSA György családja, szülőháza után. Sürgeti őket az idő, a házat két héten belül akarja lebontani tulajdonosa. Két nappal előtte végre megérkezik a segítségül hívott budapesti bizottság: LÁSZLÓ április 29-én SEMAYER Vilibáld országos múzeumi felügyelővel, TOROCZKAI-WIGAND Edével és azzal a BELULESZKO Sándor etnográfussal száll ki,⁶⁷ aki ősszel majd egy szépreményű, GYÖRFFY István nevű múzeumi gyakornokkal utazik Székelyfancsalba. Egyelőre néhány faragott gerendát sikerül megalkudni, és a ma Sepsiszentgyörgyön kiállított, majd 1923-ban bekerülő BÁTHORI Gábor-kori ajtókeretet.⁶⁸

A tulajdonosok⁶⁹ azonban kifogásokat keresnek, és nyár elején LÁSZLÓék már tudják, hogy ezúttal ennyi sem sikerült. Ősszel LÁSZLÓ, CSUTAK és KÓS Csíkbán gyűjtenek és szárnyasoltárokat tekintenek meg, ROEDIGER egy kászoni szoba berendezésére kap megbízatást, miközben újabb házakat mér fel, 1913-ban megszerzik a dálnoki 1733-as, másik VERES-féle kaput – ma a legrégebb álló széke-lykapu –, majd udvarhelymegyei kiszállás nyomán bekerül az 1875-ös zetalaki is,⁷⁰ így KÓSSra csak a fronti múzeumkerítés és a középső léckapu megtervezése marad. Ahogy 1911-ben TOROCZKAI-WIGAND, ROEDIGER Kászón-

ból azt jelzi, hogy ott is megjelent már a régiségkereskedő, potom áron külföldre vinni a holmit: „itt az ideje, hogy teljes erővel mentsük Múzeumunk számára, amit még menteni lehet”... „a régi típu(sú) ház kípusztlóban; újat többé erre a módra nem építenek, ellenben a legújabb kiskapuk közt is megtaláljuk a perzsaíves kivágást. Ezért szükségesebbnek tartom a régi tornácos házak fényképezését... Az 1913-ban felmért négy régi mintájú tornácos háznál is megtaláljuk, éppen úgy, mint az 1912-ben felmértéknél, a keletre tekintő oldalkamrás szobát, a nagyházat. Ezek egyikével az oldalkamara fala megnyújtván, a nagyházból megfelelő rész ezáltal kiszakíttatott. Ez a művelet csak azért történt, hogy az így nyert kamara egy része a kisházhoz csatoltassék; mert hát a gyerekek száma igen felszaporodott, s azok tanyája a „küsház” levén, azt meg kelle nagyobbitani. Az eresz ezeknél a házaknál is a pincelejárát, a padlás(hiú)feljárát helye és a „gabonakar” (szuszék) raktára; a hosszú tél alatt a gyerekek kifutója. Esetleg itt helyezik el a gyalupadot is, amely szerszámra elég sok szüksége van minden székely gazdának. A felmért négy régi háznak csak egyikében van meg még a „Nagyházban” a régi szabad tűzhely (csempekályha), de amellet is ott áll már a rendes szűkségletet képező „Platten”, a többnyire öntöttvasból való takaréktűzhely...” Mellékeli az alaprajzokat, részletesen feltüntetve a berendezést is.⁷¹

Nyáron LÁSZLÓ Ferenc VARGA Nándor Lajossal Alsóháromszéken gyűjt, CSUTAKkal Gyergyóban jár, Udvarhelyszéken pedig KÓS Károly ZRUMECZKY Dezső társaságában jelöli ki számára, mit nézzen meg beszerzés végett. Ekkor, ősszel nyújtja be HERRMANN Antal is Marosvásárhelyről a minisztériumoknak és az EMKÉnek említett tervezetét. 1913–14-ben a múzeum cintermébe kerül másfél tucat dálnoki és zaláni kopjafa, 1914 nyarán torjai templom festett deszkamennyezete után érdeklődnek (a földrengés-rongálta barátosi, megpoloskásodott kazettáival, okos lelkészének köszönhetően már 1910-ben bekerült, 1921-ben teremmenyezet lesz). Mire a falevelek lehullnak, felírtas gerenda után járnak Kovásznán, és egyértelmű, hogy ami elkezdődött, az az első világháború.

9. Az alvó magyar Skansen

A háború, 1918–20 sokkja és az azt követő válság után a magyarországi szakma is csak 1927-re szedi össze magát. ÉBNER Sándor a *Néprajzi Értesítő Apró közlemények* rovatában kezdi újra a népi építészet tárgyú szakközlést. A kisebbségbe szakadt központokban a helyzet még súlyosabb. A Székely Nemzeti Múzeum rendezte jogi személyiségét, de az EME még nem, az EKE Néprajzi Múzeumának megkezdődött a hányattatása, meg fogják csonkítani és maradványa kényszerű költözködések elé néz, a dévaiak évek múlva kezdenek újra működni, de már román múzeumként, ahogy Temesvár, Nagyvárad is. A szamosújvári örmény múzeum épületét elrekvirálják, Enyed lehetőségeit veszített iskolai gyűjtemény, a szász intézmények sorsa elválik a magyarokétól. Sepsiszentgyörgy az 1925-ös erdősi ásatással, Cambridge-i kapcsolatokkal, genfi és berlini kiállítások kapcsán, de főleg az 1929-es **Emlékkönyv**ével, annak szervezésével rendezi a sorokat. Kiadványa a két világháború közötti kisebbségi magyar tudomány legnagyobb teljesítménye, de az erőkkal nagyon kell gazdálkodnia, és csak utána vállalkozhatja fel újra régi tervét.

Az első Kárpát-medencei állandó skanzen nem a régóta készülődő magyar szakemberek, hanem a román Romulus VUIA⁷² teremti meg, 1929-ben állítják fel a kolozsvári Hóójában Avram IANCU vidrai házát. A kolozsvári Muzeul Etnografic al Ardealului (Erdélyi Néprajzi Múzeum) 1922–23-ban létesült,⁷³ törzsanyagának háromnegyedét az OROSZ Endrétől megvásárolt, főleg mezősegi ősfoglalkozási gyűjtemény képezte.⁷⁴ 1928-ban maga VUIA mutatta be a múzeumot,⁷⁵ ideája a Skansen, ismerteti VISKI a *Néprajzi Értesítő*ben, ezért egy szabadtéri néprajzi múzeumot szeretne berendezni – ekkor még a Fellegvárra.

A magyar szakma viszonyulása kezdetben fenntartásos, ennek nyilván oka is van, de nem az igazgató. A múzeumot a Tornavívodába helyezték el, kiszorítva a KUSZKO-féle 1848-as Ereklgyűjteményt. De míg egy Coriolan PETRANU vagy akár a Székely Nemzeti Múze-

umnak kifejezetten jóakarója Alexandru TZI-GARA-SAMURCAȘ néprajzi nézeteit a tudománnyal eléggé párhuzamos „nemzeti tudományosság” határozza meg, addig VUIA valóban nyitott, és munkatársaknak is magát OROSZt és a szász Luise NETOLICZKÁt alkalmazza a kis, raktártalan múzeumba, amelynek három főnyi a tudományos, és három főnyi, valamint egy titkár (díjnok) a műszaki-tudományos fizetett személyzete. VISKI 1931-ben már kifejezetten pozitív példaként hivatkozik rájuk: a kolozsvári Muzeul Etnografic, alkalma volt a helyszínen tanulmányozni, a tervek szerint kb. 30 holdon harminckét objektum lesz (házak, fatemplomok, esztenák stb.), és várhatóan még 300 holdat kapnak a Hóójából. Meg fog valósulni, mert a tervek jó kezekben vannak, és Kelet-Európa egyik nevezetes látványossága lesz.⁷⁶ Hasonló véleménynek ad hangot 1937-ben VARGHA László is: a román szabadtéri múzeum Kolozsváron (Parcul Național) ősi, kihálásra ítélt állatokat is bemutatna, egy havasi juhnyáját már áttelepítettek, a tervezett harminckét objektumból pedig eddig három valósult meg: Avram IANCU parasztháza, a lup-sai útszéli kereszt és egy nagyobb méretű csűr.⁷⁷ Ehhez a közelmúltban egy román fatemplom csatlakozott. Mindezt gonddal kezelik.⁷⁸

Úgy tűnik, hogy VISKI **Magyar Skansene** sem független a kolozsvári létesítmény megszületésétől. A furcsa inkább az, hogy 1929–1931-ban csak a *Néprajzi Értesítő*ből és ismertetéseiből tíz, a népi építkezés témájába vágó magyar dolgozatot lehet felsorolni, TOROCZKAI-WIGAND, GYÖRFFY, VISKI, PADÁNYI, GULYÁS, HUSZKA (már délibábos), KÓS és a rá reagáló CS. SEBESTYÉN tollából. Az elméleti érdeklődés tehát nem is akármilyen, mégsem követik gyakorlati, múzeumi programok. Azt sem szabad persze elfelednünk, hogy a kifosztott, megcsonkított, erőforrásait veszített Magyarországot is ekkor érte el ráadásul a gazdasági világválság.

A tíz említett dolgozat fele székely vonatkozású, és a magyar tárgyi néprajz 1930–37-es szakirodalmában a továbbiakban sem ritka a székelyföldi téma. Az *Értesítő*ben újabb tucatot tekinthetünk annak. Ezek között

ugyan ritka már az építkezéssel kapcsolatos, ám ekkor készülnek BÁTKY, MILLEKER, SZILÁDY, VISKI témánkba vágó nagy összegezései. A szerzők személyes kapcsolatban voltak a Székely Nemzeti Múzeummal, esetenként magában a szabadtéri néprajzi részleg előkészítésében is részt vettek. Mi magyarázza azt, hogy a szakma mégsem figyelt fel a Sepsiszentgyörgyön történetekre, azok nem tudatosultak a magyar néprajztörténetben? Hiszen 1929 és 1937 között, párhuzamosan a balassagyarmati testvér-megvalósítással, a szabadtéri néprajzi részleg itt is létrejött.⁷⁹

10. Az elfelejtett székely skanzen

A Székely Nemzeti Múzeumnak 1929 őszén felajánlják megvásárlásra a szomszédos, városközpont felőli telket – az utalásokból úgy tűnik, már a világháború előtt erre szándékoztak skanzent telepíteni,⁸⁰ de akkori tulajdonosa nem adta el, és valószínűleg ez is hozzájárult a vállalkozás akkori abbamaradásához.⁸¹ CSUTAK Vilmos KEŐPECZI SEBESTYÉN Józseffel és KÓS Károllyal írat ajánlást az Igazgató-választmánynak.⁸² A két ajánlásban több közös elem CSUTAK sugallatát tűnik bizonyítani, de amíg KEŐPECZI a műemlékvédelem irányából árnyal, KÓS inkább a néprajzi múzeum-lehetőséget emeli ki, bizonyítva, hogy CSUTAKék mindkét lehetséges célra, a néprajzi élő múzeumra és a népi építészet mentésére is gondoltak. KEŐPECZI érvei: „szükséges..., hogy e telken... külön néprajzi múzeum állíttassék fel, ... a három székely vármegye jellegzetes és vidékenként különböző, népies típusú házaiban. A székely házaknak nemcsak belső berendezése, hanem külseje, építésmódja és stílusa is érdekes és tanulmányos, a jövőre megőrzendő. E házak... teljesen hű másolatban volnának itt egyenként felépítendő, esetleg – mi a legajánlatosabb volna – régi házak volnának a helyszínről ide szállítandók s fellállítandók, hogy a múltó és az újabb, modernebb építkezések által kiszorított típusok megmentessenek.” KÓS érvelése: „A múzeum mai és a jövőben bizonyára még nagyobb tempójú fejlődése, gyűjteményeinek gyarapodása szük-

ségessé fogja tenni azt, hogy gyűjteményeinek egy része a mai épületből kiköltöztetessék. Már régen aktuális volna és az idők teltevel egyre fontosabb, hogy a telken legalább egy-két tipikusan székely lakóház, esetleg telek építtessék fel, hogy a néprajzi gyűjteménynek legalábbis egy része ezekben az élő múzeumokban legyen elhelyezhető, ami a nemzeti kultúránkra legtanulságosabb és propagatív szempontból legfontosabb népművészeti és népkulturái gyűjteményt tenné még élőbbé és hatékonyabbá. Ezeket az apróbb néprajzi épületeket nagyon alkalmasan éppen erre a megszerzendő telekrészre lehetne felépíteni (esetleg eredeti székely épületeket ide átköltöztetni)...” A régi Sepsiszentgyörgy legdélibb, egykori TÓTH Mihályné-féle telkét 1930. február 14-én meg is vásárolják MANDEL Lajostól.

A telepítendő ház kiválasztását 1931 tavaszán kezdik meg, mert az előző évi költségvetésbe a vásárlása már amúgysem fért volna bele. CSUTAK KÓSSal tervez erre a célra körutat, majd HAÁZ Rezsővel, és szeretnék VISKI társaságában megejteni. Májusban Csíkmenaságon SZÓKE Ágoston, VÁMSZER Géza, NAGY Imre már az alkudozásnál tartanak. Fontos adalék: CSUTAK csak ezután, nyár elején olvassa először a **Magyar Skanzen** VISKITől, akivel a kapcsolata legalább egy éve elmélyült. Ősszel ismét udvarhelyszéki ház kiválasztására kéri az ő és a HAÁZ Rezső segítségét – az utalások alapján VISKI javasolta azt a siklói házat, amelynek megvásárlása előbb 1932-re toldódik át, majd lemondanak róla,⁸³ HAÁZZal kapcsolatban pedig felmerül, hogy mást választhatna. 1932 nyarán MILLEKER Rezsőtől is véleményt kérnek a menasági ház ügyében,⁸⁴ ahogy 1933 őszén majd SZILÁDY Zoltántól. A menasági ház „a zárteresztes kisnemesi lakás típusa lehet, és mint ilyent, lehetőleg egészben és pontosan azonos föllállításban kellene átépíttetni – írja SZILÁDY -. Alsócsernátonban MILLEKER professzorral együtt szemeltük ki az általa jelzett régi házat, és azt a nyílt ereszes, tehát még régiebb, háromszéki háztípus képviselője gyanánt ajánljuk. Utóbbi esetben a sütőházat is át kellene hozni, mert igen jel-

legzetes. A kemencéje fényképem és a pontos méretek szerint utánozható... A lehetőségig még a szuvas gerendák is maradjanak meg. A szét-szedéskor mindent számozzanak, hogy újra a helyére jusson. Csak a teljesen megromlott boronákat cseréljük ki” – fűzi hozzá. 1932 augusztusában CSUTAK KÓSSal megveszi, és hazaszállítja a menasági ház előtti székelykaput. Már ekkor a házért mentek, és a következő év, 1933 április elején meg is si-kerül vásárolniuk. 1934 májusában az épületet lebontják, és Sepsiszentgyörgyre szállítják. Menaságon tovább érdeklődnek berendezés után, másrészt augusztus második felében hozzálátnak a felépítés megszervezéséhez. Nyárkionyhát vagy sütőházat, gémeskutat telepítenének a ház mellé, amely év végére tető alá kerül.

1935-ben újra felmerül az udvarhelyi és a háromszéki ház ügye, előbbi dologát MILLEKER nehéznek találja, ott nagyon kevertek, írja, a formák. A menasági bebútorozásához ugyancsak MILLEKERtől kérnek fotodokumentációt, ő viszont KEÖPECZI SEBESTYÉNhez irányítja őket. CSUTAK ugyanakkor VISKIhez küldi ugyanebben az ügyben megbízottját, MOLNÁR Gabriellát, és VÁMSZER, majd 1936 tavaszán DOMOKOS Pál Péter segítségét is kéri – utóbbi azt jelzi vissza, hogy nincsenek onnan felvételei. 1935. április eleji, VÁMSZERhez intézett levele különösen fontos: CSUTAK kénytelen kicserélni, már csak a múzeum-jelleg, tehát a látogathatóság kedvéért is az eresz deszkázatát. Sürgős, pottyondi felvételeket kér, ereszmintákat áttörtebb ereszhez, kerítésmintát, udvarrendezés-mintát. Mindez újfent CSUTAK körültekintését, muzeológusi szakszerűségét bizonyítja. Ebben az évben történik meg a legtöbb belső munkát. 1936 januárjában befejezik a földmunkát, és rögtön hozzákezdnek a kapu restaurálásához, hogy felállíthassák azt is. Április végén olyan teendők maradtak még hátra, mint a ház belső padozása, lécezése, kint a kerítése.

1936. május 15-én CSUTAK Vilmost agyvérzés éri, halála sok nagy tervüknek halála egyben. Az egyik utolsó CSUTAK-levél mintegy végrendelet a skanzen ügyében.⁸⁵ „ne terheltessek egyrészt régi szíves ígérete szerint költségre felfáradni Kászonba, és a faragott

gerendákat is megszerezni, vagy ha a tulajdonosok a múzeumnak ingyen nem engednék át, akkor megalkudni, és arról engem hozzászólás és az esetleges vásár véglegesítése végett mielőbb értesíteni, végül pedig szintén a múzeum költségére a kérdéses ház alaprajzát még egy példányban elkészíteni és megküldeni, hogy a néprajzi gyűjteményünk falára üveg alá tehessem addig is, amíg esetleg egy még régebbi háromszéki házat kaphatnánk, és a múzeum udvarán felépíthetnők. E célból kérem az 1602. és a(z) 1680 körüli másik két ház alaprajzát is – a három rajz árának jelzésével együtt, mit azonnal meg fogok küldeni. Ha ugyanis régóta nem járt nálunk (mit most nem tudok biztosan megállapítani), akkor szíves tudomására kívánom hozni, hogy a főépületünk melletti új kertünkbe, néprajzi gyűjteményünk végleges elhelyezése végett három régi székely házat terveztünk (egy csíkit, egy udvarhelyit és egy háromszéki régi házat), s abból egy 1767-i Csíkmenasági házat már tető alá is hoztunk. Az időre ennek a befejezését és berendezését vettük tervbe. Ezért és erre a célra szeretnék egy tipikus háromszéki régi házat szerezzni, mire nézve a szíves segítségét ismételtelen azzal kérem, hogy bármilyen koldusok vagyunk, egy e célból teendő körútja minimális költségét előzetes bemutatás és jóváhagyás feltétele mellett szívesen meg is ígérném, mivel én magam a mai állandóan terhes elfoglaltságom miatt egyelőre gondolni sem merek arra, hogy ilyen tájékozódó néprajzi körútra mehetnék.”

A CSUTAK Vilmos halálával megszakadt munkálatokat csak a következő évben, 1937-ben fejezik be. Az Ügyvezető-tanács tavasszal VÁMSZER Gézával, ROEDIGER Lajossal, KÓS Károllyal véleményeztetni, hogy a ház fala síkálva vagy vakolva legyen-e, földes vagy deszka alsó padozat legyen-e, az előtte levő kerítés milyen legyen, stb., a berendezést illetően pedig HAÁZ Rezsővel. ROEDIGER elhibázott-nak tartja a tájolást, de visszautasítják: a ház frontja nem az útra, hanem a kertbe hátravezető sétányra néz – csak így helyezhető mellé az eredeti terv szerinti másik két ház. ROEDIGER ugyanakkor a berendezés eredeti, hiteles lakóház-belső jellege mellett áll ki: nehogy raktárat

csináljanak belőle. 1937. szeptember 4-én, ha CSUTAK nem is érte meg, a Csíki házat mintegy 800 ünneplő jelenlétében felavatják és megnyitják. A székely szabadtéri néprajzi múzeum, ha részlegesen is, de megszületett.

11. A jéghegy és körben úszó darabjai

A vállalkozás súlyát, méreteit akkor becsülhetjük fel igazán, ha végiggondoljuk anyagi és politikai vonzatait. A Székely Nemzeti Múzeum az Erdélyi Múzeum-Egyesület mellett már a húszas évek elején az anyaországi Keleti Akció, az Erdélybe irányuló, a kisebbségi intézmények talpon maradását, segítségét célzó rejtett támogatás kiemeltjeként van megnevezve. Ez a segély talán meg is jelenik a hivatalos múzeumi költségvetésben, de ma már nagy szerencsével lehetne csak tisztázni, hogy pl. nem ezt álcázta-e a húszas években az igazgató-választmányi tagok által a Múzeumnak tett több, tízezer lejes nagyságrendű adomány. A harmincas évek végén bizonyítható is a kolozsvári közvetítéssel érkező budapesti segély, de éppen most, a világválság éveiben nem valószínű, hogy élhettek volna vele. A CSUTAK-hagyaték jegyzeteiből egyértelmű, hogy ekkor is voltak olyan jövedelmeik, amelyek a hivatalos költségvetésben meg sem jelentek, de ezek saját források voltak, mint pl. adott pillanatban a főépület mögötti jégverem bérleti díja. Mai szemmel nézve felfogni is nehéz, hogyan volt egyáltalán működőképes a Múzeum. CSUTAK Vilmos kivételes mozgósító- és szervezőképessége, a mellélállók kavalitásai sem elegendő magyarázat önmagában. CSUTAK szerencsés művelődés- és oktatáspolitikai pozíciója (párhuzamosan a Székely MIKÓ Kollégium igazgatója és az erdélyi református egyháztanács tagja volt), a kor tudományos elitjével való szoros kapcsolatai egyáltalán nem voltak mellékesek. De az intézmény valóban egy közösségé volt mindenekelőtt, a közösségben ennek tudatát az intézmény vezetői okosan, mindig is ébren tartották, és a Múzeum valóban maga mögött érezhette a Székelyföld magyarságának, vezetőinek, felelős közületeinek sokszor nem is pusztán erkölcsi támogatását. Maradjunk mégis a szakmailag teljesen elfogadhatatlan megfogal-

mazásnál, KÓS Károly vallomásánál: a dologban nagyon nagy – lélek volt.⁸⁶

A Székely Nemzeti Múzeum úgy vágott bele, méghozzá a világválság elszabadulása idején, az erejéhez mérten hatalmas vállalkozásba, hogy kolozsvári és balassagyarmati testvéreivel ellentétben nem számíthatott sem román, sem magyar állami támogatásra. A szabadtéri részleg felállításának a házak megvásárlása lett volna a *legkisebb* költsége. A Csíki ház épületét 4000 lejért vásárolták meg, aminél a leszállítása is jóval többbe került. Ennyit ugyan fedezhettek volna akár a megvásárolt új telken álló épületek még felhasználható anyagának értékesítéséből is, de jellemző és sokatmondó, hogy az összeget a menasági tulajdonosok sürgetése miatt CSUTAK a MIKÓ Kollégium pénztárából kölcsönözte ki, saját felelősségére, és végül az igazgató-választmány alelnöke, a csíkszentmártoni dr. NAGY Jenő mecenatúrájának köszönhetően pótolta vissza.

Ehhez képest a Csíki ház, lebontásával, leszállításával, a felépítéssel, pótolandó elemek pótlásával, kiszállási és egyéb szakmai költséggel, munkadíjakkal végül 76 000 lejében állt a Múzeumnak, ami, ha számolunk is az inflációval, a megvásárlás összegének sokszorosa. Ebben nyilván nem foglaltatik benne a többrendbeli kalákázás és a Papolcról és Csíkból ajándékba kapott faanyag értéke. Az udvarhelyszéki siklódi házat és több más épületet *ezért* nem vásárolták meg: a nagy pénzügyi és szakmai kérdés mindig abban állt, hogy *utána* mihez kezdenek vele, illetve *megéri-e* az áldozat. Az említett 76 000 lejes összeg azonban még mindig csak töredék. A legnagyobb befektetést az indulás kérte: az összes költségek csaknem háromnegyedét kellett a telek megvásárlására fordítani, 180 000 lejt, 1930-beli értéken. *Ami a dolog különös szépsége, ezt az összeget a már említett nagy, saját tudományos kiadvány, az 1929-es Emlékkönyv 1930–31. évi tiszta bevételéből fedezték.*⁸⁷ *Lényegében a magyar tudós társadalom önzetlen hozzájárulásából, mert az Emlékkönyv a határokon átnyúló magyar tudományosság erődemonstrációjának is tekinthető.*⁸⁸

Az alkalom nyilván adott volt, de a fő felhasznált pénzügyi forrás mellett (mert ezúttal

anyaginak nevezni nem igazán volna helyénvaló) a gyorsaság így is, ugyancsak minden elismerést megérdemel. Ha a képtelenség kedvéért nemes szakmai versengésként fogalmazzuk meg a történeteket (amire különben a 20. századi magyar-román viszony ismeretében talán valós okunk is lehet), a csak saját erejére támaszkodó múzeum 1929-ben, tehát már a kolozsvári román skanzen telepítésének kezdőévében el-, pontosabban újraindítja saját rivális programját, és versenyben képes maradni. A kolozsvári parasztház és csűr felállítása közötti időben (1929–32) több, a székelyföldi út- és szállítási viszonyokhoz, illetve a sepsiszentgyörgyi lehetőségekhez képest elég távoli helyszínen tájékozódik, végzi el, illetve újítja fel a szükséges szakmai előmunkákat, méghozzá elsőrangú szakembereket nyerve meg az ügynek.⁸⁹ Több épület megszerzésére is megkezdte a tárgyalásokat, erre a célra költségvetést különít el, és 1932-ben meg is vásárolja a pottyondi együtteshez az első kinézett elemet, az 1761-es nagykaput. A vállalkozás elhúzódnása a több mint indokolt okos, költségkímélő, de mindvégig koncepciózus bonyolításnak tudható be. Hogy ezúttal a magyarországi testvérpéldával vonjunk párhuzamot, nem sokkal a balassagyarmati épületek 1932–34-es telepítésének befejezése után, 1934 utolsó napjaira a Csíki ház is tető alá kerül, és ezzel látványosan lezárul a székely skanzen megteremtésének legjelentősebb szakasza.

Mivel a későbbi munkálatok elvégzését is részleteiben sikerült feltárnunk (lásd *Melléklet*), némi további kolozsvári, balassagyarmati dokumentálódás, kutatás egybevethetővé teheti a három skanzen belső építészeti és berendezési problémáit, ahogy bővítésükét is – ezt most nem tekintettük feladatunknak. Röviden felsorolnánk ehelyett a Múzeum párhuzamos, sikertelen vagy (főleg CSUTAK halála miatt) elvarratlan maradt kísérleteit az eredeti elképzelés kiteljesítésére, a későbbi bővítésre, és megpróbálunk összegezni: mivel anyagilag a telek (rég tervezett) 1930 eleji megvásárlása aránytalanul nagy, megkerülhetetlen részét képezte az egész vállalkozásnak, bátran állíthatjuk, hogy a *Székely Nemzeti Múzeum szabadtéri néprajzi részlege 1930 és*

1937 között született, közvetlenül a kolozsvári román Nemzeti Park megszületése után, annak hőskorában, illetve a balassagyarmati, első állandó magyar skanzennel párhuzamosan. Ami viszont Sepsiszentgyörgy vitathatalan többlete: a Székely Nemzeti Múzeum mindezt kisebbségi vállalkozásként valósította meg.

Ami pedig az ügy hordalékát illeti, hadd összegezzük azt is: a menasági-pottyondi 1767-es Csíki ház kiszemelésével-megszerzésével-áttelepítésével párhuzamosan egy nyárádandrásfalvi és egy ádámosi székelykapu ügyében leveleznek, sőt a mikházai után érdeklődnek, amelyről ekkor tudják meg, hogy már rég a Magyar Nemzeti Múzeumba került. Siklódon az említett, 1691-es udvarhelyszéki házat próbálják megszerezni,⁹⁰ az alcsíki Menaságújfaluban egy 1674-es sütőházat, a felsőháromszéki Torján egy 1613-as házat, illetve az első világháború előtti, elszalasztott lehetőség közelében, Alsócsernátonban is szóba kerül egy épület. Az már a sors kedves, jóvátevő rábólintása, hogy itt teljesedik majd ki és bővül tovább az 1970-es évek közepétől és jelentős részben a HASZMANN-családnak köszönhetően a Székely Nemzeti Múzeum tervezett skanzenje: házak és gazdasági épületek, méhes és temető, malom és régi mezőgazdasági géppark. Visszatérve a korábbi kihatásokra: még CSUTAK Vilmos életében írhatja ki a *Székelységben* a Múzeum MILLEKER Rezső néprajzi pályázatát, amelyre hét témánkba vágó pályamunka érkezik.⁹¹

A későbbiek más korszak, más csillagzat alatt folytatják a CSUTAK Vilmos idején megvalósítottakat. A sóvidéki Parajdon a CSUTAK és HEREPEI közti interregnum idején FELSZEGHIÉK egy 1785-ös malmot próbálnak megszerezni BÁNYAI János segítségével, a második bécsi döntés után pedig HEREPEI János az 1743-ból való csíksomlyói házat. Munkatársai az erdővidéki fejfák és eszténa ügyében még megszólaltatható tanúk: BALASSA Ivánról és GAÁL Károlyról van szó. MOLNÁR István már nem a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi tagjaként, annak tervezett részlegében állítja fel 1957–1964 között a székelykeresztúri szabadtéri néprajzi kiállítást;⁹² a Kovászna megyei múzeum részlegeként pedig már nem az eredeti tervek sze-

rinti helyére (a Csíki ház mögé) kerül az 1970–71-ben GAZDA Klára által kinézett és beszerzett vargasi ház és bélafalvi testvére – a Csernátoni múzeumban fogják megalapozni azt a nagyobb skanzen, amelyet 1972-ben még a Sepsiszentgyörgy–Kökönyes-pataki TOROCZKAI–WIGAND-nyaraló köré álmodott KÓNYA Ádám.

12. Következtetések

A magyar Skansen ügyének a kezdetektől oszlopos része a székelyföldi hozzájárulás. Az első, időszakos szabadtéri néprajzi kiállítás értékű magyar népi ház az 1873-as bécsi viláikiállítás Nemzetközi Falujának udvarhelyszéki székely háza. 1885-ben, Budapesten, és már azt előkészítendő, Marosvásárhelyen a Székely Művelődési és Közgazdasági Egylet próbálja megismételni demjénházi székely házával a bécsi teljesítményt, RÁTH Károly kezdeményezésére, és a Székely Nemzeti Múzeum több mint gyanús, hogy részese volt a vállalkozásnak, bár ennek bizonyítása további kutatásokat igényel. Tény, hogy NAGY Géza ekkor nemcsak az ott is kiállított fazakastermekekben érintett, de már 1883-ban, a kiállítás szervezésének kezdetén felmér a múzeum költségén egy székely házat. Az 1885-ös országos kiállítás székely háza, amelyre eddig a magyar néprajz nem figyelt fel, az első magyar területen felállított időszakos szabadtéri néprajzi múzeumháznak tekinthető, egyidős a HAZELIUS-kezdeményezéssel, a Mora-típusú ház megszerzésével svéd szabadtéri múzeum céljaira. Az első magyar időszakos skanzen az 1896-os millenniumi kiállítás Néprajzi Faluja. Csíki épületeit JANKÓ János készíti elő, választja ki, a barcasági csángó házat Brassó megye építi fel. A Székely Nemzeti Múzeum ekkor első, NAGY Géza és LÁSZLÓ Ferenc múzeumőrsege közötti interregnumát éli, a kiállításon részt vesz ugyan, de a Néprajzi Falu kialakításában nincs szerepe. Lehetőségei azonban kivételesek, csak egy dinamikus, új múzeumőrre vár, hisz ekkor az egyetlen olyan, Budapesten is számontartott vidéki múzeum, amelynek néprajzi gyűjteménye van.

LÁSZLÓ Ferencel új korszak kezdődik Sepsiszentgyörgyön, és ennek kihatásai a magyar

skanzenügyben is megmutatkoznak. JANKÓ és HUSZKA munkásságával kezdve a székelyföldi kutatás eredményei eddig is a vonatkozó magyar szakirodalmi közlés legjelentősebb szeletét tették ki, de a Székely Nemzeti Múzeum most a Székelyföld szisztematikus néprajzi felmérésébe kezd. LÁSZLÓ, aki már 1902-ben JANKÓ és SEMAYER Vilibáld mellett képezi magát, 1906-ban kivételes képességű múzeumőr-társat nyer maga mellé CSUTAK Vilmos személyében, és ugyanekkor költözik haza Háromszékre a másik nagy terepkutató, a volt zombori múzeumőr ROEDIGER Lajos. Ő a Kászonokban fog nagyon jelentős népi építészet dokumentációt összeállítani. 1910-ben Marosvásárhelyen a KEMÉNY Zsigmond Irodalmi Társaság ugyan még eredménytelenül karolja fel TOROCZKAI-WIGAND Ede székelyföldi szabadtéri néprajzi múzeum-tervét, de 1911 tavaszán TOROCZKAI-WIGAND és a budapesti Állatkert népi elemeket is felhasználó épülecsoportját megtervező KÓS Károly LÁSZLÓ Ferenc, valamint SEMAYER és BELULESZKO Sándor társaságában szállhat ki Dálnokba, az ott SZINTE által kiszemelt székely ház és nagygalambbúgos kapuk esetleges megszerzése és az új sepsiszentgyörgyi múzeumtelken való felépítése céljából. A kiszállás fél évvel előzi meg a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának első székelykapu-beszerzését is. A dálnoki vásár azonban, több okból, sajnos, sikertelen. A Székely Nemzeti Múzeum telkére a világháború kitörése előtt mindössze két régi székelykapu fog bekerülni, ezek is a KÓS-tervezte épületegyüttes kiegészítőiként.

A háború, 1918–20 sokkja és az azt követő válság után a magyarországi szakma is csak 1927-re rendezí sorait. De a két világháború között ezután is csak Balassagyarmatnak, FÉNYES Dezsőéknek sikerül 1932–34-ben szabadtéri néprajzi múzeumi részleget megvalósítani. Pár évvel korábbi, 1929-es kezdettel a kolozsvári román, Romulus VUIA megálmodta skanzen lesz az első Kárpát-medencei szabadtéri néprajzi múzeum. Amit a magyar néprajz elfelejtett, holott kiemelkedő képviselői is részt vettek benne, az az, hogy 1929 és 1937 között, párhuzamosan a kolozsvári és a balassagyarmati testvér-megvalósítással, a

szabadtéri néprajzi részleg Sepsiszentgyörgyön is létrejött. A magyar és román állami segítséget egyaránt nélkülöző, csak saját erejére támaszkodó múzeum 1929-ben, tehát már a kolozsvári román skanzen telepítésének kezdőévében elpontosabban újraindítja saját rivális programját, és versenyben képes maradni, kisebbségi (!) magyar szakmai vállalkozásként. Ami a dolog különös szépsége, a vállalkozás legnagyobb anyagi részét kitevő, a telek megvásárlására fordított összeget a legnagyobb két világháború közötti kisebbségi magyar tudományos kiadványnak, a Székely Nemzeti Múzeum 1929-es **Emlékkönyvének** 1930–31. évi tiszta bevételéből fedezi. Lényegében a magyar tudós társadalom önzetlen hozzájárulásából, mert az **Emlékkönyv** a határokon átnyúló magyar tudományosság ekkori erődemónstrációjának is tekinthető.

LÁSZLÓ Ferenc azonban már 1925-ben halott. A székely múzeum most következő, a kisebbségi sorssal és a világválsággal dacoló hatalmas ívű programjai (a két világháború közötti erdélyi magyar tudományosság intézményes központja) a magára maradt CSUTAK Vilmos rendkívüli energiáit is felőrlik. CSUTAK 1936-ban bekövetkező halálával a székely skanzen tervének kiteljesülése is elmarad, mindössze a Csíki házat sikerül 1937-ben felavatni. A második sepsiszentgyörgyi interregnum idejében érződik a nagy igazgató erélyének hiánya, a terveket ugyan nem adják fel, de újabb épületek behozása már nem sikerül. HERPEI János igazgatósága pedig túlnyomórészt a második világháború idejére esik, ekkor csak egy erdővidéki eszteta és számos erdővidéki fejfa egészíti ki a tervezett szabadtéri múzeumi együttes anyagát. A háború utáni újabb impérium-, de főleg a rendszerváltás aztán teljesen átrendezi a feltételeket: a Székely Nemzeti Múzeumot sepsiszentgyörgyi, tartományi rangú, majd (Kovászna) megyei múzeummá fokozza vissza államosítása után az új hatalom, olyan alapon, hogy Székely Nemzeti Múzeum nem lehet, mert székely nemzet sem létezik. MOLNÁR István székelykeresztúri, eredetileg a Székely Nemzeti Múzeumhoz kötődő vállalkozása nyomán a Kükküllő mentén már egy önálló rajoni múzeum állítja fel 1957 és 1964

között a második állandó székely szabadtéri néprajzi kiállítást, még a magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum megalapítása előtt, Csernátanban pedig a Kovászna megyei múzeum részlegeként jön létre 1973-mal kezdődően, jelentős részben a HASZMANN-család jóvoltából, az eredeti székely skanzentervet is kiteljesítő múzeum.

Melléklet

1. Az első világháború előtti évek. A dálnoki ház ügye (1911–14)

1911

– ROEDIGER datálatlan anyagrendelése speciális filmekre, pl. templomból kijövő népet, lakodalmas menetet fotózni.

– Március 17. ROEDIGER fényképfelvételei: zabolai (10 db.) mennyezetkockák, kézdiszentléleki templomban (10 db.), martonfalvi református templom, kászoni (30 db.) kapuk, házak, varrottasok (46 fénykép összesen székely házakról, tornácokról, kapukról, kerítésekről stb.).⁹³

– Április. SZINTE Gábor cikke, **Egy háromszáz éves székely ház:**⁹⁴

„Az itt rajzokban és fényképi felvételben bemutatott s 1609-ből való dálnoki ház oly szép példánya a rég letűnt építkezési divatnak, hogy abban mintegy összpontosítva látjuk a korábbi századok vívmányait a falusi építkezésben és magvát találjuk a jelenleg fennálló falusi lakóházak mindenik változatának.

Ugynevezett eggyes ház, a mit itt bemutatok, a melyben egyuttal megfejtését találjuk ama fogalomnak, a melyet a székely nép a ház alatt ért.

Alaprajzilag vegyünk fel egy négyzetes területet, a melynek egyik oldala 12 méter. Ebben két vonalat huzunk 3 5 méter távolságban az egymásután következő két oldalfal mellett, mi által négy területre bomlik az előbbi négyzet; a nagyobbik lesz a nagyház, mellette az oldalház, elől az eresz, mögötte a kamra. A nagyház alatt pincze. Az ajtó szemöldökfáján ez olvasható: Nicol. Zaniz. (Valószínűleg a faragó mester neve. Anno Domini 1609 Die Decemb. SI vagy ST.) A tulajdonos neve eddig még rejtély, mert a jelenlegi tulajdonos, DARKÓ Mihály igazgató-tanító állítása szerint e ház az ősi székely eredetű VERES családé volt mindig, a melyből avajda is telt ki s Mátyás király idejéig vezethető vissza a leszármazás. A kapu felirata említi a VERES Péter nevét, a ki e házat átalakította a mai formájára. Hozzátoldotta a keleti oldalfalát, és a száraz kamrát a hajdan nyitott ereszhez; ennek elébe állította a tornácot, a pincze lejárát fölé emelt verandá-

ba vezetett. Ez átalakítás az 1751. évben lehetett. Érdekes még a fedélszéke a háznak, a melyről elmondhatjuk, hogy magas góth fedél, minden megszakítás nélkül. Csupán két füstlyukat találunk rajta, a melynek elrendezése azt sejteti, hogy még egy harmadik is volt megfelelő helyen.

Ily régi faház nem található több a Székelyföldön, tehát párját ritkító régiséggel állunk szemben, a melynek ritkasága mellett szerkezeti részei is annyira tanulságosak, hogy megmentése és fentartása a nemzeti feladataink közé kellene, hogy tartozzék. Tulajdonosa nem hajlandó tovább is viselni a tatarozás költségeit s így lebontása elhatározott tény.

Nekem az volna a nézetem, hogy valamely formában vegye át az állam és adja át Háromszék megye hatóságának, egy létesítendő kis muzeum részére, a melyben a székely ház belső berendezése és minden butorzata a megfelelő időből összeállítatnék.

Ideiktatom még az ugyanezen telken levő galambbugos nagy kapu fényképfelvételét, a melynek diszesen faragott oszlopai közt, a kis kapu feletti fülkében egy nagyobb és kisebb kőralaku díszítés a sugárzó napot és holdat ábrázolja. A holdat jobboldalon egy halfarku szíréen tartja, baloldalán pedig a két lábra fel-emelkedő medve. A szemöldölkfán e felirat olvasható. „Fieri curavit benerosus Dominus Petrus VERES unacum Coniuge Helena KOVÁTS Anno CICDCCLI.” (1751.) A galambbugos nagykapuk is eltűnnek e megyéből s e becses alkotás a kapuk virágzó idejéből, megérdemelné a fentartást.”

– Április 15. KÓS és LÁSZLÓ kiszállása Dálnokra, a VERES-kúria megvizsgálására. Székelykapuk. (MF)

– Április 18. DARKÓ Jenő ajánlata: felszámolta az összes (fa) épületanyagot (tétélesen lebontva, 49 féle elemre). A régi és a toldott ház: 8 talpfa (cserefa), 16 borítékfa (fenyő), 130 rakóborna (fenyő), 80 lécz (fenyő) stb. (eresz, zárt bástyaalakú tornác, pince, gabonás, földél, ajtók, ablakok), összesen 2371 Korona. A kapu árára nem nyilatkoznak, az nagyon értékes. A budapesti bizottságról nincs hír, lehet, hogy nem is jönnek. Édesapja legkésőbb május 1-jéig lebontja a házat. (Ugyanabban az irattartóban alaprajzvázlat a méretekkel, illetve cédula adatokkal a kapukra: Dálnokon HUSZKA kapui A székely házból: VERESS Péteré, 1733; GÁL Zsigmondé, 1791 (ezt veszi majd meg a Magyar Nemzeti Múzeum); VERESS Péteré, 1751; MIKLÓS Zsigmondé, 1763 (II. tábla); MIKLÓS Vilmosé, 1801 (VII. tábla), vörös, zöld, kék, fekete; Pákén 1761, 73. o.; Kisborosnyón TOMPA Pálé, vörös, fehér, zöld, kék; Lisznyóban INCE Györgyé, 1743 (XIX. tábla és 9–11. o.). Továbbá két ceruza alapra-

ajzvázlat az évszámokkal (VERES Péter II 1609 ajtó(n), 1741 gerendá(n) (= RE P PETRUS VERES 1741), 1751 a kapun; VERES Péter I 16. gerendán, 1768, 1768, 1733 a kapun – VERES Péter és fia VERES László, feleségeik SZÉKELY Éva és DIÁK Debora, 1768. jún. 1.); ceruzalevonat az 1609-es feliratról.

– Április 20. TUSJÁK Pál ácsmester becslése a régi ház elemeiről.

– Április 29. LÁSZLÓ Ferenc SEMAYER Vilibáld országos felügyelővel, WIGAND Ede műépítésszel, BELULESZKO Sándor etnográfussal kiszáll a dálnoki házhoz.⁹⁵ SEMAYER országos felügyelő és a tulajdonos között megállapodás két faragott gerendára hozzátartozó két kisebbel (egyik a Székely Nemzeti Múzeumnak, másik a Magyar Nemzeti Múzeumnak), egy régi ajtóra és az 1609-es ajtótokra (a SzNM-nak). A SzNM 175 Koronát fizet, a MNM Néprajzi Osztálya 25 Koronát.

– Május 8. GERE István fényképész kiszállása Dálnokra a régi ház ügyében (MF), de a tulajdonos csak készpénzért hajlandó átadni a megegyezett elemeket.

– Június 20. LÁSZLÓ levele SEMAYERnek: benyomása, hogy a tulajdonos érvei csak kifogások, nem akarja már eladni. Mivel a tárgyak nem pótolhatatlanok, sőt, az ajtótok évszámát illetően is kételyek merültek fel, nem tart szükségesnek további lépéseket. Tárgyalt egy kerekessel – SEMAYERék kőboros szerkér modellt szerettek volna még vásárolni.

– Június 6–7. LÁSZLÓ Csíksomlyón, Csíkvárdotfalván, Csíkszentléleken szárnyas oltárokat is megtekint (MF).

– Október 13–14. CSUTAK Vilmos és KÓS Károly kiszállása Csíkszentgyörgyre és Menaságra. LÁSZLÓ Ferenc kiszállása Csíkszentgyörgyre (ő október 14-re is ott maradt, ásatásainak és néprajzi gyűjtésének befejezésére) (MF).

1912

– Március 9. CSUTAK és LÁSZLÓ kiszállása Kézdimartonfalvára, megtekinteni a református templom festett deszkamennyezetét, ill. Dálnokba, megvásárolni a NÉMETH Károly galambbugos kapuját (MF).

– Május–augusztus 3. Kerítések, kapuk, melléképületek ácsmunkája többek között, házilag (MF).

– Augusztus 27–28. LÁSZLÓ Csíkszeredába, Csíkvárdotfalvára, Csíktaplocára száll ki néprajzi gyűjtésre (MF).

– ROEDIGER a népies építkezést és a népviseletet fényképezi;⁹⁶ ROEDIGER 1912-es Jelentése kászoni néprajzi felvételeiről...: a HUSZKA említette „keleti-perzsa típusú” tornácos faházak felmérését célozta, nagy- és kiskapuk, valamint népviseletek felvételét. Nyáron csak két napot dolgozhatott (rossz idő-

járás), ezalatt négy régi háztípust bútorzatukat írta le, három nagykapu, öt kiskapu, három rácsos tornác fotója készült el, és egy a múzeumban felállítandó (székely) kászoni szoba számára szövőszéket szerzett be; télen Kászonban csak beszerzés történt, pl. két tulipános láda, egy kendőszeg, Kovásznán pedig szekérszínek felvétele a munkaeszközökkel.⁹⁷

1913

– Február 22. VÉGH Mihály jegyző LÁSZLÓ-nak: NÉMETH Károly eladná a kaput 500+100 Koronáért (a 100 Koronát visszaadományozná a Múzeumnak), és Pestről is megvennék.

– Február 25. LÁSZLÓ VÉGH-nek a dálnoki 1733-as, NÉMETH Károly-féle székelykapu megszerzése ügyében: CSUTAKkal fognak kiszállni.

– ROEDIGER: *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeumtól 1913. évben nyert megbízatás folytán „Kászon”-ban végzett néprajzi felvételekről és vásárlásokról*: három altízi, egy jakabfalvi és egy impéri kapu, két jakabfalvi és öt altízi tornácos ház, altízi templom és sírkert stb. (viseletek, háziipar) fotója. Az 1912-es munkát folytatja, július elején az időjárás megint rossz, megszakítással kell élnie. A viseletet, festékest stb. is a „kászoni szoba számára szerzi be, és négy rendkívül pontos (a berendezést illetően is részletezett) alaprajzot mellékel.

– Július 18–20. LÁSZLÓ és VARGA Nándor Lajos Sepsiszentkirályon, Szotyorban néprajzi tárgyakat választ ki lerajzolásra (kapuk, csűrök, kapulábak, házak, kerítések, ülőszék, tehát épületek, részeik, berendezésük, illetve kopjafák), párhuzamosan oklevelek és egyházi klenódiумok összeírásával.⁹⁸

– Augusztus 3–6. LÁSZLÓ (augusztus 3–5-én CSUTAKKAL) Gyergyóditróba száll ki. A Tászkot-tetői feliratok kivizsgálásával párhuzamosan (itt KOVÁCS Istvánnal ellentétben, őket nem az igazi feliratokhoz viszik ki) néprajzi gyűjtés történik. Részt vesz a kiszálláson VARGA Nándor Lajos is. (Ebben az évben VARGA összesen 57 db. akvarellt és tusrajzot készít, eredeti felvételtként Sepsiszentgyörgyről egy, Kézdimartonfalvából két, Sepsiszentkirályból hat akvarellt, innen nyolc tusrajzot is, Gyergyóditróból két akvarellt és négy tusrajzot. A forrás jelentéstörődék gépelt kézirat viseletelemeket is említ, illetve Homoródalmásról hét akvarelljét és egy ceruzarajzát, valamint a kézdimartonfalvi református templom festett deszkamennyezetének 64 négyzetéről másolt akvarelljeit.)

– Augusztus 7–8-án SZALAY Imre országos főfelügyelő hivatalos látogatásán ígéret kapnak arra, hogy a néprajzi gyűjtemény gyarapítására is rendkívüli államsegélyt szorítanak ki (MF).

– Szeptember 2. CSUTAK KÓSNak: Az utcai kapukat a múzeumóri házak velejárójának szánták, és

eredetileg KÓS tervezte volna őket. A dálnoki 1733-as kinézésé nyomán már csak a másíkról van szó, inkább csíki motívumok, esetleg udvarhelyiek felhasználásával kellene megterveznie KÓSNak.

– Szeptember 29. HERRMANN Antal Marosvásárhelyről tervezetet nyújt be minisztériumoknak, EMKÉnek stb. – a tervezetet a Székely Vármegyék Szövetsége már elfogadta:

„1. Haladéktalanul indíttassanak be az előmunkálatok a székelység etnográfijának megírásához.

2. E munkálatok alkalmával rendszeresen összegyűjtendőek maguk a székely néprajzi tárgyak is.

3. A székely néprajzi akció támogatására és a székely föld és nép ismertetésére Marosvásárhelyt központi székely műintézet létesítendő.

A műintézet működési ágai: filmgyár, vetítő és más diaprojektívék gyára, cinkográfiai intézet stb.

Fő célja: Erdély és főképpen a székely föld és nép nemzetiségeinek ismertetése hazánkban és világszerte mozgó- és vetítőképek, illusztrációk, az ezeket bemutató előadások, felolvasások, cikkek, folyóiratok, könyvek stb. által.”⁹⁹

– Október 14. KÓS levelezőlapja Székelyudvarhelyről, CSUTAK-nak: „Kedves Barátom! Ígéremhez képest feljegyeztem és megjegyeztem azokat a kapukat, melyeket, illetőleg melyek közül valamelyiket érdemesnek tartok arra, hogy a múzeum megszerezze. Először is, a legszebb kaput Székelyudvarhelyen láttam BETHLEN u. 36. szám alatt, hogy kié, nem tudom. Most pedig egyszerűen ideírom a falvakat és házsámokat, hol szép kapukat láttunk. Megjegyzem, hogy vasárnap jártunk ezeken a helyeken, s így az embe-
rekkel nem beszélhettünk. Tehát: Zetelaka (400–500 db., LÁSZLÓ Ferenc ceruzás megjegyzései, valószínűleg a levelet követő kiszálláskor): (fő országút mentén) 252 (1882, LF), 163, 298 (1887, GAGYI Jánosné! LF), 836, 862 (1862B!! LF), 874 (1885B, LF). Küküllőkeményfalva (40 db. LF), 94 (1845, LF), 93 (1879, LF), 110 (1891, LF), 136 (104, 1877, LF) (LF: Márafalva 60 db.) Fenyéd (70 db., LF), 107, 119, 122, 99, 96, 91, 69, 52, 27, Székelybethlenfalva (20 db. LF), 127 (1868, LF), 145 (1882, LF), 169 (1886! LF) (a karikásak különösen szépek) (36, 1835; 194, 1884; 192, 1892, LF). Tegnap azután jártunk a hegyvidéken, de ott szegényesebbek a kapuk. Így ebből az eléggé nagy választékból jut a Múzeumnak egy bizonyosan. Ma megyünk tovább; hideg idő van erősen, és fázunk. Még egyszer szívből köszönöm úgy a magam, mint ZRUMECZKY barátom nevében a szívességteket, hogy olyan jól voltunk Szentgyörgyön. Igazán felejtethetlen szép napokat töltöttünk ott. És sokat tanultunk. Mert Csíkban és itt Udvarhelyen egészen mást láttunk ám, mint ott. Így az összefüggés most egész

világos lesz előttünk. Szász, oláh és magyar művészet egymástól különváltan, megkülönböztethetően tűnt szemünkbe. Szóval roppant sokat tanultunk. LÁSZLÓ Feriékét üdvözlöm, feleséged ónagysága kezeit csókolom. Igaz barátod, KÓS Károly. Szíves tisztelettel köszönt ZRUMECZKY". Hátán is LÁSZLÓ feljegyzései: HUSZKA- és SZINTE-helyekre utalva pálfalvi, sófalvi, zetelaki, újszékelyi, székelykeresztúri, bethlenfalvi, fenyédi kapukról, tulajdonosokról, anyagi viszonyaikról, megbízhatóságukról.

– Október 18–26. LÁSZÓ kiszállása Udvarhelymegebe, galambbúgos kapu kiválasztása és megszerzése céljából (Újszékely, Alsóboldogasszonyfalva, Fiátfalva, Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Kadicsfalva, Bethlenfalva (ez csak a MF-ből), Márafalva, Homoródkeményfalva, Zetelaka, ugyanitt néprajzi gyűjtés (MF). (LÁSZLÓ Ferenc SZENTKERESZTY főispán ajánlólevelével megy, hogy támogassák a székelyföldi hatóságok.)

– Kopjafákat kérnek a református egyházaktól Zalánbóli, Kálnokról, Középpajtáról, Dálnokról, Lisznyóból. A középpajtai lelkész azonnal válaszol, hogy már nincs régi fejfájuk, kezdtek áttérni a sírkőre.

– Behoznak hat zaláni kopjafát, bekertülnek az utcai kapuk (a dálnoki 1733-as és zetelaki 1875-ös)¹⁰⁰.

– November 8-án behozzák a székelykeresztúri kapu néhány darabját – tíz részlet a SZENTGYÖRGYI Jánostól vásároltakból. SZOLGA Ferenc főgimnáziumi tanár bonyolította, és még a három oszlopa hiányzott ekkor, azt is próbálják megszerezni.

1914

– Tizenkét dálnoki kopjafa behozása (ebből májusban tízét), ROEDIGER harminc fotója a kászoni anyagból (népi épületek és viselet).¹⁰¹

– Július 8. LÁSZLÓ érdeklődik, a torjai református templom festett deszkamennyezetét vagy más bútorzatát lecserélik-e (megszerezni).

– November 5. CSUTAK Kovásznán, DEÁK Károly birtokosnál az IMRE Kálmán bejelentette feliratos gerendát tekintik meg, elkérnék (MF).

2. A Székely Nemzeti Múzeum szabadtéri néprajzi részlegéért (1929–32)

1929–30

– 1929. december 11. CSUTAK Vilmos megpróbál összeismerni a menasági kántorral, tudjuk meg NAGY Imréhez intézett leveléből. A Csíki ház felállítását a Múzeum vezetősége külön határozatot hoz majd arra, köszönik meg a sepsiszentgyörgyi kántornak közreműködését. Valószínű tehát, hogy a sepsiszentgyörgyi katolikus kántor, FERENCZ Jenő

lényeges szerepet játszott a menasági (pottyondi) ház kiválasztásában.

– 1930. január 8-i megbeszélésre hivatkozva MANDEL Lajos január 9-i levélben megvételre ajánlja a Múzeumnak az általa múlt évben vásárolt szomszédos ingatlant.

– Január 13. Rendkívüli ügyvezető-tanácsi gyűlés. Már a forrásokat latolgatják, mert ugyanakkor 100 lejre emelik a rendkívüli látogatások belépőjét, és a magyar egyházakat akarják felkérni, hivatalos lapjaikban ajánlják az **Emlékkönyvet** egyházközségi parochiális könyvtáraiknak megvételre. Mellette CSUTAK számításai, 120 000 lejt tud erre a célra fordítani az **Emlékkönyv** jövedelméből, 50 000 lejen felül a jégverem béréből, még 50 000 lejt be fog jönni az **Emlékkönyvből**. A most megfuttatott ütemezési lehetőségnek megfelelően kötik meg a szerződést.

– Január 20. MANDEL megsürgeti a tárgyalásokat.

– Január 30. CSUTAK levele SZABÓ Mihály pallérnak: alkuban állnak MANDEL-lel, szakvéleményt kér.

– Január 30. KEÖPECZI SEBESTYÉN József ajánlása a telek megvételére.

– Január 31. SZABÓ Mihály megbízás alapján felbecsüli a telken álló épületeket (lakóépület boronafallal, sártapasztással, téglá mosókonyha, lebontásuk 4000 lejt, anyagukból behozható akár 16 000 lejt is).

– Február 1. Rendkívüli igazgató-választmányi gyűlés ebben az egyetlen tárgyban.

– Február 3. KÓS Károly ajánlása az igazgató-választmányok: feltétlenül vegyék meg a telket skanzennek, élő múzeumnak, ha egyáltalán lehetséges, már a világháború előtt szerették volna, de a tulajdonos nem adta (hátdolalán CSUTAK megjegyzése: KÓS szakértői véleménye).

– Február 5. CSUTAK levele NAGY Imréhez: nagy csatákkal tudta csak érvényesíteni álláspontját az igazgató-választmányban, és most minden erőt a Minerva (Kiadó, tehát az **Emlékkönyv**) és a MANDEL-féle telek kifizetésére kell fordítaniuk, egyéb jövedelmük pedig nincs (NAGY Imre a képzőművészeti gyűjtemény fejlesztését szorgalmazta).

– Február 7. CSUTAK KERESZTES Károly alelnöknek: mikor is ajánlotta fel neki MANDEL a vételt 190 000 lejért?

– Február 8. KERESZTES CSUTAKnak. (1929) Október közepére emlékszik, a helybeli kávézóban. Három ízben is forszírozta, hogy tegyenek ajánlatot, tehát valószínűleg kevesebért is odaadja, különösen hogy a telekárak azóta is estek. CSUTAK Vilmos igazgató és BÁLINT Dénes alelnök még aznap tárgyalnak MANDEL-lel, KERESZTES nem tud eljönni, járjanak el, kéri, az ő nevében is.

– Február 14. 180 000 lejért megveszik a 250 négyzetméteres telket a két épülettel.

– Április 4. Először tegezi levélben CSUTAK VISKI Károlyt, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának őrét (március végén Budapesten találkoztak ekkor válhatott személyesebbé az 1929-es **Emlékkönyv** szerkesztések kialakuló kapcsolatuk).

– Május 22. CSUTAK jelzi VISKINEK, hogy találkozott (VISKI siklódi református pap) bátyja segédlelkészével, aki volt MIKÓS tanítványa (a komollói KERESTÉLY József).

– Szeptember 26. CSUTAK KÓSSal szeretné VISKIt összehozni.

– Szeptember 30. VISKI is örülne egy KÓSSal való kapcsolatfelvételnek.

– Október 3. és 4. CSUTAK VISKINEK: Hozzon meleg ruhát, lehavazott, fagy volt éjjel.

– Október 9–16. VISKI Károly a Múzeum vendége.¹⁰² Ez alatt az idő alatt kiszállásokat csinál CSUTAKKAL, FELSZEGHI Istvánnal és GÖDRI Ferencel Málnásra, Kálnokra, Zalánba, Bikfalvára, Illyefalvára.¹⁰³

1931

– VISKI datálatlan levele, HÓMAN Bálinttal félreértették egymást, most az igazgatóhelyetességről is lemondott, szabadabb, ez évben is menne Székelyországba, a Székelység Néprajzához hozzá kellene tényleg fogni. Nem tudna-e neki bedolgozni a fazáraihoz¹⁰⁴ GÖDRI Ferenc, a vaszárakhoz KEŐPECZI SEBESTYÉN József? BÁTKYval a szarvasgancs puskaportartókról írának. Mindent lerajzolt-e MALONYAI és HAÁZ a Székely Nemzeti Múzeum anyagából?

– Március 15. CSUTAK levele: a szarvasgancsok fotói (20 db.) most már VISKInél vannak, nem rajzolta őket még le senki. Március 28. utánra várja KÓSt, körütra, székely házat kinézni az új telekre, sajnálja, ha VISKI nem tud akkorra eljönni, szerette volna, ha ott van a ház kiválasztásánál.

– Április 1. CSUTAK Vilmos HAÁZ Rezsőnek. KÓS járt nála, előadást tartott a népművészetről és a háziiparról. HAÁZ Rezsőt érintő „tervünk... **Emlékkönyvünk** árából 180 000 lejért megvásárolt kis telkünkre három régi székely ház építése, illetve megkeresése, beszállítása és felépítése. Természetesnek fogod bizonyára azt is találni, hogy egyelőre csak az utcai kerítéssel kezdjük a dolgot (kb. 35–37 000 lej), s aztán folytatjuk successive a székely házakkal, melyek közül az udvarhelyit okvetlenül Neked kell elsősorban kiválasztanod – velem és KÓS Károllyal vagy esetleg VISKI Károllyal, aki a napokban is azt írta nekem, hogy ha élünk, a nyáron Siklódon találkozunk...”

– Május 6. Menaság, SZŐKE Ágoston¹⁰⁵ levelezőlapja VÁMSZER Gézának: a pottyondi házat egy új kis szoba építése fejében és a régi házáért még ráfizetett némi pénzért, eladnák. Szerződés végett, előleggel biztosítani jöjjön valaki.

– Május 10. VÁMSZER CSUTAKnak, Csík-szeredából: NAGY Imre kérésére érdeklődött SZŐKÉNél. A harmadik ajánlatot mellékeli csak (SZŐKE levelezőlapja). SZŐKE értesítette azóta is, az öregasszonyt nem akarják, míg él, bolygatni. Júniusban kibiciklizik, vállalja a további kezeltetést. Júniusban hat napra Kászónba megy tanulmányi kirándulásra, huszonöt diákkal. Mi van KEŐPECZI SEBESTYÉN Józseffel?¹⁰⁶ Lesz-e folyóirat?¹⁰⁷

– Május 26. HÓMAN Bálint, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója CSUTAKnak: kedves barátjának, írja (tegezi, valószínűleg vele is CSUTAK 1930. márciusi budapesti tartózkodása idején vált személyesebbé a VISKIhez hasonlóan ugyancsak **Emlékkönyves** kapcsolat), május 5-i levelére a Magyar Nemzeti Múzeum legújabb kiadványait küldeti. A Néprajzi Tárét VISKI személyesen vitte. Valahogy módját keresi, hogy VISKI lemelessen Sepsiszentgyörgyre, bár rövidebb időre.

– Július 2. CSUTAK VISKINEK. Mellékeli a ROEDIGER bácskai, felajánlott fotóinak jegyzékét (133 felvétel, ebből 25 néprajzi, 66 régészeti-történeti, 42 művészeti és gazdasági – jún. 18-i lista), igényelike. Kérne **A magyar Skansen**ből különnyomatot, HAÁZ átküldte az övét: feleségével együtt fennhangon olvasták, szívükből és szívükbe írta.

– Augusztus 8–11. SZILÁDY Zoltán a Székely Nemzeti Múzeumban.¹⁰⁸

– (Nyár vége?) VISKI Kolozsvár–Mezőbánd–Marosvásárhely–Parajd vonalon Siklódra tart, HAÁZ Rezsőhöz is készül benézni a végén Székelyudvarhelyre. Sepsiszentgyörgyre most nem fog eljutni, jövő nyáron viszont két hónapra is jönne a Székelyföldre.

– Október 19. CSUTAK HAÁZnak: köszöni a sok mindent, amit küldött, most már csak egy udvarhelyszéki házat kéne segísen kiválasztani... Győzné meg VISKIt, jöjjön le mégis Sepsiszentgyörgyre.

– Október 19. VISKINEK párhuzamosan Siklódra (nem fogja megkapni): hallja, hogy KERESTÉLY Józseffel atyafiságba fog keveredni. Választana ki Siklódon egy jó típusú házat, ő (CSUTAK) nem ismeri jól Udvarhelyet, de VISKI igen, és azt hallotta, Siklódon és környékén jó házak vannak.

– November 1. VISKI CSUTAKnak: sajnálja, hogy Sepsiszentgyörgyre nem jutott el, csak Siklódra, és örül, hogy CSUTAK is meg fogja nézni a házat. Szép, és bár máshol is lehetne ilyen találni esetleg,

előnye, hogy tavasszal lebontásra kerül. Fotózni nem tudott, mert kis látószögű a gépe. GYÖRFFY Istvánnal megbeszélte, ingyen fogják küldeni az *Ethnographiát*. Talán jövő kora tavasszal jöhet még.

1932

Március hó 29.

Ügyvezető-tanácsi jegyzőkönyv: ...

6. CSUTAK Vilmos igazgató jelenti, hogy a MANDEL-féle telek 1931.évi adóját a helybeli pénzügyigazgatóság a Múzeum kérésére leírta. Az 1930. évi adó leírását is kérte a Múzeum, a dolog még függőben van. ...

11. CSUTAK Vilmos igazgató jelenti, hogy a tavalyi költségvetésben, a siklódi, 1691-ből való székely ház megvásárlására, hazaszállítására, s a MANDEL-féle telken való felállítására előírányzott 10 000 lej összeg a vízvezeték javítására fordított. Az idei költségvetésben újból szerepel 10 000 lej összeg. Tekintettel arra, hogy a házfelállítás összes költségei ennél jóval többet tesznek ki, kéri az ügyvezető-tanácsot, hogy adjon felhatalmazást a ház megvásárlására és Siklódon való elraktároztatására. A hazaszállításról később fognak majd gondoskodni. Ügyvezető-tanács a ház megtekintését javasolja, s amennyiben azt muzeális értékűnek találná, CSUTAK Vilmos igazgatónak és HAÁZ Rezső székelyudvarhelyi tanárnak a vásár megejtésére felhatalmazást ad.¹⁰⁹

– Április 9. CSUTAK: április 2-án itt voltak KERESTÉLY Józsefék, a siklódiak 10 000 lejt kérnek a házért, Jóska és kántora becslése szerint csak 3000 lejt ér, tanácsa, hogy csak a felírtos, faragásos, egyéb jellegzetes darabokat vegyék meg, és pontos felmérés alapján új anyagból építsék újra. Tudniillik a szállítás is 12 000 lejt volna, a felépítés-fedés-pótlás is 10 000 lejt, a választmány se szívesen ad ki pénzt szüette fára (összesen tizenhárom a cserefagerenda). VISKI-nek kéri a véleményét, ő a nagy „skanzen-szakértő és gyakorlati praktikus néprajztudós”. Ha az árvíz lefut, GÖDRIvel mennének Siklódra. Ha Siklódon nyaralna, érte küldené GÖDRI-t akkor is. Nem tudja még mit végzett HAÁZ Sándor Romulus VUIAval állásügyben.

– Június 15. VISKI CSUTAKnak: ROEDIGER pesti fiától megszerezték a hímzsmintákat (részben a Székely Nemzeti Múzeumban másolta), adatokat kér. Határozott-e a ház dolgában? Nem megy sehova a nyáron, nehézségek. HAÁZ megy Iglóra, DOMOKOS már el is indult Moldvába.

– Július 17. CSUTAK KERESTÉLY Józsefnek Siklódra (válasz a június 19-i levélre): megkérte (CZELL) Bénit, küldje a négy (foto)lemez, illetve készítsen elegendő új felvételt a pontos rekonstrukcióhoz. Jök a többi ötletei is, fizetne a viseletfotókéért, lám most kínlódnak, hogy feltámasztanak a háromszéki

népviselőt, de miből? Fotót kér GYÖRFFY-nek bocsorról. Rájuk meri bízni (háromszéki, idegen szemük is előny ott), és főleg az udvarhelyi ház berendezésének gondját szeretné rájuk bízni, meg a kiválasztását-megvásárlását is. Hálás a temetési, illetve a sírbalóvési szakás leírásáért. VISKI-vel kellene közölni ezt is, mint a HEGYI-dolgokat szándékozta.

– Július 17. CSUTAK CZELL Béninek Küsmödre (válasz a július 20-i levélre): fotókat kér, elegendőt a rekonstrukcióhoz, ha tisztességes áron nem adnák el (holott ideszállítására amúgyis vagyonba kerülne), tudjanak egy ugyanolyant építeni. A (lemez) kiadásait téríti. KERESTÉLY Józsefet is kérte, csinálják együtt. Bocsor-fotót kér továbbá GYÖRFFY-nek, aki viseletet kutat cserébe

– Július 30. KERESTÉLY József CSUTAK-nak: (CZELL) Béni fotózott, ő addig két siklódi típusú bocsort el is készített. Az etédi fényképész még nem adta a fotókat. Augusztus vége felé hazajön egyik tanítónőjük fia, aki vállalta a ház rajzát, többet ér majd, mint akárhány fénykép.

3. A Csíki ház és kapuja Sepsiszentgyörgyre kerül (1932–34)

1932

– Nyári, datálatlan levél. CSUTAK MILLEKER segítségét kéri székely ház kiválasztásához.

– Július 27–28. MILLEKER a múzeum vendége.¹¹⁰

– Július 29–30. CSUTAK MILLEKER Rezső társaságában néprajzi kiszálláson van Csík megyében.

– Augusztus 2–3. KÓS Károly a Múzeumban. Székely ház vásárlása tárgyában megbeszélések.

– Augusztus 3. TÖRÖK Andor elnök és BOGÁTS Dénes előtt CSUTAK Vilmos igazgató előterjeszti a Csíkbán (Pottyondban) kinézett székely ház és kapu megszerzését. A ház ellenében a tulajdonos egy egyszobás kis házat kíván. A kapu áráról még nem tárgyalhatott. (A nevezett házat és kaput folyó év július hó 29–30-án dr. MILLEKER Rezsővel tett kiszállása alkalmával nézték ki.¹¹¹) NAGY Jenő alelnökkel is tárgyalást folytatott, aki majd annak idején a szerződést megköté a tulajdonossal. Megvásárlás esetén CSUTAK, KÓS és valamelyik értelmes építőmester mennének el a helyszínre. CSUTAK bejelenti, hogy a múzeum pénztárában jelenleg a megvásárlásra semmi fedezet sincs, de a (MIKÓ) kollégium pénztárából venne rá fel kölcsönt. TÖRÖK Andor teljes mértékben hozzájárul CSUTAK előterjesztéséhez.

– Augusztus 8. CSUTAK Csíkbán volt a menasági ház megvásárlására. Csíkszentsimoni állomáson KÓS „csatlakozott, s a vásárt együtt csinálták meg.”¹¹²

– Augusztus 9. CSUTAK ceruzás kommentárja KÓS március 29-i levelére: „Szeptemberi igazgatótanácsai ülésről hazajövet KÓSSal elmegyünk Siklódra stb. házakat nézni és esetleg vásárolni.”¹¹³

1933

– Február 2. NAGY Imre CSUTAKnak. Megvette volna a menasági (pottyondi) házat, leszálítást beleértve 25 000 lejes költséggel, de az emberek nem jöttek oda. SZÓKE segítette.

– Február 3. CSUTAK válasza: várniuk kell, míg az öregasszony jobban megszorul, és olcsóbban adja. (Egyebek kapcsán írja: „Szörnyű baj, hogy nincs pénz, mindenki fél a tavasztól, HITLERtől stb., és őrzi görcsösen a garasát, ha van.”)

– Február 4. KERESTÉLY József CSUTAKnak: a virics-ügyben nem sikerült lépnie, nincs nyírfa. A ház fényképezése még mindig késik. Év végén átjött a fényképész, de épp nem volt alkalmas az időpont. Különbön eddig (CZELL) Bénivel is 220 lejnél többre fényképeztek (15 lej fotónként, mert négy bocskorfotó viszont 60 lejbe került), a tanítónő katonafia 2–300 lejbe lerajzolná.

– Március 15. NAGY Jenő CSUTAKnak. Megalkudták a menasági CSISZÉR János-féle öreg házat, SZÓKE igazgató-tanító segítségével lealkudták 4000 lejre. Határozzon az igazgatóság, jó lesz-e így, és teremtsenek elő pénzt, ha jó. A telegkönyvnel ellenőrizték, valóban az özvegy a tulajdonos, és négy lányával együtt határozták el az eladást. Külön megjelölt részeket megvásárolni nem sikerült, az egész házat alkudták meg. NAGY Imre is sikertelen volt korábban.

– Március 17. CSUTAK válasza. Végre megvan az első „öreg székely ház”.¹¹⁴ Küldi azonnal a pénzt, a MIKÓ pénztárából kölcsönözte, saját felelősségére, a gyűlések valószínűleg március 28–29-én lesznek,¹¹⁵ akkor már referálna is a vásárról, addig nem vesztegeti az időt, az elvi döntés megvolt, és ők ketten a vásárt megfelelően, CSUTAK egyenesen igen jutányosnak tartja. A Múzeumnak különben sincs most egyebe, mint adóssága. Valahogy a hazaszállítást is megoldják. Ha a szerződést március 26–27-re megoldja NAGY Jenő, akkor már egyszerre számolhatnak be a kapu és a ház megszerzéséről. Ne kérjenek-e ingyen fuvarost a leszállításhoz INTZE Domokos főesperestől?

– Március 24. Szerződés a menasági ház megvásárlására a NAGY Jenő képviselte Székely Nemzeti Múzeum, másfelől a CSISZÉR-lányok (ERDÉLY Istvánné Anna, ADORJÁN Jánosné Mária) és özv. CSISZÉR Jánosné szül. SIPOS Juliánna között. Június 15-ig legkésőbb el is kell szállítani.

– *Március 29-i igazgató-választmányi gyűlés jegyzőkönyve:*

14. Jóváhagyás: megvehetik a siklódi házat. (De: pénzihiányban és mert a tulajdonos elhalasztotta a lebontást, elmaradt.)

19. 1932 nyarán két ízben, előbb MILLEKER debreceni egyetemi tanárral, majd KÓS Károlyval és NAGY Jenővel megvizsgálták az öreg házat, mely a múzeum csíki barátai és szakértői véleménye szerint legalkalmasabb. Az alku ekkor nem sikerült, csak a kaput vették meg 500 lejért, melyet aztán NAGY Jenő néhány nap múlva lehozott. NAGY Jenő most bejelentti, sikerült lealkudni a ház árát 4000 lejre. Engedélyt kapnak a megvásárlására.

– Április 5. CSUTAK HAÁZnak. Megvették a menasági házat. Mikor választja ki az udvarhelyit? Vagy a siklódinál maradnak?

– Április 16. Menaságról megsürgetik a ház elszállítását (valószínűleg zért, mert a fele árát akkorra alkudták kifizetni). – Április 20. CSUTAK NAGY Jenőt értesíti, KÓS május 1-jén érkezik, másnap-harmadnap felmennek. ADORJÁN Jánostól május 10-ig kér haladékat (április 25-én megadják). Ugyanitt említi a házban megvásárolt bútorkat, amit szintén szállítanak akkor, valamint érdeklődik, tudna-e még régi bútort?

– Május 9. Igazgatói jelentés: a MANDEL-féle 250 négyszögöles telek (volt TÓTHné-féle) ára 180 000 lej, ezt az **Emlékkönyv** 1930–31-es tiszta jövedelméből fedezték. A vásárlás célja: a telekre egy-egy háromszéki, csíki, udvarhelyi régi házat telepíteni, a túlzásfolt néprajzi gyűjteményt jórészt azokban elhelyezni, a népnevelő cél érdekében.

– Szeptember 16. SZILÁDY Zoltán véleményezése. A beszerzendő típusházak közül kettőt látott. A menasági, MILLEKER által kijelölt érdekes és jellegzetes, bár bemenni nem tudtak, csak az ablakon át néztek be. A zártereszes kisnemesi lakás típusa lehet. Alsócsernátonban MILLEKERrel együtt szemelték ki az általa jelzett régi házat. Azt mint nyíltereszes, tehát még régibb háromszéki háztípust ajánlják. A sütőházat is át kellene hozni, sőt, még a szuvas gerendákat is. A hűségelven kívül érv még, hogy impregnálással a szivárgás megoldható olcsó olajjal, petróleummal, talpfa-telítés módszerével (MOLNÁR Gyula mérnök, az enyedi államvasút talpfatelítő nyugalmazott főnöke segíthet útbaigazítással). A szújáratok enyves gipszpéppel telíthetőek, bárki asztalos el tudja végezni (a Magyar Nemzeti Múzeumban jól bevált).

Ugyanakkor beszerzésre ajánl még Dályán egy régi festett népi szekrénytokat a 19. század elejéről, és egy 1829-es nagykapu darabjait (öreg BÁLINT Lajosé, odaadná, ha ügyesen kérik). MILLEKER pedig Égében talált, romladozó házban még régibb, gazdátlan bútort (SZABÓ református lelkész adhat útbaigazítást).

– December 4. CSUTAK dr. ÁRKOSSY Jenőnek, Nyárádszeredára. Tájékoztatót kér a DEBRECZENI által (az erdélyi református egyház-tanácsi) közgyűlésükön említett székykapuról (fotót, rajzot, pontos méreteket, a helyette készítendő új kapura két árajánlatot). Vajon valaki katolikus ismerőssel nem tudná-e megszerezni a mikházi barátok szintén romlásnak indult kapuját, amelyre már többen figyelmeztették. Diszkréten!

– December 31. ALTORJAI CSOBOTH János jelzi TÖRÖK Andornak, az igazgató-választmány Kézdivásárhelyen lakó elnökének, hogy a legrégebbi torjai faház az APOR László és Péter által 1613-ban építtetett KOLUMBÁN-ház, összersokadófélben, ezért eladó. A falak fája teljesen tönkrement, de szép faragványos gerendáit legalább be kellene menteni a tervbe vett széky faházakba. Szívesen utána jár, de sürgős lenne.¹¹⁶

1934

– Január 16. CSUTAK válasza a TÖRÖK Andornak intézett levélre: mindent megtesz az anyag megszerzésére, ha bizonyítható az altorjai KOLUMBÁN-ház 1613-as építés. Ár után érdeklődik, és megadja a menasági ház árát, illetve jelzi, hogy tetemes így is az adósságuk. Válaszborítékot mellékel.

– Január 18. CSOBOTH részletes levélben: a gerenda felirata: ANO 1613 DE 27 MAY FECIT FIERI G D LADISLAUS ET MICHAEL APOR EN EDIC DNE OMNES HABITANTES IN EA SANTUS, majd ugyanott IN NOMINE PATRIS ET FILII ET SPIRITUS SANCTUS AMEN, illetve BE... IS... 9V... (a felirat szövegeit az utólag aláílesztett mestergerenda takarja). A többi gerendának pedig a díszítménye azonos a felirattal, ez bizonyítja egykorúságukat. Magának az épületnek a dereka faragatlan gömbölyű fenyőgerenda, gerezdesen. Ajtaját, ablakát az öreg KOLUMBÁN Károly (megh. 1910 körül) rakatta be, vágatott más helyettük, a fedélzetet ugyanő megtörpítette, hogy kevesebb zsindey kelljen rá. A ház Alsótorján, a templommal szemben áll, jelenlegi tulajdonosa özv. ANDRÁSI Tamásné KOLUMBÁN Ilka, most lányainál, Kászonjakabfalván tartózkodik. Írt nekik, sógorság. CSOBOTH beszámol további kutatásairól: azonosította az APOR Péter *Lusus Mundi* és *Synopsis mutationem* egy 1789–90 körül másolt kéziratát, talált egy nagyon régi kulcsot, amelyet már meg is küldött FERENCZI Sándornak, érdekelné a nemrég előadott KÓS-előadás anyaga stb.

– Január 21. CSUTAK köszöni CSOBOTH-nak a tartalmas választ, meghívna előadást tartani a múzeumba, és örülne, ha megbeszélnék a két BENKŐ Dénessel, mit is várnának el a Múzeumtól, ha anyagi

lehetőségei volnának. KÓS előadása elmaradt, a gerendák helyett új gerendát adna, vagy változatlanul érdekelné az egész ház ára. Szüksége volna egy jó alaprajzra a KOLUMBÁN-házról, és ha lehetséges volna, fényképeket is kérne.

– Február 6. CSOBOTH János válasza (ekkor hatvan éves). Dolgozik a KOLUMBÁN-APOR-ház alaprajzán, fotózásán.

KÓS Károly műépítész megérkezett 1934. május 2-án reggel. E napon megbeszélések történtek a menasági ház hazaszállítása ügyében.

– Május 3–4. A menasági házat CSUTAK Vilmos, KÓS Károly és dr. NAGY Jenő alelnök lebontatják.

– Május 6. *Tizenegy* szekér szállítja a szét-szedett házat a múzeum udvarára, ott május 7. délelőtt CSUTAK veszi át.

(– Május 3–7. SZABÓ Károly ácsmester vigyázza Menaságon a ház lebontását, személyes felügyeletével raknak minden darabot szekérré. Költsége 910 lej. ADORJÁN Józsefnek napszám a szétbontásban való segédkezésért: 235 lej. Szállást SZÓKE Ágoston igazgató-tanító és ADORJÁN Ferenc kereskedő adott. SZABÓ Károly azt is jelenti, mit szerezhetnének még be Menaságról: BAKI Károlyné boltos faládáját, 1542-es feliratú láda Csíkszentgyörgyön GÁL Péternél, a forráskutak mellett, ugyanott BOROS György boltosnál régi puská, Pottyondon CSISZÉR Sándorné szomszédjai tálasokat, asztalokat, sőtartókat, ládákat, csempéket, bokályokat stb. adnának el, ADORJÁN Ferenc kereskedőnek van egy régi galambbúgos kapujú háza, a legrégebbi Menaságon, 1725-ből (?), most ADORJÁN Ignác szobó lakik ott.)

– Május 9. A ház még ott maradt részét *négy* szekér hozza le Csíkból. A tizenöt fuvar díja összesen 4765 lej.

– Május 8–11. KÓS Károly három napot kizárólag a ház rajzainak elkészítésével foglalkozik. (Május 12-én reggel utazik el.)¹¹⁷

– Május 24. ÁRKOSSY CSUTAK-nak Nyárádszeredáról: a nyáradandrásfalvi kaput az ottani lelkész megértéssel, többször tárgyalta, de a presbitérium nem akarja. Valaki régebb felhívta figyelmüket az értékére, 5000 lej kérnének. Hátha idővel meggondolják, figyelemmel követi. A mikházi kaput még háború előtt Pestre vitték.

– Július 25. KERESTÉLY József Siklódról: A lebontott régi ház maradványai csak két ablak és egy szemöldökfa (ehhez a csere ajtóbélfá is), 300 lej kérnek ennyiért, sokallja (150–160 lejnél többet nem ér ezermester ismerőse szerint). A tulajdonos a falu egyik legnehézkesebb embere, nagyon krajcáros. A szállítás nehéz és költséges lesz. Csomagként esetleg – az

ajtóbélfa nélkül alig néhány kiló. CZELLEl elküldhette volna az érettségi találkozóra: Kari bácsi (VISKI) beszélt tegnap este a rádióban a magyar ház berendezéséről. Előző levelében a HEGY(I) Sámuel-féle házról írt, a másik ház pedig az, amelyről a Titkár úr (?) fényképet, leírást vitt, de akkor ő nem volt otthon.

– Július 29. VÁMSZER CSUTAKnak: Mi van MILLEKERrel, két hónapja nem írt, jön-e ide?

– Augusztus 18. SZABÓ Mihály kimutatása a még szükségesekekről (az anyagszükségletet l. a beszerzésnél, továbbá ajtó- és ablakjavítás, oldalfalak lécezése, sártapasztása meszelésekkel, mindent egybevetve 20 000 lejes további költséggel számol).

– Augusztus 23. CSUTAK dr. KELEMEN Zoltán orbai egyházmegyei főgondnok, fűrészgári (Ind. Lemnului din Păpuți, Soc. în nume colectiv Dr. KELEMEN Zoltán & Co) igazgatót kéri (Papolc) faanyagot beszerezni, minél olcsóbban, drága kincsiük, a Székely Nemzeti Múzeum érdekében, pótolni a kicserélendőt a menasági házon.

– Augusztus 26-án válasz: az 5 gömbfát, 24 rakófát díjlatlanul adja (végül tkp. a gömbfa 5 szarufán, 24 rakófán kívül még három ráadásnak, további faragott 1 szarufatartó, 3 szaru- és gerendatartó, 2 gerenda jön majd KELEMENtől, és csak a szállítás ára marad a múzeumra, BIBÓ Samu és BARTHA Pál a fuvarosok), faragott fát Csíkból a legolcsóbb, deszkát Victor GRÖDEL bárótól kérhet, hivatkozson rá stb.

– Október 6. CSUTAK GRÖDELTől kér faanyagot, majd 19-én megismételi. 22-én csak kedvezményt ajánlanak (Soc. An. Ardeleană P. Industria Forestieră), a kérés nem is jut GRÖDEL asztalára, ezért 23-án KELEMENtől véleményezést kér (GRÖDELTől szerettek volna még 1 tornác talpgerendát, 2 tornákoszorút, 130 m² felső padlásdeszkát, 200 m² tetődeszkát, 200 fm faragott lécet, 130 m² pádimentomdeszkátbeszerezni – a megkeresésekhez csatolt kimutatások). További levélváltás KELEMENnel, október 29-én részletes tanácsot ad, legtöbb tételt Csíkból legolcsóbb beszerezni. CSUTAK fél az esősre fordult időtől, szeretné mielőbb tető alá hozni az épületet.

– Október 20. Dr. KELEMEN Zoltán fűrészgárral SZABÓ Mihály tárgyal. SZABÓ 350 lejbe szerezte be a faragott fa m³-ét, KELEMEN ezt a lehető legolcsóbbnak találja, ajánlja a vásárt, inkább ő is hozzájárul kifizetéséhez. A deszka m³-ét ugyancsak az építőmester SZABÓ Mihály, 700 lejért szerzi meg, KELEMEN ezt is elfogadhatónak tartja.

– November 3-án kéri a várostól az építési engedélyt (párhuzamosan CSUTAK külön is megkeresi a városi főépítész SZÁSZ Istvánt, milyen dokumentációt nyújtsanak be, ő ILYÉS ... szóbeli, KECSKÉS József írásbeli közvetítésével közli mit, mikorra szük-

séges), 7-i helyszínelés alapján 9-én a „comisia interimară” gyűlésén a polgármesteri hivatal a kérést jóváhagyja.

– November 10. GÖNCZY László ádámosi református lelkész CSUTAKnak: a régi templomkertkaput átengednék, de a presbitérium ennek árából szeretne új kaput állítani, és egy darab kerítést megjavítani. 4–500 lejt kérnek. (Felterjesztette a jegyzőkönyvi kivonatot az esperesi hivatalhoz is.) November 21-én CSUTAK válasza: megadják a 400-at + 100-at a lerajzolásra, lefotózásra, szétszedésre, pontosan megjelölt darabokban történő beladózásra. A vasúti szállítást már a múzeum külön fizeti. Értesitse az egyházmegyei tanács határozatáról.

– November 17. ADORJÁN Ferenc levele CSUTAKnak. Beszélt a megbízottal zsindeley beszerzése ügyében. Egy sütő is szóba került. „Ha szükséges, jónak látnám egy Újfaluban levő ház erre a célra való megvásárlását. 1674-ben épült, egy RHETI Péter nevű barát építette volt. Szépségben (a)milyen szép a CSISZÉR-féle ház, régi egyszerűségében oly megkapóan praktikus a kis ház beosztása. Ajtófejfá(j)án következő felirat van bevésve: PATER PETRUS RHETI FIERI CURAVIT 1674 DEZ 8 APR.¹¹⁸ Örülnék, ha ez szintén a Múzeum számára megszerezhető volna. Nem hinném, hogy régiségben ehhez fogható még volna.”

– November 24. ADORJÁN levele: fuvarosonként 300–300 lej fejében leszállította a lécet is. Dránicát nem lehet már csak rendelésre kapni. Zsindeley volna. Adomázik, és így nemcsak tárgyi néprajzi adatokkal szolgál, de tulajdonképpen a házépítéshez kapcsolódó szellemi néprajzival is egyben: „Ha ti oly magyarázatot adtok a dolognak, hogy a zsindeley helyett a dránica régebbi mód a fedésnél, úgy tudok én még annál régebbit is: hasogatott deszkát faszeggel felszegezve, és még régebbit is: zsuppfedelet kőcből készült kötéllel verve. Hogy a zsuppfedelet a törvény esetleg ma nem engedi? Nyújthatok tippet rá a kibúvárra, megtörtént esettel: Törvény előtt van egy építető atyafi, zsuppfedéllel fedette a házát. Bíró: Jól tudja, hogy a faluban is rég kidoboltattott, ki szalmával fedeti a házát, ennyi meg ennyi büntetéssel sújtatik. Maga azzal van vádolva, hogy zsuppal fődette, igaz-e ez? Vádlott: Én kérem fődetni fődettem házát, igaz, de nem zsuppal, hanem szösszel. Bíróban elhűl a törvénytudás, könyvekben lapoz, hogy nem tiltja-e a szöszt fedőanyagul felhasználni. Végre szigorúan rászól a vádlottra. Ismételje még egyszer, zsuppal fődette a házát vagy szösszel. Szemrebbenés nélkül állja az ipse a bíró szigorúan szikrázó szemüvegének fényét: Én szösszel dugdostattam meg. Bíró: Elmehet. Ez megtörtént, éppen menasági emberrel. Szalmával dugdostattott a csavaros eszű, de Szössz csúfnéven emlegetett komá-

ja volt a szalmafedő mester.” Visszatér a dránicára, 1 lejbe kerülne darabja, vállalná. Másrészt megnézte az említett házat, de sokat kérnek érte és a 4x5 m-es sütőért (3600 lej), ő 2000 lejt ígért érték. Csatolja az alaprajzát (8x6 m). Az újfalusi ház tulajdonosa ISTVÁN György (Ágostoné), CSUTAK kellene majd megnézzze.

– November 26. CSUTAK válasza. Tekintettel a szűk világra, szerezzon be zszindelyt, abból 7000 szükséges, és lehetőleg azzal szállíttassa le, minél hamarabb, aki adja, hátha olcsóbb lesz, és személyesen vigyázzon, görbe és keskeny, tehát használhatatlan ne legyen közte (bogmentes, 60–65 cm hosszú, legalább 8–10 cm széles legyen). Szívesen ad ERDÉLYI Lajosnak borralalót is még a múltkori 50 lejhez. A RÉTI-féle ház ügyét köszöni, sajnos, helyük csak a sütőháza van, azt alkudná meg.¹¹⁹ Ha jó az anyaga, és leküldhetné már a zszindellyel, rakatánák bele egy jó sütőkemencét. Kutat is jó volna, ha nézne, szeretne egy gémeskutat is csináltatni az udvarra. Mit kér ISTVÁN György az egész házért. Most csak egy jóforma nyári-konyha vagy sütőház kellene.

– November 29. CSUTAK VÁMSZERnek, NAGY Jenőnek: egy hét alatt bezszindelyezik a Csíki házat (most kezdték felrakni a szarufákat), ADORJÁN-tól várják a zszindelyt, jövő tavaszra csak a kistafrozás marad.

– November 30. ADORJÁN: A zszindelyt 85 baniba alkudták darabját. 1500 darab egy fuvar, kettő lemeget már nyolcadika körül, kettő rá egy hétre. Megismétli az ISTVÁNNal beszélt árakat, azóta nem találkoztak.

– December 1-jei összegezés az addigi kiadásokról menasági ház ügyében: Vásárlási ár 4000 lej, szétbontás 2345 lej (910 lej SZABÓ Károlynak öt napra, 235 lej napszám ADORJÁN Gábornak, 1200 lej KÓS Károlynak három napra), hazafuvarozás (15 szekeresnek) 4765 lej, szétválasztás 384 lej, papolci anyag fuvardíja 820 lej, PARÁnak csereféért 571 lej, GÁL Sándornak boronákért 1500 lej, 400 folyóméter lécz 800 lej, ennek fuvardíja 630 lej, 50 szál colos deszka 900 lej, három darab fa tornácoszlophoz 195 lej, szeg 352 lej, építési munkadíj addig 6450 lej.

– December 5. A kőalap közét töltetik ki SZABÓval, tönkre ne menjen a télen.

– December 5. GAÁL Ignációl (Csíkszentgyörgy) SZABÓ Károly 5500 db. zszindelyt szerződik, az utolsó szállítmány 16-ig kell lejjöjjen.

– December 9. ADORJÁN: Végül SZABÓ vásárolta a zszindelyt, a G(A)ÁLoktól, akikkel ő nem állana szóba. Az 1500 darabért, amit ő vásárolt VÁRÓ Lajostól, vállalja a felelősséget, még a hornyolás mélysége is legalább 2 cm rajtuk, ami a száradásnál

fontos lesz. Faerezési gyakorság dolgában sem bízik a G(A)ÁLok munkájában.

– December 17. SZABÓ elszámol a zszindellyel.

– December 23. VÁMSZER CSUTAKnak: küld még egy fotót a Csíki házzal (eredeti), bár úgy emlékszik, már küldött. Kár, hogy belül annakidején nem fotózott, csak az ajtó- és ablakkereteket rajzolta le tussal. MILLEKER készült le Karácsonykor, de valószínűleg elmarad. (Az anyagban cédula: DOMOKOS Pál Péternek, akitől szintén kértek fényképet az eredeti állapotról, nincsen ilyen.)

– December 22. utáni gyűlés piszkozata: az ádámosi református egyház 4–500 lejért átengedné régi templomkapuját. Kéri, vásárolják meg.

4. A Csíki ház utómunkálatai (1935–37)

1935

– Február 5. CSUTAK VÁMSZERTől nagyobb fotót kér a Csíki házról és segítséget a bebútorozásban, összeszedni az anyagot – kevés a pénzük (DOMOKOS-nak is tesz majd ajánlatot 1936. április 15-én).

– Március 17. VÁMSZERnek megbízás menasági felvételre: CSUTAK útiköltséget, szállást, kosztot tud fizetni,apidíjat egyelőre nem, de visszaadja Delnén¹²⁰ a kalakázást.

– Március 28. SZABÓ Mihály költségvetéstervezte a Csíki ház befejezésére (összesen 25 551 lej értékben). Lebontva: földmunka (döngölt agyag-feltöltés); belső lécezés, sártapasztás és meszelés; felső padlás deszkázása és sártapasztása; lábazati falak hézagolása habarccsal; kamra-szoba válaszfal bevégezése gömbfából, aláfalazása kövel; tornác kiképzése, pádimenton készítése, régi ablakok, ajtók fölszerelése vagy újakra cserélése.

– Április 2. CSUTAK VÁMSZERnek: Örül, hogy – mint március 25-i levelében írja – kimennek, vagy már ki is mentek NAGY Imrével Menaságra. A menasági ház számára ereszmintákra, kerítésmintákra, udvarrendezési mintákra volna szükség „a hely színén, mert nekem legeslegelőször nem annyira berendezési tárgyak beszerzésére, hanem sokkal inkább ezekre a mintákra lenne szükségem, azért, hogy a teljesen zárt és sötét ereszünknel valamivel áttörtebb, tehát világosabb ereszt csináltassak, minthogy a CSISZÉRNé-féle öreg ereszből semmit sem tehetek vissza... nem akarom teljesen sötétté tenni az ereszbejáróval szemben levő nagy szobát, minthogy az egész házat a látogatók kedvéért nem tehetem vaksötétté, a kicsi ablakokat azonban semmiképpen nem változtathatom meg. A villanyvilágítás bevezetése pedig nemcsak költséges, hanem esetleg kockázatos is”. Kéri minták mielőbbi felvételére.

– Április 3. CSUTAK MILLEKERnek: kéri a CSISZÉRNé-féle házról készült összes felvételét (összesel hazahozatta, és fedél alá húzatta), de minden belső munkája hátra van még. CSUTAK is küld fotót, ha majd felállítja a menasági kaput. Hálás volna, ha MILLEKER segítene kiválasztani a tervezett udvarhelyi és háromszéki házat, mert nem mondott le róluk, csak előbb ezt fejezze be és rendezhesse be. Helyesnek tartja-e a Csíki ház felépítését, és mit tanácsol a jövőre? Főleg akkor kéri, ha szerinte más házat kellett volna vennie.¹²¹

– Április 8. VÁMSZER CSUTAKnak: nekifogott a Menaság-monográfiának. Mit vegyen előre? (Rajzokat küld és két fotót – ezeket FADGYAS ANNA már másnap kiadja feldolgozásra MOLNÁR Gabriella lánygimnáziumi rajztanárnőnek.)

– Június 3. MILLEKER CSUTAKnak: a fotókat visszakérte TELEKI Páltól (100 fotót, ezeket is). De a belső képeket (kályha, a mellékszoba bejárata, a mellette levő beépített polc) úgyis KEÖPECZI SEBESTYÉN József. Idén nem jut el Székelyföldre. Az udvarhelyi ház dolgában szívesen segítene, de az nehéz ügy, ott a legkevertbek a formák. A menasági kapu felvételét várja, nagyon fontos néprajzilag, külön cikket ír róla. Rábírták, hogy írjon egy újabb ORBÁN Balázst, megírta, de nem sikerült a megjelentetés (az üzletre másnak is fájta a foga).

– Július 8. CSUTAK VISKI segítségét is kéri a ház bebútorozását illetően, MOLNÁR Gabriellát küldi hozzá rajz- és fotodokumentáció összeállítására végett.

– December 5. ADORJÁN Ferenc CSUTAKnak: az egyik szállító, ADORJÁN Sándor jelentkezett, hogy többet kapott – az előleget CSUTAK elfelejtette, és újra kifizette. ERDÉLYI Lajossal küldi most le, akinek érdemei voltak a zsindeley kiválasztásában stb., és legjobb volna őt honorálni vele – akkor, egy éve puszkaporos volt Sepsiszentgyörgyön a hangulat, és nem volt, ki kellőképpen méltányolja. Az 1674-es ház még áll.

– December 6. CSUTAK Vilmos ADORJÁN Ferencnek: Egyelőre tartsa magánál azt a visszakérült pénzt, nem lát tisztán az ügyben, de szeretne méltányos lenni. Még épp elég szükségük lesz a menaságiakra a CSISZÉRNé-féle ház befejezésében és berendezésében, meg az 1674-es ház megszerzésében, leszállításában. Kéri még egyszer ennek évszámát, feliratát, bár emlékszik, hogy megkapta már, kérdezze meg, most mennyiért adná ISTVÁN György (Ágostoné) vagy ISTVÁN GYÖRGY Ágostonné (?), illetve mennyiért adná csak a feliratos ajtót, mennyiért csak a sütőt, milyen állapotban van a ház anyaga, úgy ne járjon vele, mint az öreg házzal, amelynek nagy részét új fával kellett kicserélni. Hány szekér szállíthatná le, mennyiért, mert megint koldus a Múzeum.

– December 30. MILLEKER változatlanul kéri a menasági kapu fotóját. Egy Erdélyi Intézetet próbálnak létrehozni Debrecenben.

1936

– Január 2. (SZEMERJAI) NAGY Gyula földbirtokost kéri, segítsenek néhány birtokos társukkal (küldjenek szekeret) a Csíki ház agyagpadlóját megcsinálni – a feltöltéshez az agyagot a lánygimnázium mögötti oldalból hordhatnák (az internátus építése adja az alkalmat). Emberről rakodni CSUTAK gondoskodik. (FELSZEGHI megjegyzése: két napra vállalta. GÖDRI másrészt megkérhethé SCHMIDT igazgatót is.)

– BOGÁTS datálatlan levele CSUTAKnak: SZABÓ úr szívesen adja lovait, szekereit. Lajos nincs itthon, BORÁ (István)ékkel ment napokra bikát nézni. CSUTAK SZÉKELY Gábort próbálhatná megkérni, neki egy unokája a lányiskolába jár. Szekere, lova HAMAR Gábornak van még (a borraktárban lehet keresni), de ő sem tart legényt. (Utóirat: „Barátunk SZABÓ T. Attila úr küldött névjegyét. Megszerezte a doktorátust.”)

– Január 8. GÖDRI Ferenc NEUMANN Dezsőnek. A nagyját kalákában elvégezték, még néhány fuvar kellene, január 9–10-re kérnének egy fogatot. Ugyanezt kéri (NEUMANN) Miksától.

– Datálatlan. Az agyaghordás után rögtön hozzákezdnek a menasági kapu restaurálásához, felállításához, főleg HUSZKA alapján, egy áccsal és egy napszámossal, akik, mikor az idő ezt nem engedte, a tornác deszkázatát készítették, nagyobb résű mintázattal, mint az eredetin volt, mert úgy nagyon sötét volt. A ház előtti kerítéshez a város kiutalt sasnak stb. való cserefát vágatni, de az erdszet halogatja.¹²²

– Április 17. CSUTAK kimutatása: még a belső padozás, lécezés stb. és a kerítés hiányzik. Ugyanakkor NAGY Jenőt kéri, szerezze be csíki adományként a még hiányzó faanyagot, a március 30-i igazgatóválasztmányi gyűlés alapján. Hálából csíki néprajzi anyag kerül majd a házba.

– Április 28. Köszönőlevelek a kalákáért SCHMIDT Richárd, NEUMANN Miksa, MÁLNÁSI Géza, NAGY Gyula, SZABÓ Mihály, id. SZÉKELY Gábor, VASS János, VERESS Dénes, VERESS József, INCZE János, FADGYAS Lajos, FADGYAS József nevére. (GÖDRI jelentése: MÁLNÁSI szervezte be a Borvíz és az Ereege utca jobb érzésű gazdáit, két nap alatt 42 szekér agyagos földet hordtak át, rá a várostól kért és kiutalt kavicsot csak a tél beállta miatt hagyták tavaszra.)

– Május 3. CSOBOTH a MILLEKER-féle pályázatra beküldi, késve ugyan, Torja belterületének térképét és a KOLUMBÁN-ház alaprajzát. A faragott,

feliratos gerendákat még nem sikerült megszereznie az öregasszonytól, és különösen a két lányától. Legközelebb, mihelyt útiköltséget tud rá szerezni, felmegy hozzájuk Kászonba.

– Május 5. CSUTAK válasza az egyik legutolsó CSUTAK-levéll, tíz nap múlva halott. Átvette, átnevezte CSOBOTH május 3-i levelét, illetve a hozzá mellékelte két falutérképet és az APOR(-KOLUMBÁN)-ház alaprajzát, leírását.

Pályázatát természetesen elfogadja, és illetékes helyére juttatja végleges elfogadás végett. Kéri, hogy járjon el a házak, illetve régi gerendáik ügyében – az idén befejezik és berendezik a tervezett skanzen csíki házát, a háromszékire kerülne a sor.

– Október 6. KERESZTES Károly NAGY Jenőnek: alkalmas-e már az idő a kért faanyag leszállítására, végezzék be ezt a munkát még a tél beállta előtt.

1937

– Január 8. FELSZEGHI István kimutatása a MILLEKER-féle kiírásra beérkezett pályamunkákról: *Székely ház* témában¹²³ bejött hét pályamunka.¹²⁴

– Március 24. Ügyvezető-tanácsi jegyzőkönyv. A csikmenasági ház befejező munkálataira négy ajánlat érkezett be, mind túl drágák, javasolja, küldessék ki az építés elvégeztetésére egy bizottság (KERESZTES Károly, FELSZEGHI István, GÖDRI Ferenc és KONSZA Samu), amely igyekezzék a legolcsóbb és legmegfelelőbb módon befejezni az építést. VÁMSZER Géza, ROEDIGER Lajos, KÓS Károly véleményezze, a ház fala síkálva vagy vakolva legyen-e, földes vagy deszka alsó padozat legyen-e, az előtte levő kerítés milyen legyen stb., a berendezést pedig HAÁZ Rezső véleményezze. NAGY Jenő: a befejező munkálatokhoz szükséges faanyagot MÁTYÁS István kozmási, BRÜLLER Hermann és STERN Henrik csíkszentmártoni fűrészgárosoktól ajándékképpen biztosította. Amint az út megjavul, április hó folyamán az anyagot átveszi, és lehetőleg kaláka útján leszállítatja. A bizottság intézi a múzeum elülső kerítésének is a meghosszabbítását, egységes utcai front kialakítása végett.

– Május 13. *Ügyvezető-tanácsi jegyzőkönyv.* A bizottság úgy határoz, hogy házilag végezteti el a befejezési munkálatokat. A belső szakmai kritikát az ekkor már gyakran zsörtölődő ROEDIGER Lajos adja: március–áprilisban javasolta, hogy az elhibázott elhelyezésű (rossz tájolású, az utcára nem büttel fordított) menasági ház továbbépítését szüntessék be. Hiányolja a ház elől a virágoskertet, mögüle a gazdasági épületeket (istálló, szekérszín járó-, hordó-, trágyázó szekérrel, eketaligával, téli korcsolyával, a használaton kívüli szövőszékkel, a tévővel, gyalupaddal, számadó

lőccsel stb.). Az ügyvezető-tanács a javaslatot nem fogadja el: „a menasági ház azért helyzetetett el így, mert annak idején három székely ház felépítése tervezetett, s a hely szűk volta miatt csak így volt elhelyezhető, s azért vétegett frontul a feljáró út, nem a telek előtt elvonuló országút.” ROEDIGER figyelmeztetése ezek után: ha már tájolásán nem tudnak is változtatni, maradjon legalább a belseje székely lakóház: „Attól meg egész bizonyosan aludni se tudnék, ha valami tapasztó ember léccel verné tele a falát a háznak, és arra hányná fel a sarat, hiszen azt APOR Péter uram idejétől a nagyapámig mindéig *bolhaszegre* hányták föl. A berendezést úgy gondolom, hogy lesz abban egy Kriska nén, ki szóni fog a kászoni szövőszéken, ott lesz a Mári leánya a csöllő keréknél, Áron bá az meg a csempékályha előtt ülve a duruzsmáló széken, csendesen szíja a pipáját, a vetett ágy felett ott színeskednek a rüdi lepedők stb. stb.”

– Szeptember 4. A Csíki ház felavatása, szabadtéri előadás másorral, mintegy 800 részvevő.¹²⁵

– December 7. *Ügyvezető-tanácsi jegyzőkönyv.* Az 1937. év tavaszán megkezdett munkálatok GÖDRI Ferenc és KERESZTES Károly ellenőrzésével és felügyeletével befejeződtek. Az építkezéshez szükséges anyagok közül NAGY Jenő áldozatkészsége és közbenjárása folytán tetemes mennyiségű padlódeszkat, lécet és boronát, a városi tanács részéről a kőkerítéshez 45 szekér őskori követ, a léckerítéshez cserefa sasnak való anyagot kaptak díjtalanul. FERENCZ Jenő helybeli római katolikus kántornak a csikmenasági ház megvásárlása és elszállítása körül kifejtett szíves tevékenységéért köszönőiratot küldenek.

5. További kísérletek a szabadtéri néprajzi részleg fejlesztésére (1938–43)

1938

– Március 29. *Ügyvezető-tanácsi jegyzőkönyv.* A csíki ház összes költségei 75 961 lejre rúgnak, melybe nincsen belefoglalva azon anyagok értéke, melyeket dr. NAGY Jenő alelnök közbenjárása folytán a csíki fűrészgárosok ajándékoztak. A ház megvásárlási árának összegét, mely 4049 leit tett ki, dr. NAGY Jenő alelnök fedezte.

– Május 5. KISS fényképész Parajdról felhívja a Székely Nemzeti Múzeum figyelmét egy eladó régi kétköves malomra, amelyen 1785-ös évszámot tartalmazó latin szöveg található, faragott tulipán stb. motívummal. „A két köves rész összekapcsolt homlokzattal, középen lépcsővel, kb. 8–10 m hosszú és 2,5 m magas”. Fényképet is küldhet róla.

– Május 19. FELSZEGHI fényképet kér (május 24-i dátummal kap választ, fényképpel).

– Május 30. FELSZEGHI a fényképen látható rész ára után érdeklődik, kiállítási tárgynak jó volna, de az egész malom nem érdeklí őket.

– Június 4. KISS 15 000 lejes árajánlatot közvetít, a malom tudniillik üzemben van, és árából be kell indítani helyébe az újat.

– Június 10. FELSZEGHI átír BÁNYAI-nak Székelyudvarhelyre. A két köves vízimalom nagyon szépen faragott cserefa, 1785 júniusában építette SIMÓ Gergely és István, illetve IMRE Ferenc. Tudna-e BÁNYAI erre mecénást (a múzeum az elszállítását és a felállítást tudná vállalni). Ha sikerülne, azonnal felállítanák a malmot a múzeum udvarán valami megfelelő deszkaépítményben – csak az egyik kőre volna szükségük, és a faragott részre egészen.

– Június 24. BÁNYAI javaslata, próbáljanak BIRÓ Gábor parajdi Monopol (?)-igazgatóhoz, illetve KNOPP Vencel nyugalmazott tanár, korondi aragonitgyároshoz fordulni, talán összehoznának erre a célra egy múzeumpártoló társaságot.

– Június 30. FELSZEGHI KERESZTESSEL hivatalos felkérést intéz a két megnevezetthez (mellékeli BIRÓ-nak a fényképet is).

– Július 27. *Ügyvezető-tanácsi jegyzőkönyv.* A malom megvásárlását esetleges későbbi megkönnyítése érdekében egyelőre elhalasztják.¹²⁶

1941

– december 12–13-án BALASSA Iván Csíksomlyón és Menaságon, részben megszerzésre érdemes muzeális értékű bútorok és épület (malom, olajütő) összeírásáért. (1941. évi jelentés.)

1943

– Február 18. HERPEI levele BORCSA Gergely csíksomlyói tanárnak. BORCSA CS. BOGÁTS Dénesnek jelezte január 28-án, hogy egy csíksomlyói, 1743-ban épült házat készülnek átépíteni (CSISZÉR Lajos szobafestő háza, a plébánia kapujára nyíló utcában). HERPEI alaprajzot kér, és árat. BORCSA sikertelenül alkuszik, viszont pontos leírást ad: Az udvaron is minden régi (sütőház, csűr). Közvetlen a ház mellett másik régi ház áll, de fiatalabb, és nincs felírata. Az ereszt úgy tíz éve befalazták, hogy két család között megoszthassák a házat, a két szoba között azelőtt ajtó nyílhatott. A közfal mellett volt a (csempé) tűzhely. A mestergerenda felírata ANNO DONI 1743 DIE 8BRIS CURANT FIERI FRANCISCUS SALAMON Ó JESU 2 NOFIES CLAMARIS AMARIS (a végének, jelzi BORCSA, nem tudta az értelmét kivenni).

– Március 2. HERPEI is aránytalanul tartja az árat (csaknem tízszerese az általuk gondoltnak), és felveti az ötletet, nem lehetne-e a tulajdonossal úgy

megegyezni, hogy a házat a létesítendő csíkszeredai múzeumnak ajándékozza vagy adja el jutányosabban. Háttha így megmenthetnék a házat. Ez esetben, kéri BORCSÁ-t, forduljanak GAÁL Ferenc népművelési titkárhoz. Ha ennyi sem sikerül, próbálják meg bementeni a csíki múzeumba legalább a mestergerendát és – ha régi – a kályhacsempét.

– Július 7–12. GAÁL Károly, akkor VISKI Károly által segítségével küldött egyetemi hallgató „Csíkmenaságon folytatott gyűjtéseket, a múzeum telkén felállított idevalósi ház berendezését rekonstruálta, a ház régi belső képét, alaprajzát megszerkesztette. A sarkos elrendezés megvan, de a szobák sorrendje különböző. Amíg másol a „tisza szoba” elől van, itt a tiszta szoba a ház hátsó részébe került. A múzeumbeli székely háznál is így van az elrendezés, amit bizonyít az első szoba faragott gerendáján lévő vetélfő orsó helye is. Ilyen munkára mindig a viselő szobát használják. Ugyancsak a viselő szobában van mindenütt a nagy szemeteléssel járó cserepes. A bútorok elrendezése mellett sikerült megtalálni az eredeti bútorok egy részét. Ezek azonban olyan rossz állapotban voltak, és tulajdonosaik olyan árat kértek értük, hogy nem tartotta érdemesnek megszerzésüket, annál is inkább, mert a berendezéshez szükséges tárgyak azonosak a háromszéki szentföld egyszerűbb tárgyaival”. (1943. évi Jelentés)

– Július 16. CS. SEBESTYÉN Károly HERPEI-nek. Le szeretné közölni a székely kapu eredetéről írt tanulmányban a menasági kapu képét is, amit két éve HERPEI-éktől kapott. Honnan van a kapu, mikor került be – írniak le neki a feliratot...

– Július 20. HERPEI válasza. 1932-ben hozták be a menasági kaput, mellékeli a ligatúrás feliratot, pontos lejegyzésben (ami ebből itt visszaadható olvasat: MIHALY LÁZÁR, SANT AL Á KIK ITEN LAKNAK / SEGENEK 'S IAMBORNAK E KAPVT FELNYITAK // ANO DO:NI, 1761+DIBUS MAJI)

– Július 25. CS. SEBESTYÉN Károly HERPEI-nek. „ennek a menasági kapunak a felírása felette érdekes abból a szempontból, hogy itt látok először olyan ligatúrákat, mint amilyenek a székely rovásírásban voltak divatban. Nyolc helyen van betűösszevonás, egész szokatlan nekem. Én magam nem láttam még ilyent kapukon. Azt hiszem, az az ember, ki ezeket a betűket felírta a kapura, az még tudott rovásírásról.” Szeretne székelykapukról írni, de nagyon újszerű közelítésre gondol, nem tudja, hol közölnék le.¹²⁷

– 1943. évi jelentés. Felső-erdővidéki gyűjtés, VAJDA László jelentése: Eredeti terv szabadtéri múzeum formájában egy teljes esztana, juhkosár és kalyiba felállítása a bevelőval együtt. „Ez a terv lényegében már megvalósultnak tekinthető, amennyiben a tel-

jes berendezés, a kalyibához való „állak” és a kosárhoz szükséges faragott lécek is a múzeumba kerültek, s az építést illetőleg is megegyeztek kisbaci pakulárok-kal; magát azt építkezést azonban a légvédelmi óvintézkedések miatt el kellett halasztani.” Kisbaczonból, Magyarhermányból és főleg Nagybaczból ugyanakkor nagyobb temetői gombfa-gyűjtemény kerül be.

6. A csernátói szabadtéri néprajzi részleg születése (1970–1979)

1970

– A megyei múzeummá átminősített „Sepsiszentgyörgyi Múzeum” néprajzos muzeológusa, GAZDA Klára kinézi a 18. századi közepi vargyasi LÁSZLÓ András-féle házat. A RABSONY utca 179. alatti ház valamikor a VARGA Jánosé volt, ház-eresz-kamra beosztású. Még ebben az évben megvásárolják.

1971

– Január 8. A Múzeum megvásárolja a GAZDA Klára által kiszemelt bélafalvi házat 1726-ból, BANDI Bélától (10 000 lej). A sarokeresztes épület szerkezete: kiscház (fűsház), eresz, tornác. Felirata: EPITE-TETT 1726-BAN ORBÁN SÁMUELNEK 30-IK IDEI-BE. GYÖRGY FERENC IRTA, VAS JÁNOS KIVÁG-TA. A mestergerenda díszítése rozettás, farkasfogas, a Rétköz erdőrészből származó fenyő. Még ebben az évben a múzeumhoz kerül néprajzosnak MOLDOVAN Nicolae, akinek számottevő a hozzájárulása a skanzen kiteljesedésében is.

1972

– KÓNYA Ádám skanzen-tervvázlata a *Művelődés* 1972/9 számának borítóján. A Kökönyes-pataki skanzen madártávlati rajza szöveg nélkül jelenik meg, ti. a megye művelődéséért felelős SYLVESTER Lajos siet leközölni. A rendelkezés fentről érkezett, KIRÁLY Károly megyei főtitkártól, és SYLVESTER már tavasszal szorgalmazta egy múzeumfalú létrehozását. Előbb abban gondolkoznak, hogy a katolikus plébániának a múzeummal szomszédos telkét elcserélik egy Csíki úti telekre, és így bőven lesz helyük a Csíki ház mellé és mögé felépíteni a többi épületet. MOLDOVAN Nicolae eredményesen tárgyal is ez ügyben a katolikus esperesi hivatallal. A KÓNYA Ádám skanzen-terve („Kökenyesfalva”) az volt, hogy a Sepsiszentgyörgytől északra, az árkosai út közelében álló TOROCZKAI-WIGAND-féle házat és lakóját beszerződik pl. jegyárúsító egységnek, eléje pedig az út mellé felépítik KÓS két lebontott sepsiszentgyörgyi épületét, a múzeum adminisztratív épületeinek. A szabadtéri múzeum felépítése: néhány ház a népi épületek fejlődését bemutatni (kétosztatú, háromosztatú stb.); egy lófőszékely élet gazdasági épületeivel és egy közép-nemesi teljes belsőség; különböző házak a térséget ért külső (pl. szász) hatások tanújaként. A patak partjára malom került volna és posztóványoló, a dombtetőre temető haranglábbal (hatolykai fatorony, 1668), és esztana. A terv különös szépsége, hogy nem ismerték a TOROCZKAI-WIGAND 1910-es tervét, és épp egy TOROCZKAI-WIGAND tervezte nyaraló köré terveztek meg egy számos pontban annak egykori skanzen-tervére emlékeztető együttest. Be akarták hozni pl. a népi kő sarokeresztes rétyi GAZDA-kúriát, 1717-ből, a zoltáni (?) CZIRJÉK-féle házat 1711-ből, a csernátói SZÁSZ Géza-féle házat 1734-ből, a fotsi 1772-est stb. Ez a terv is számolt a vargyasi és a bélafalvi házzal is. A múzeumi falu felépítését Bukarest támogatta, a GRIGORESCU Főiskoláról Vasile DRÁGUȚ professzor egész évfolyamot küldött le az épületeket felmérni. Valószínűleg Constantin STANCA vezető megyei pártaktivista akadályozta meg a kivitelezést, aki korábban a múzeummal szomszédos telek irányába való terjeszkedést is elnapolta azzal, hogy a múzeum és a sétátér közötti összes épületet le fogják ügyis bontani, és majd utána tervezzenek. Az épületek azonban a csernátói részleg 1973-as létrejöttét követően részben, szerencsére bekerültek és felépültek Csernátóban.

– Zágoni 1796-os ház megvásárlása a Múzeumnak, MOLNÁR Sándortól, 10 000 lejért, előtte virágskert volt. Mestergerendájának felirata: ÉPTT ANO 1796 ALBU JOSEF FELESÉGE ISÁK ILONÁVAL. Szerkezete: nagyház, kisház (gabonás), kamara, eresz (kőtséges kamarával). Ezt a házat a helységben kívánják hagyni.

– Zágoni 1796-os ház megvásárlása a Múzeumnak, MOLNÁR Sándortól, 10 000 lejért, előtte virágskert volt. Mestergerendájának felirata: ÉPTT ANO 1796 ALBU JOSEF FELESÉGE ISÁK ILONÁVAL. Szerkezete: nagyház, kisház (gabonás), kamara, eresz (kőtséges kamarával). Ezt a házat a helységben kívánják hagyni.

1974

– Lebontják a bélafalvi házat, előtte virágskert volt.

– December: a vargyasi házat beszállítják Sepsiszentgyörgyre, a múzeum udvarába (HASZMANN Pál és MOLDOVAN Nicolae néprajzosok).

1975

– Év végén Sepsiszentgyörgy engedélyt kér, újra felállítani két házat – a bélafalvit a csernátói falumúzeum kertjébe, a vargyasit a sepsiszentgyörgyi múzeumába, a csíki ház mögé. MOLDOVAN Nicolae jár el az ügyben.

1975–77

– Javítási munkálatok a zágoni házon.

1976

– A bélafalvi házat Csernátónba viszik

1978–79

– A Megeyi Múzeum, a Csernátóni Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, HASZMANN Pál felépítik Csernátónban a bélafalvi házat. Az eredetileg a fűstházban álló kemencéjét külön épületbe, egy nyári-konyha költöztetik.

1979

– Restaurálják, újraépítik a község segítségével a MIKES-kertben a zágoni házat (1986-ban leég). Csernátónban restaurálják, felépítik a vargyasi házat.

Jegyzet

1. Legutóbb pl. SISA József, **Az 1896-os ezredéves kiállítás néprajzi faluja és a magyar állam önreprézenciója**. *Korunk*, 2001/7, 47.
2. VARGHA László, **A Magyar Skansen**. *Ethnographia*, 1937, 333.
3. BALASSA Iván, **A tihanyi Természetes Szabadtéri Néprajzi Múzeum**. *Ethnographia* LXXVII/4, 1966.
4. VISKI Károly, **A magyar Skansen**. *Magyar Szemle*, 1931/3, 231–242.
5. 1894, a norvég Bygdø (Oslo mellett); 1901, a dán Lyngby (Koppenhága mellett); 1909, a finn Seuraasari-szigeten (Helsinki közelében); 1918, a holland amheimi; 1924, a lett Jugla (Riga mellett). DOMANOVSKY György, **A szabadtéri múzeum szervezeti és technikai kérdései**. *A Néprajzi Múzeum Értesítője* XXXII, 1940, 166.
6. SISA József, **i.h.**
7. BALASSA M. Iván, **A Néprajzi Falu az Ezredéves Kiállításon**. *Ethnographia* LXXXIII/4, Bp., 1972, 555.
8. VISKI Károly, **i.m.**, 237.
9. BALASSA M. Iván, **i.m.**, 555.
10. SÁNDOR István, **Néprajzi múzeológiánk kezdetei**. *Ethnographia* LXIV/1–4.
11. BALASSA M. Iván, **i.h.**
12. A háromszéki kiállítási fiókbirozságnak pl., amely szintén nagy számban küldött Bécsbe háziipari termékeket, a helyi széki jegyző, HORVÁTH László volt az elnöke, és brassói gyűjtőhely közvetítésével utaztak a tárgyak. HORVÁTH László tételes elszámolása a *Nemere* cikkében (**Háromszéki világi kiállítási ügy**. *N*, 1873/24)
13. Az ismertetés eredeti helye: **A bécsi kiállítás**, 1873.
14. VISKI Károly, **i.m.**, 238.
15. SISA József, **i.m.**, 48.
16. *Székyel Nemzet* (a továbbiakban *SzN*), 1885/50.
17. *SzN*, 1885/64.
18. *SzN*, 1885/70, 114, 122.
19. K.K. tudósítása, Budapest, május 7. *SzN*, 1885/71.
20. BEKSICS Gusztáv, **A székyeli ipar**. *SzN*, 1885/76.
21. Fennállása éveiben az egyesület működő gazdasági egyleteket hozott létre minden székyeli megyében, így tevékenysége kezdett beszűkülni a közművelődés irányába. Mivel az EMKE Kolozsvár-központú, egész Erdélyt lefedő szervezetnek kíván ekkor létrejönni, és szemlátomást nem vesz tudomást arról, hogy (a Székelyföldön legalábbis) már létező tevékenységeket akar beindítani, az Egyesületet az a veszély fenyegeti, hogy működési terület nélkül marad, és ráadásul öt adólják majd „hazafias” eszmék nevében „székely” szeparatizmussal. Vö. SÁNDOR Kálmán felvetése, hogy az EMKE érdekében megpróbálhatnák az egyesülésre való felhívást (*SzN*, 1885/59), illetve „Öszinte” aláírású, az előbbieket pontosan megfogalmazó, jószándékúnak, de egyben igazságtalannak is tűnő cikk Csíkszeredéből („A Székely Egyesület elég erős volt, sokezer forintos alapítókéval, nagy szellemi erővel, de 10 éves működése eredményei silányak, az utóbbi években mindössze egy kalendáriumot tudott kihozni. Mégis, a Székelyföldön elsősorban a Székely Egyesület kellene támogatni, de néne fel is hívásához?” – *SzN*, 1885/60). Az Egyesület tevékenységéből

mára valóban a Székely Egyleti Képes Naptárra emlékezünk leginkább, de megjegyezzük, hogy az évekig az egyleti titkár BENEDEK Elek szerkesztette népnaptár a legjobbak egyike volt, egyebek között ma is gazdag ismeretforrás. A Székely Nemzeti Múzeumot pedig Elek apóék később is támogatták, 1894-ben 10 000 koronát ajánlanak fel saját csarnokának építésére, amelyet, igaz csak 1916-ban, be is fizetnek.

22. KOZMA Ferenc, **A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota**. Budapest, 1879. A csekefalvi születésű, sokoldalú szerzőt CS. SZABÓ László (akinek nevében a CS. ugyancsak CSEKEFALVI rövidít) úgy jellemezte, mint ORBÁN Balázs után a Székelyföld legjobb ismerőjét.

23. A központi választmány döntése: anyagilag is áldozni fog a célra, mégpedig az 1885-ös költségterv 5. pontja alól (1200 Ft művelődési és közgazdasági célok előmozdítására, illetve ipari kiképzésre segély ifjaknak). 1000 Ft pályadíjjal jutalmazza KOZMA Ferenc említett kötetét, 50 aranyat ítélnék meg a marosvásárhelyi 1885. őszi kiállításra a marostordamegyei gazdasági egyletnek, felét ipari, felét gazdasági cikkekre stb. (Nagygyűlés jegyzőkönyve, in: **A székyeli művelődési és gazdasági egyesület Marosvásárhelytől, 1884. szept. 25-én tartott Nagygyűlésének emlékkönyve**. Mvh., 1884.) SZABÓ Károly felolvasását lásd uo.: **Királyi telepítvényesek-e a székyeliek?** Az egyesület a székyelföldi általános érdekek előmozdítása céljából a kiállítási házon kívül segélyt ad az udvarhelymegyei háziipari egyesület által fenntartott székyelkeresztúri szövőiskolának (100 Ft), évenként 100–100 Ft-ot az 1886-ik évtől kezdve a székyelyudvarhelyi főreáliskolának, 100 Ft-ot a csíkmegyei háziipari bizottságnak, kisebb-nagyobb (20–100 Ft) összegű segélyeket székyeli tanulóknak (*SzN*, 1885/57).

24. *SzN*, 1885/57.

25. *SzN*, 1885/155.

26. **Székyelföldi iparmúzeum a székyeli fővárosban**. *SzN*, 1885/92.

27. *SzN*, 1885/155.

28. PAIS Ágnes, **Adatok NAGY Géza sepsiszentgyörgyi éveire**, jelen kötet, 14. jegyzet. Az 1885-ös budapesti országos kiállításra a *Nemere* 1883. április 29-i szám mellékletében, majd a július 12-i számban jelenik meg a felhívás.

29. SZINNYEI, **Magyar irók** XI, 581–582.

30. VISKI Károly, **i.m.**, 238.

31. BALASSA M. Iván, **i.m.**, 553.

32. VISKI Károly, **i.m.**, 238–239.

33. BALASSA M. Iván, **i.m.**, 558.34 VISKI Károly, **i.h.**

35. BALASSA M. Iván, **i.m.**, 571–572.

36. GYÖRFFY István, **A magyar ház** [1934], in: **Magyar falu, magyar ház**, Bp., 1943.

37. VARGHA László, **i.m.**, 332.

38. VISKI Károly, **i.m.**, 239–240.

39. BALASSA M. Iván, **i.m.**, 559–571.

40. Tí. ekkor. 1897-ben támogatta volna ezáltal először a törvénykezés a vidéki múzeumokat. **Vidéki néprajzi múzeumok**. *Néprajzi Értesítő*, 1902, 84.

41. GYÖRFFY István, **A néphagyomány és a nemzeti művelődés**, Bp., 1939.

42. VARGHA László, **i.m.**, 332. Vö. TOROCZKAI-WIGAND Ede, **Székyelföldi népművészeti múzeum**. *Magyar Iparművészet* XIV, 1911/1, 23–24. A teljesség kedvéért szúrjuk be, hogy a szabadtéri néprajzi múzeum gondolata BÁTKY Zsigmondot is foglalkoztatta 1906-ban, GYÖRFFY István pedig 1938-ban tervezte a budapesti Városligetbe. (Vö. **Das ungarische Freilichtmuseum in Szentendre**, sz. Kecskés Péter, Budapest, 1985). „Székely népművészeti múzeumot” viszont Budapesten alapoz majd 1935-ben adományával TOROCZKAI-WIGAND, a Szentháromság tér 3. alatt.

43. VISKI Károly, **i.m.**, 242.

44. VARGHA László, **i.m.**, 336, 338.

45. BALASSA Iván, **i.m.**, *Ethnographia* LXXVII/4, 1966.

46. **Magyarország múzeumai**, főszerk. BALASSA M. Iván, Bp., 1998.

47. Uo.

48. **Múzeumi hírek**, *Néprajzi Értesítő*, 1931, 179. A skansen felállítását megelőzően GYÖRFFY István közli a térségből anyagot: **Adatok a régi palóc építkezéséhez**, *NÉ*, 1930, 154–155.

49. PÁPAI Károly, **A palóc faház**, *Ethnographia*, 1893; PINTÉR Sándor, **A palóc család otthona**, *Néprajzi Értesítő*, 1909; ISTVÁNFFI Gyula, **A palócok lakóháza és berendezése**, *Néprajzi Értesítő*, 1911.
50. DOMANOVSKY György, **i.m.**, 178.
51. TOROCZKAI-WIGAND Ede, **i.h.**
52. TOROCZKAI-WIGAND Ede, **Négyféle mfvekről**, Marosvásárhely, 1914 (a KEMÉNY Zsigmond Irodalmi Társaság Évkönyvének különlenyomata).
53. TOROCZKAI-WIGAND Ede, **Cserényös házak**, Budapest, 1916.
54. **A magyar parasztház**, KERTÉSZ K. Róbert és SVÁB Gyula felvételei alapján rajzolta SVÁB Gyula, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, Bp., é.n. (1907?). I–II. füzet. Az irodalom helyenként félreírta, és terveiként mutatja be, holott dokumentáció. A TOROCZKAI-WIGANDdal 1909–10-ben közelebbi kapcsolatba került KÓS Károly „jó emberei” között említi a szerzőpáros 1912-beli emlékek kapcsán (KÓS Károly, **Életrajz**, közzéteszi BENKÓ Samu, Budapest–Bukarest, 1991, 122 stb.).
55. A székelység etnográfiajának megírásához történő előmunkálatok, kapcsolódó néprajzi gyűjtés és műszaki feltételeit biztosító műintézet tárgyában, l. **Melléklet**, Marosvásárhely a magyar néprajzi kutatás jelentős pillanatainak színtere, további meglepetéseket tartogat.
56. LÁSZLÓ mellett még ott sincs CSUTAK, és a Múzeumnál nagyobb rendszeres államszolgálat már ekkor is inkább csak Kassát, Pécsét, Szegedet érdemestíti az országos múzeumi főfelügyelőség. Ráadásul, ami még ritkább, Sepsiszentgyörgyön könyvtár, illetve néprajzi, régiség és természetrajzi tárat egyaránt támogatnak – a múzeum nevében nem üres fordulat a *Nemzeti* (értsd: British Museum-típusú) jelző.
57. *SzN*, 1903/4. Ifj. LÁSZLÓ Ferenc–LÁSZLÓ Attila nyomán (**LÁSZLÓ Ferenc élete**, in: LÁSZLÓ Ferenc, **Táj és tudomány**, Bukarest, 1978, 16).
58. **Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1903. évi állapotáról**, Sepsiszentgyörgy, 1903, 13.
59. ROEDIGER Lajos, **Kopjafák a kovászai temetőben**, *Néprajzi Értesítő*, 1903, 299–302.
60. 1903-ban 400, 1904-ben 500, 1905-ben, az alapító és legnagyobb addigi gyűjtő nagyszony, CSEREYné halála évében már 680 koronát kapnak néprajzi tárgyvásárlásra, de a gyűjtésnek ebből csak mintegy felét fedezi.
61. LÁSZLÓ évi 20-30 községet jár be ezekben a gyűjtőévekben. LÁSZLÓ-LÁSZLÓ, in: LÁSZLÓ Ferenc, **i.m.**, 17.
62. L. **Melléklet**.
63. Igazgató-választmányi jegyzőkönyv, 1910. december 21. Kapcsolatuk éveikig szoros: 1914-ben a **Négyféle mfvekről** kötetet dedikálja a Múzeumnak, 1917-ben, szából huszadik példányokként a Tálts Kiadónál megjelent köteteket.
64. TOROCZKAI-WIGAND a nagy marosvásárhelyi polgármester, BERNÁDY unokahúgát vette feleségül és meg is telepedett a városban. KÓSSal itt kerül közeli ismeretségbe, 1909–10-ben. A KEMÉNY Zsigmond Irodalmi Társaságba is csaknem egyidőben tartják székfoglalójukat (KÓS 1910 januárjában), közös épülettervük is születik, a vármegye székházát – ennek kivételését az impériumváltás hűsíti meg. (BENKÓ Samu, **Marosvásárhely és KÓS Károly**, in: **KÓS Károly egyetemessége, sz. MÉSZÁROS József**, Kolozsvár, 1996)
65. SZINTE Gábor, **Egy háromszáz éves székely ház**, *Vasárnapi Újság*, 1911/15, majd *Székely Egyesületi Képes Naptár és Évkönyv az 1912-ik szökö évre* (XXXI. évf.), sz. BENEDEK Elek, Budapest, 48–49. L. teljes szövegét a **Melléklet**ben.
66. **Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1910. és 1911. évi állapotáról**, Sepsiszentgyörgy, 1911, 80. A rendkívül fontos adatot már ifj. LÁSZLÓ Ferenc és LÁSZLÓ Attila kiemeli (in: LÁSZLÓ Ferenc, **i.m.**, 23).
67. **Múzeumi feljegyzések (1911–)**, kéziratos füzet a Székely Nemzeti Múzeum irattárában. Vö. BOÉR Hunor, **Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közötti történetéhez**, jelen kötet – a továbbiakban **MF**, illetve **Jelentés...**, 1911, 80.
68. *SzNM* It. 94-1911, ill. GAZDA Klára, in: LÁSZLÓ, **i.m.**, 67.
69. A tulajdon DARKÓ Mihály helybeli igazgató-tanfőt azért szükséges

- megneveznünk, mert a házat építő VERESEKnek két telke is volt, egy-egy székelypapoval. DARKÓék előtt az 1751-es állott, a napos-holdas-sellős-oroszlanós-sárkányos, amelyet csak a világháború után sikerült behozni, a NÉMETH Károly tulajdonában levő telek előtt pedig az 1913-ban megszerzett 1733-as. Egy harmadik nyilvántartott régi dálnoki kaput, az 1791-est a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolta meg, vö. DOMANOVSKY, **i.m.**
70. Részletes leírásukat lásd LÁSZLÓ Ferenc, **A Székely Nemzeti Múzeum galambbúgos kapui**, 1913, újraközölve in: LÁSZLÓ Ferenc, **i.m.**, 174–177.
71. *SzNM* It. 575-1914.
72. VUIA, Romulus, a román Erdélyi Néprajzi Múzeum igazgatója, egyben a kolozsvári román egyetem néprajzi tanszékének vezetője. Kapcsolata a Székely Nemzeti Múzeumnal régi, még 1916 tavaszán, Hát-szegről kéri a Múzeum kiadványait, mindenekelőtt az **Értesítő** III. kötetét, BALÁZS Márton dolgozatát a hűsvéti tojásokról – tudományos kutatásaihoz van rájuk szüksége. Kapcsolatuk a későbbiekben is jó, 1932. április 11-én CSUTAK Vilmos VISKI ajánlását is mellékelve ajánlja HAAZ Sándort VUIAnak alkalmazására, meghozza magyar nyelvű levelben.
73. Bemutatásához l. mindenekelőtt Luise NETOLICZKA, **Das siebenbürgische Volkskundemuseum in Cluj-Klausenburg (Rumänien)**, Sonderabdruck aus *Museumskunde*, Neue Folge IV, Heft 3, Berlin.
74. *Néprajzi Értesítő*, 1927, 84. Az *Irodalmi Szemle* rovat ismerteti OROSZ bemutatását (kny., Székelyudvarhely, 1924) az erdélyi, néprajzi anyagot is tartó múzeumokról.
75. **Muzeul etnografic al Ardealului**, București, 1928.
76. VISKI Károly, **i.m.**, 231–242.
77. A csúrt 1932-ben állították fel. Luise NETOLICZKA, **i.m.**, 20 (133).
78. VARGHA László, **i.m.**
79. További kutatás tárgya lehet, befolyásolták-e egymást Balassagyarmat és Sepsiszentgyörgy. Azt mindenesetre lelváltás bizonyítja, hogy CSUTAKnak volt kapcsolata a balassagyarmati Székely Társasággal.
80. Ti, a múzeum főépülete „mellé” kívánták telepíteni, a WELLENREITER-féle szeméjari ún. Major-teleken viszont erre egyszerűen nem juthatott hely.
81. *SzNM* It. 4-1930, 15-1930 stb. Részletezését és a továbbiak részletezését lásd a **Melléklet**ben.
82. Utóbbi l. SAS Péter jelen kötetbeli forrásközlésében (**KÓS Károly két levele a Székely Nemzeti Múzeumhoz**).
83. L. **Melléklet**.
84. CSUTAK december 19-i levelében a nyáron megírt véleményt várja MILLEKER-től, ez az 1935. áprilisi, ugyancsak MILLEKERhez intézett CSUTAK-levelé alapján, még akkor sem érkezett meg.
85. CSUTAK 1936. május 5-i levele CSOBOTH Jánosnak Altörjára, a KOLUMBÁN-APOR ház ügyében, l. még **Melléklet**.
86. **Pásztortűz**, 1934. június 15.
87. CSUTAK Vilmos 1933. május 9-i igazgatói jelentése.
88. A mezőgazdaság neolitikumi forradalmát megfogalmazó brit Childe V. GORDON, a berlini Hermann SCHROLLER, a román Alexandru TZI-GARA-SAMURCAȘ és Ioan ANDRIEȘESCU mellett: BALOGH Ernő, BALOGH István, BÁNYAI János, BARABÁS Samu, BITAY Árpád, BOGÁTS Dénes, BOROS Fortunát, CS. SEBESTYÉN Károly, CSUTAK Vilmos, CSÜRY Bálint, DIVALD Kornél, DOMOKOS Pál Péter, ELEKES Andor, ERDÉLYI Lajos, ERŐSS József, FETTICH Nándor, GAÁL István, GELEI József, GÓDRI Ferenc, GULYÁS Károly, GYALUI Farkas, GYELNIK Vilmos, GYÖRGY Lajos, HAAZ Ferenc Rezső, HOFFMANN Edith, HUSZKA József, KODÁLY Zoltán, KÓS Károly, KOVÁCS István, KRISTÓF György, LYKA Károly, MÉHELY Lajos, MOESZ Gusztáv, NYÁRÁDY E. Gyula, ROEDIGER Lajos, ROSKA Márton, SÁNDOR József, SCHENK Jakab, SEBESTYÉN Gyula, SOLYMOSSY Sándor, SZÁDECZKY K. Gyula, SZENTERZSÉBETI SZAKÁTS Péter, SZEPESFALVI János, SZŐCS Lajos, TULOGDY János, VARGA Nándor Lajos, VASVÁRI Miklós, VISKI Károly.
89. Mellettük illik megneveznünk a fiatal, lelkes siklódi néprajzi gyűjtőket is, KERES(Z)TÉLY Józsefet és HEGYI Józsefet.
90. Siklód épületeihez l. még VISKI Károly, **Adatok a székely építkezés ismeretéhez**, *Néprajzi Értesítő*, 1911, benne 1909. évi siklódi gyűjtésének

anyaga az 1795-ös ajtókeret-felirattal. Siklói vonatkozása azonban már az 1873-as bécsi székely háznek volt.

91. PONGRÁTZ Vilmos, Csíkszentmárton: *Egy 18. századbeli székely ház és telek alaprajza és részletes leírása*; KOVÁCS Ferenc római katolikus tanító, Csíksomafalváról: *A székely ház alaprajza az udvarral együtt*; KARDA Károly: *Egy régi (legalább 17. vagy 18. századbeli) székely ház és telek alaprajza és részletes leírása*; A. CSOBOTH János: *APOR László és Mihály alsótorjai háza*; BALÁZS Alajos: *Felsőősfalvi FÜLÖP Mihály betelke, épült 1759-ben*; BALÁZS Alajos: *Idős SZILVESZTER Albert házas telke Siklódon, épült 1780-ban (rajz)*; SIMÓ János református lelkész: *Tágasabb mátisfalvi belsőség*. A pályázat tiszek, illetve székely ház és telek felmérésére vonatkozó részét először ugyancsak a Székelységben, az 1933/1–2. számban íratta ki BÁNYAI Jánossal MILLEKER, május 1-jei beküldési határidővel, utóbbit 2000 lejes pályadíjjal, és a tiszekre 6, a székely házra 19 munka érkezett be. Amint az 1933/7–8. számban közölt eredményhirdetésből kitétni, CSOBOTH, PONGRÁTZ, KARDA már ekkor nyújtott be díjazásra érdemesített dolgozatot. Mellettük olyan nevek, mint ILLYÉS Elemér és MOLNÁR István. MILLEKER meg is emelte ekkor a pályadíjat. PONGRÁTZ Vilmos dolgozata a Székelység 1936/9–10. számában: **Régi és új székely lakóházak építési módja Alcsókban**. A második, bővített kiírás a Székelység 1936/1–2. számában jelent meg.

92. Az 1853-as kecseti házat tkp. már 1953-ban Székelykeresztúrra telepített, hogy aztán népi ipari szerkezetek kiállításával teljesítsék ki a szabadtéri részleget.

93. **Jelentés...**, 1912, 72.

94. Vö. 65. jegyzet.

95. **MF** és **Jelentés...**, 1912, 80.

96. **A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának jelentése... a Múzeum 1912. évi fejlődéséről és állapotáról**, Sepsiszentgyörgy, 1913, 9.

97. SZŐCS GAZDA Enikő, ROEDIGER Lajos **néprajzi munkássága**, *Acta (Siculica)* – 1998/II, 212: mell., négy alaprajz.

98. **MF** és **A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának jelentése... a Múzeum 1913. évi fejlődéséről és állapotáról**, Sepsiszentgyörgy, 1914.

99. Dr. HER(R)MANN Antal **Határozati javaslatai a székely néprajz ügyében a Székely Társaságok Szövetségének közgyűlésén, Előpatakon, 1913. augusztus 25-én**. *A székely néprajzi alap kiadványai I.*, Marosvásárhely, 1913.

100. **Jelentés...**, 1914, 18–20.

101. **A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának jelentése... a Múzeum 1914. évi fejlődéséről és állapotáról**, Sepsiszentgyörgy, 1915, 17–18.

102. BOÉR Hunor, **i.m.**

103. Dolgozata a *Néprajzi Értesítő*ben fog megjelenni (mintegy 30 faluban gyűjtött megírásához, az illyefalvi adatokat kevésbé tudta felhasználni, további fontos gyűjtőhelyei Kilyén, Haraly, Gelence, Szemerja, Várdotfalva, Csobotfalva, Szentmihály, Mészkö, Várfalva, Kövend, Bágyon, Torda, Mezőbánd. VISKI Károly, **Székely tűzhelyek**, *NÉ*, 1931, 16–27.)

104. A dolgozat a *Néprajzi Értesítő*ben fog megjelenni (VISKI Károly, **Makkos fazáraink**, *NÉ*, 1931, 41–55).

105. Ekkor csíkmenasági igazgató-tanító. Az ORBÁN Balázs **Székelyföld leírása** BÁNYAI János tervezte-szervezte 2. kiadásához is bedolgozott.

106. KEŐPECCI műemlék-felmérést végzett a térségben a Múzeumnak, a felmérés anyagát az **Emlékkönyvben hasznosította. Ebben az időben kerülhetett közelebbi kapcsolatba a szeredaiakkal (VÁMSZER, NAGY Imre), ahogy NAGY Jenővel is.**

107. A *Székely Múzeum* folyóirat CSUTAK terve volt, tulajdonképpen az 1929-es **Emlékkönyv** munkálatait lett volna hivatott folytatni. Bár kiváló tudósktól kapott ígéretet a bedolgozásra, a hasonló jellegű kolozsvári *Erdélyi Múzeum* 1930-as újraindítása következtében a folyóiratot nem sikerült beindítani. Helyette BÁNYAI János indította be 1931-gyel kezdődően, más műfajú, de rendkívül adatgazdag *Székelységét* – emiatt különben CSUTAK és BÁNYAI között átmenetileg meg is romlott a korábbi kiűnő kapc-

solat.

108. BOÉR Hunor, **i.m.**

109. Uo.

110. Uo., a következő adatok augusztus 8-ig szintén.

111. MILLEKERTől már kinézett házra kérte a véleményt. CSUTAK nyilván MILLEKER tekintélyével kívánja megtámasztani elképzelését.

112. Vö. az 1933. március 29-i igazgató-választmányi jegyzőkönyvet, l. az 1933. évnél.

113. Ezek szerint a menasági kapu megvásárlásakor CSUTAK és KÓS már megegyeztek a siklói újabb lépésben – lehet, hogy a csak kisebb részben sikerült menasági vásár okán is.

114. Valószínűleg utalás, TOROCKAY-WIGAND Ede írásra. Ha igen, akkor egyben adalék a Múzeum skanzen-tervének TOROCZKAI-WIGAND-féle gyökereire.

115. A rendes tavaszi múzeumi ügyvezető-tanácsi és azt követő évi igazgató-választmányi gyűlés.

116. Az altorjai CSOBOTH Jánosnak is régebbi kapcsolata a Múzeummal. 1931-ben pl. innen kér és kap megbízó- és ajánlólevelet a szentléleki vár, háromszéki templomrődök, templomok felmérésére a községekhez és egyházmegyékhöz. Később bekapcsolódik a MILLEKER Rező kiírta néprajzi pályázatba (vö. 91. jegyzet)

117. BOÉR Hunor, **i.m.**

118. A felirat ADORJÁN által rögzített, tucatnyi betűjelt érintő ligatúráját itt nem tudjuk visszaadni.

119. CSUTAKnak egyéb oka lehetett a kitérő válaszra, tudjuk, hogy hely az éppén akadt volna még – a pénzhányon kívül feltehetően arról van szó, hogy csíki házuk már volt, most a többi tájegység kellett volna, hogy sorra kerüljön.

120. Ekkor zajlanak VÁMSZERékkel közösen a delnei Szent János-templom helyreállítási munkálatai.

121. A kérdésből adódóan is elképzelhetetlen, hogy – mint SZILÁDY 1933. szeptemberi véleményezésében írja – a menasági házat maga MILLEKER választotta volna ki megvásárlásra.

122. GÖDRI Ferenc *Jelentése, illetve előterjesztése a menasági ház építésének befejezésére és berendezésére* (valószínűleg a március 30-i igazgató-választmányi gyűlésre).

123. Más két téma (temetkezési szokások, szerelembűvő) arra a gyanúra ad okot, hogy MILLEKERnek ekkor kerültek a kezébe TOROCZKAI-WIGAND negyedszáz évvel korábbi munkái, ti. a **Cserényös házak** („hun”) temetési szokásai Siklód környékén, illetve a **Hajdonába...** szerelembűvője.

124. Vö. 91. sz. jegyzet.

125. Vö. TÓTH-BOÉR, **i.m.**

126. Valószínűleg nem kaptak pozitív választ a mecénásnak ajánlottaktól.

127. Vö. a menaságújfalusi, RÉTI-féle ház ADORJÁN Ferenc rögzítette, tucatnyi betűt érintő ligatúrák feliratát.

Köszönetnyilvánítás

A dolgozat megírását az ARANY János Közalapítvány („Centrumok, 2001” program) támogatta. Ezúton is köszönöm. Külön köszönöm SZŐCS GAZDA Enikő értékes adatait, messze-menő előzékenységét, DEMETER Éva marosvásárhelyi és MIHÁLY Emese kolozsvári, fontos kiegészítéseit.

(A családnevek majuszkulázását, beleértve az idézeteket, kötetszerkesztési szempont indokolja. Szerk. megj.)

Skansenul maghiar și Muzeul Național Secuiesc

(Rezumat)

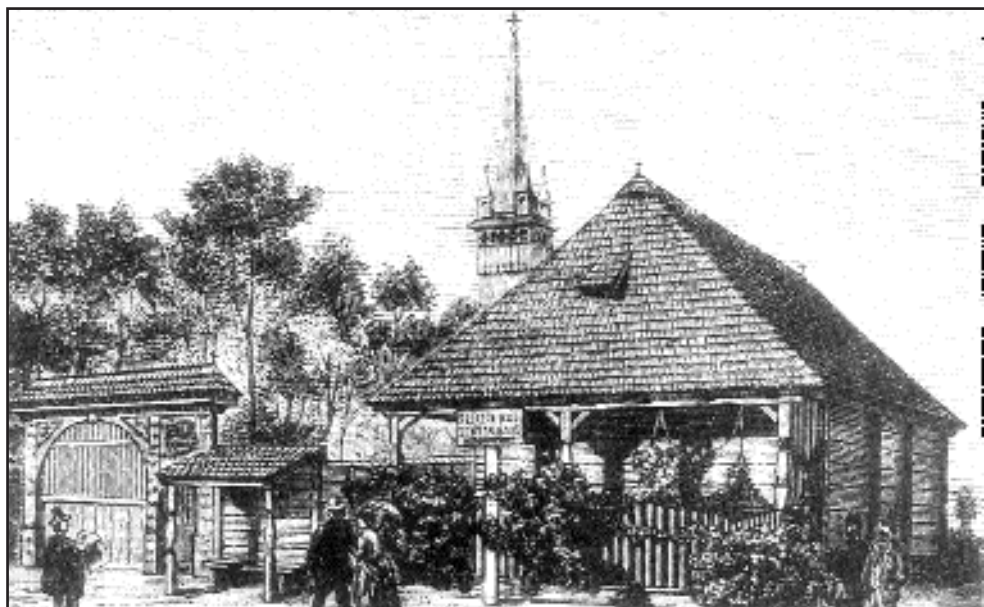
Lucrarea parcurge istoria muzeelor etnografice maghiare în aer liber, până la constituirea Muzeului Național de Etnografie în Aer Liber de la Szentendre (1966). Subliniază contribuția zonei secuiești în secolul al XIX-lea, „casele secuiești” de la Viena (Expoziția Mondială din 1873), respectiv de la Budapesta (Expoziția Națională din 1885). Ultima, necunoscută până acum pentru literatura de specialitate, reprezintă de fapt prima expoziție etnografică în aer liber din Ungaria. Înainte de primul război mondial Muzeul Național Secuiesc se angajează în realizarea unui skansen, însă războiul pune capăt planurilor sfântugheorghene. Paralel însă cu primul skansen românesc, cel din Cluj, întemeiat în 1929, respectiv cu primul skansen maghiar, construit între 1932 și 1934 la Balassagyarmat, între 1929 și 1937 Muzeul Național Secuiesc își pune în practică de asemenea vechiul plan, construind Casa din Ciuc, realizare remarcabilă, date fiind condițiile minoritare ale muzeului, și lipsa sprijinului material din partea statului. Dezvoltarea secției etnografice în aer liber va fi însă stopată de data aceasta de moartea prematură a marelui director al Muzeului, Vilhelm CSUTAK, iar apoi de al doilea război mondial.

The Hungarian Skansen and the Székely National Museum

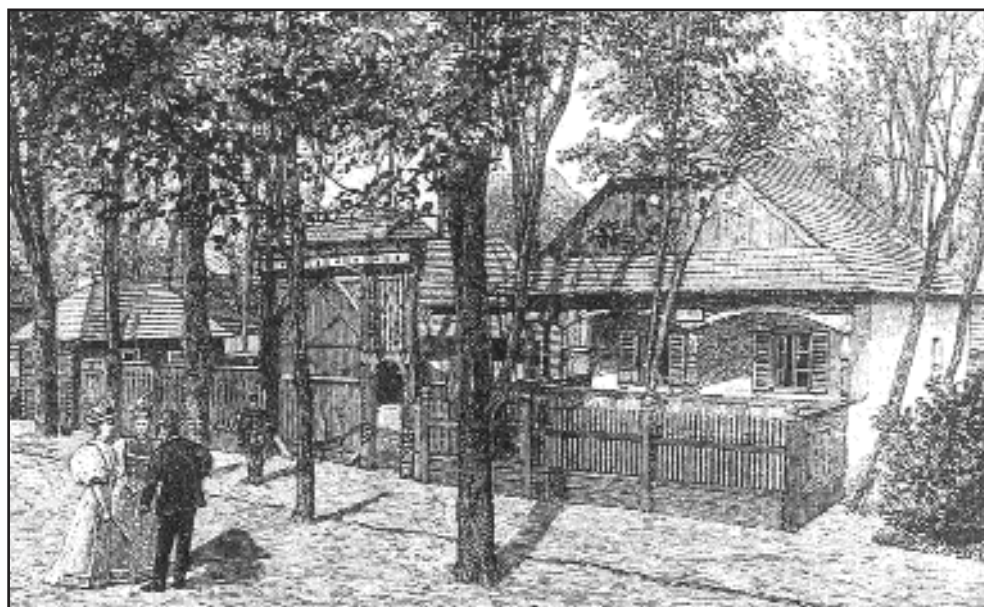
(Abstract)

The paper covers the history of the Hungarian ethnographic open-air museums to the founding of the National Open-air Ethnographic Museum from Szentendre (1966). It underlines the contribution of the Székely zone in the 19th century, the „Székely houses” from Vienna (The World Exhibition in 1873), respectively from Budapest (The National Exhibition from 1885). The latest, unknown until that time for the literature of specialty, in fact represents the first exhibition in open-air in Hungary. Before the 1st World War The Székely National Museum had engaged itself in the carrying out of a Skansen, but the war put an end to the plans made before. At the same time with the first Romanian Skansen, the one in Cluj/Kolozsvár, founded in 1929. Respectively with the first Hungarian Skansen built between 1932 and 1934 at Balassagyarmat, between 1929–1937, the Székely National Museum also applies its old plan by building the „House of Csík”, remarkable achievement, given the minority conditions of the museum as well as the lack of material support from the part of the state. The development of the ethnographic department was to be stopped this time by the premature death of its renowned director Vilmos CSUTAK, and thereafter by the 2nd World War.

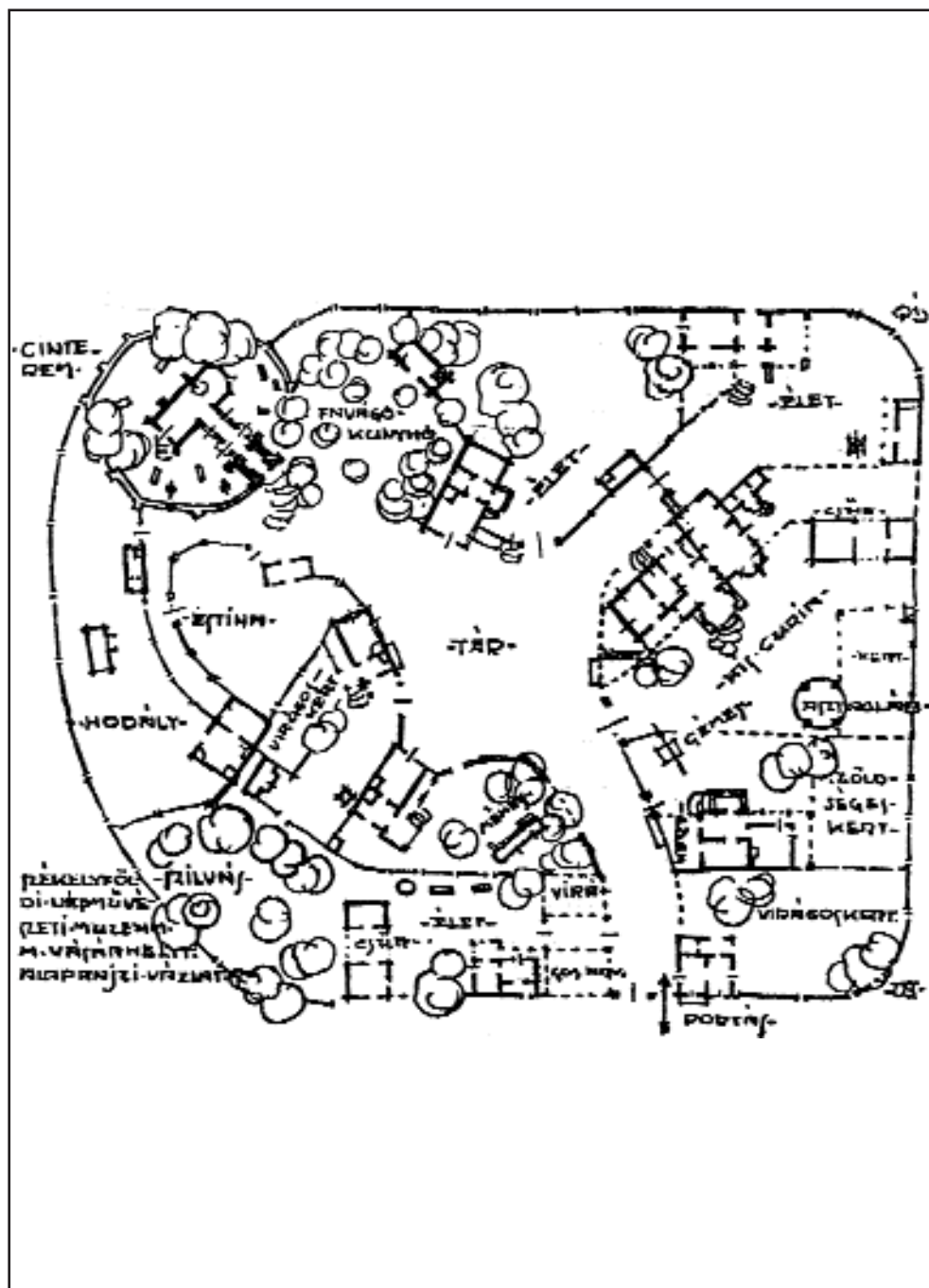

1. ábra A bécsi világkiállítás székely háza 1873-ban (SCHRÖRER, K. J. nyomán, in: BALASSA M. Iván, **Százéves a néprajzi falu**, Klny. a *Ház és Ember* 12. (1998) kötetből, 6. kép).

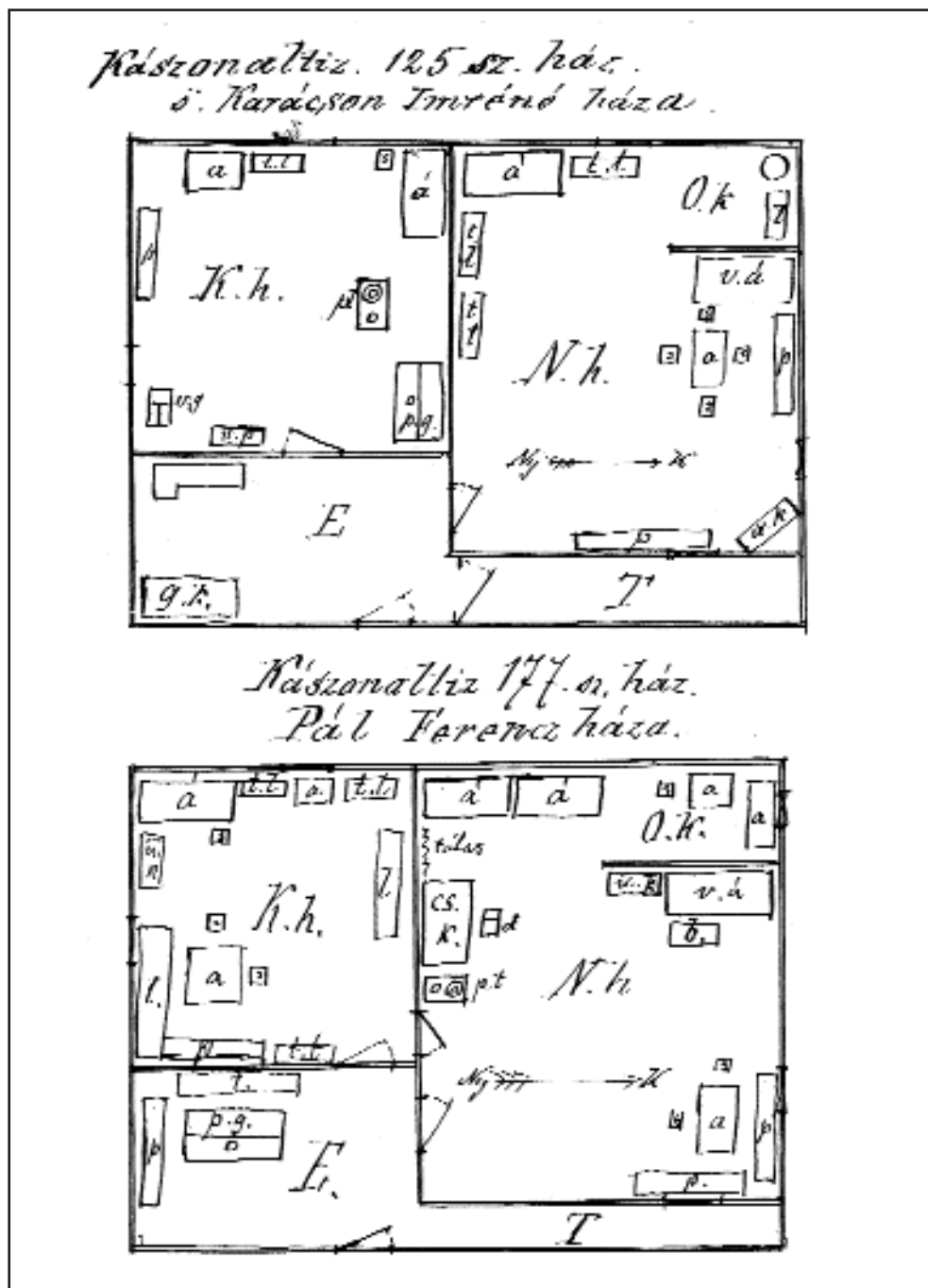
2. ábra A csíkszentdomokosi székely ház 1896-ban, a Millenniumi Faluban (in: BALASSA M. Iván, **Százéves a néprajzi falu**, Klny. a *Ház és Ember* 12. (1998) kötetből, 65. kép)

3. ábra TOROCZKAI-WIGAND Ede tervrajza marosvásárhelyi skanzenre. (Iparművészet, 1911/1, 24. o.)

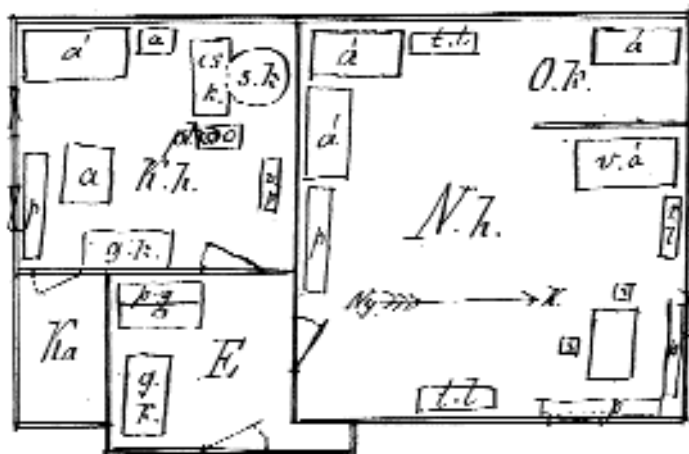

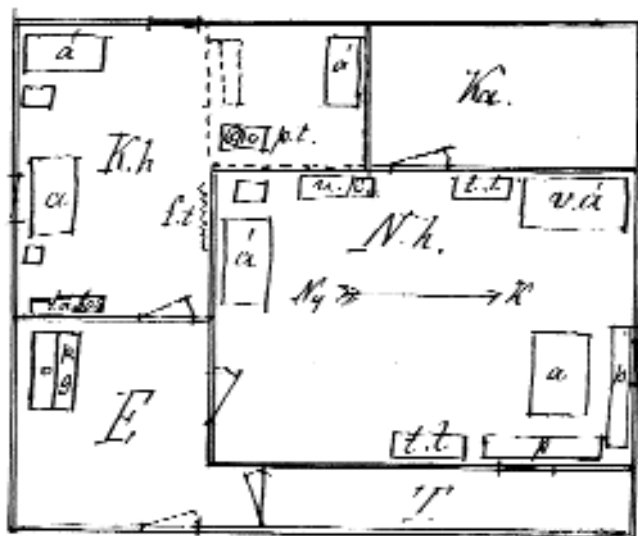
4-5. ábra ROEDIGER Lajos 1913. évi kászonaltízi felmérései a Székely Nemzeti Múzeumnak. E - ereszt; Ka - kamra; K.h. - küs ház; N.h. - nagy ház; O.k. - oldalkamra; T - tornác; a - asztal; á - ágy; b - bölcső; g.k. - gabonakar (szuszék); l - láda; p - fakanapé (pad); p.g. - pincegrádics; p.t. - platten (takaréktűzhely); s - szék; t.l. - tulipános láda; ü.k. - üvegkasztén; v.á. - vetett ágy; v.g. - varrógép.

Kátszanattiz 130. sz. ház.
 ö. András Marlonné háza.

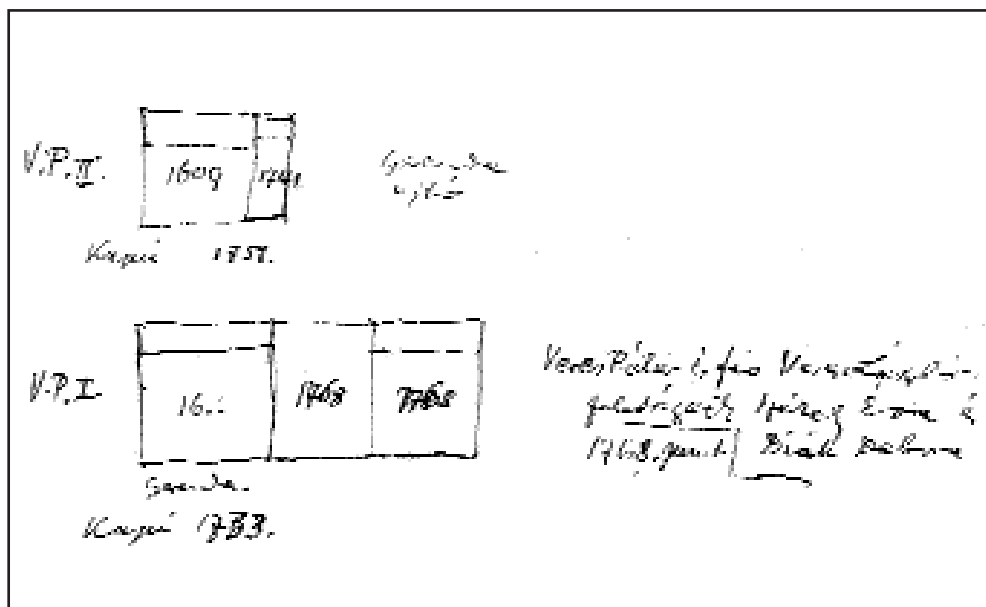

Kátszanattiz 139. sz. ház.
 Kovács József (Kuti) háza.

6. ábra A dálnoki „egyes ház” a DÁVID József-gyűjteményben fennmaradt fényképfelvétele („Székely ház a XVII. századból Dálnokon”, in: **Székelyföld frásban és képen**, 1941, XXXI. t.). Ebben a házban nőtt fel DARKÓ Jenő, neves bizantinológus, CSUTAK Vilmos osztálytársa, a debreceni tudományegyetem későbbi rektora.

7. ábra A „dálnoki házak és kapukat” azonosító vázlat: VERES Péter II. ház (a dálnoki „egyes ház”, 1609-ből származó ajtókeretével és 1741-es évszámmal gerendán), előtte az 1751-es (napos-holdas-sellős-oroszlanos-sárkányos) kapuval; illetve a háromszatú VERES Péter I. ház, kérdőjelesen 17. századi és 1768. jún. 1-jei gerendavéssel („VERES Péter és fia VERES László...”), előtte az 1733-as (legrégebb ma is álló) székelykapuval.

9. ábra A kolozsvári Hójában felállított román szabadtéri néprajzi múzeum első, 1929-ben odateleptett épülete, a felsővidrai móc ház (NETOLICZKA, Luise nyomán, in: *Museumskunde*, N.F. IV., Berlin, T. 5, Abb. 1.).

10. ábra Az első magyar állandó skanzen (1932–34) Palóc Háza (karancseszii ház) Balassagyarmaton (**Magyarország múzeumai**, VINCE Kiadó, 1998, 181. o.).

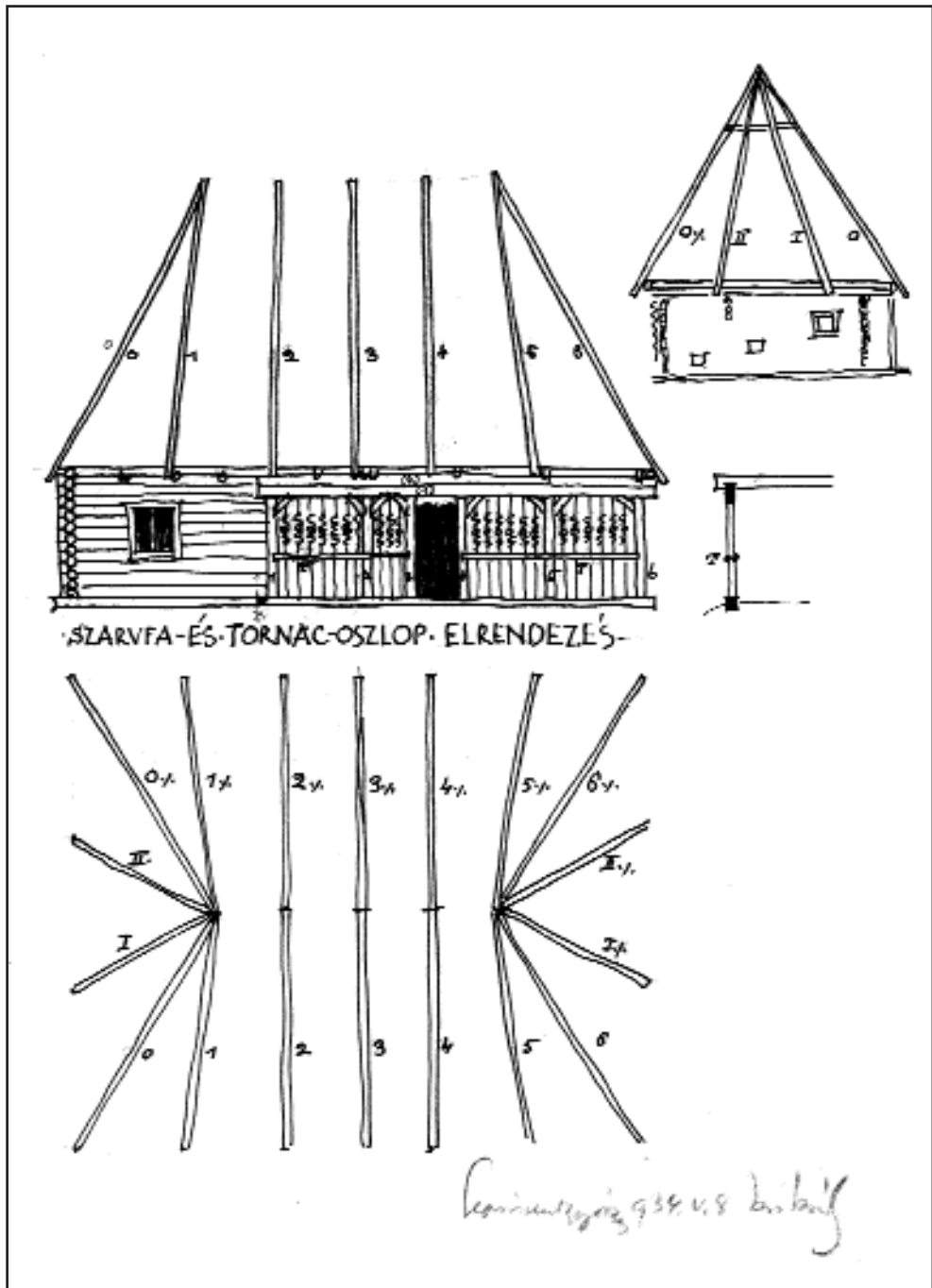

11. ábra Az 1934-ben áttelepített és 1937-ben felavatott Csíki ház (1767, Menaság-Pottyond) a Székely Nemzeti Múzeum udvarán, a 1761-es menasági kapuval (in: TÖRÖK Áron, *Sepsiszentgyörgy – Városkalauz*, 2001).

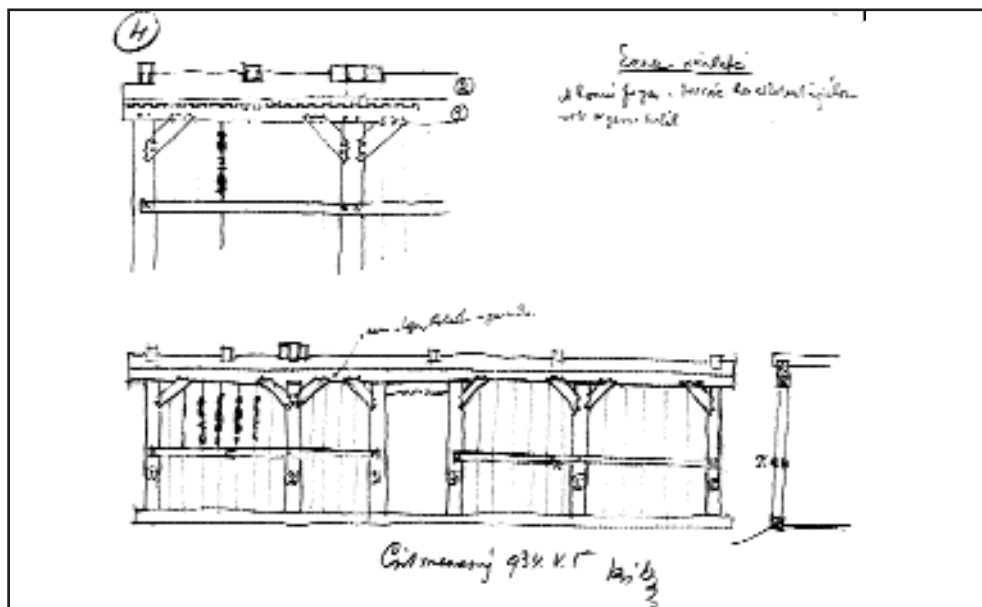
12. ábra A Székely Nemzeti Múzeum a Csíki házzal az 1940-es évek elején (A FOTOFILM Kolozsvár képeslapja).

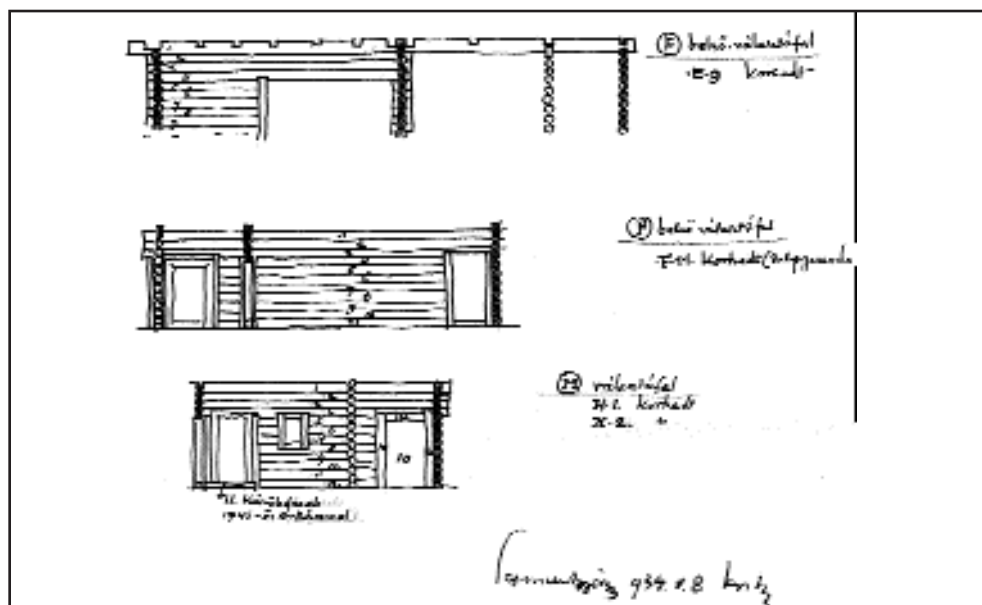

14. ábra A Csíki ház szarufáinak és tornácoszlopainak elrendezése
(KÓS Károly Sepsiszentgyörgyön befejezett rajza, tussal utánhúzva).

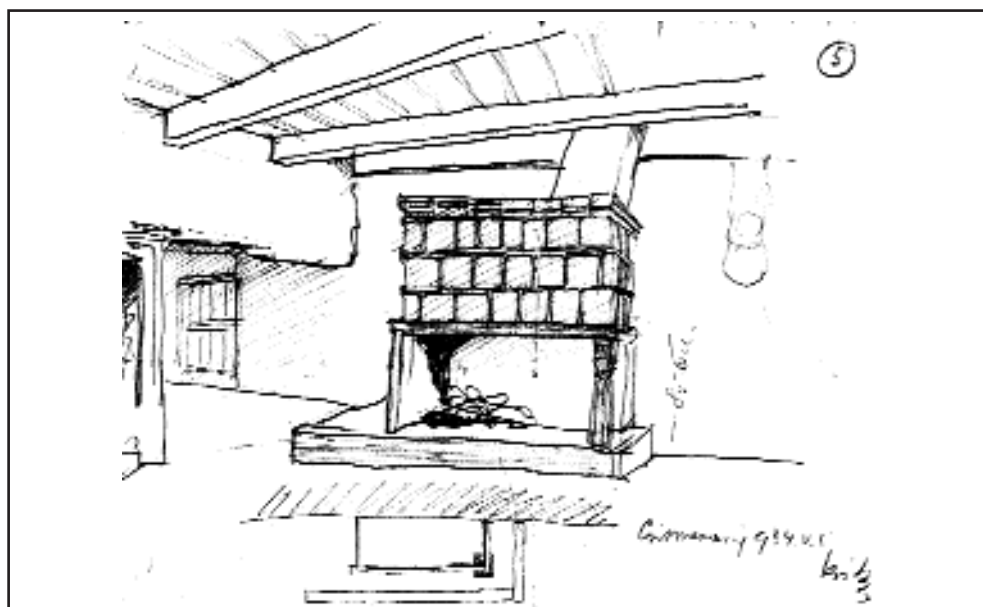

15. ábra Részletrajz a Csiki ház ereszeről (KÓS Károly csikmenaszói felvétele).

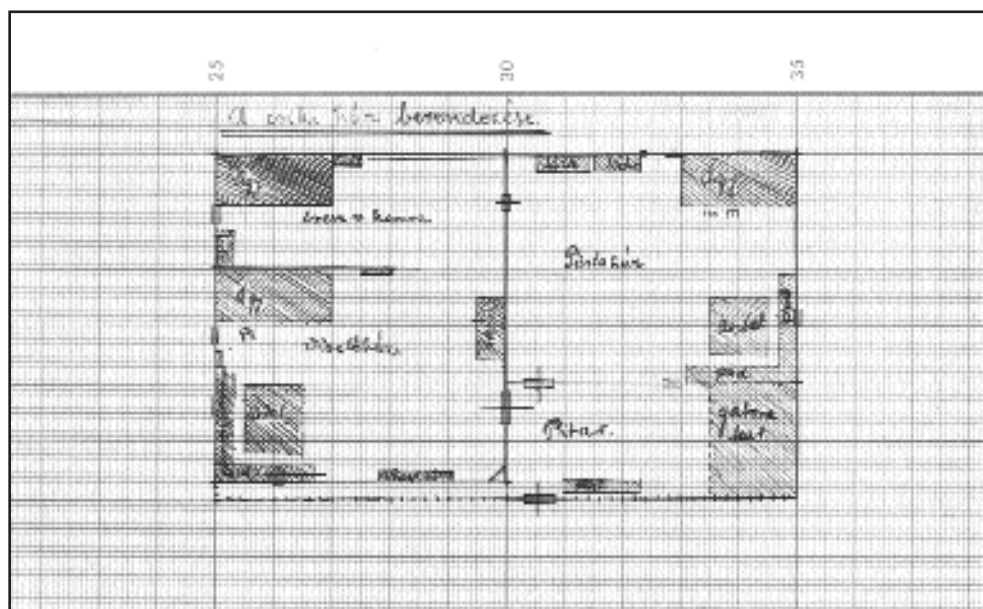

16. ábra A belső válaszfalak gerendáinak helye (KÓS Károly Sepsiszentgyörgyön befejezett rajza, tussal utánhúzva).

17. ábra A Csíki ház tűzhelyének rajza (KÓS Károly csikmenaszói felvétele).

18. ábra A Csíki ház berendezése (GAÁL Károly 1943. júliusi felvétele).

